
KOMPARATIVNI
PREGLED
NORMATIVNIH OKVIRA I
PRAKSI U POSTUPANJU
SA MLADIMA U
PROCESU
OSAMOSTALJIVANJA

Milica Kovačević

Beograd, 2022

KOMPARATIVNI PREGLED NORMATIVNIH OKVIRA I PRAKSI U POSTUPANJU SA MLADIMA U PROCESU OSAMOSTALJIVANJA

Autor: MILICA KOVAČEVIĆ

Dokument je izrađen u okviru projekta DA SE ŽIVOT I ZAKON SLOŽE: UNAPREĐENJE SISTEMA PODRŠKE MLADIMA BEZ RODITELJSKOG STARANJA U PROCESU OSAMOSTALJIVANJA” koji sprovode CEPORA – Centar za pozitivan razvoj dece i omladine, Centar za socijalno-preventivne aktivnosti GriG i Udruženje mladih Moj krug, kao neformalna mreža KRUG PODRŠKE. Projekat je dobio podršku projekta Vlade Švajcarske „Zajedno za aktivno građansko društvo – ACT”, koji sprovode Helvetas Swiss Intercooperation i Građanske inicijative. Mišljenje koje je izneto u ovom dokumentu je mišljenje autora i ne predstavlja nužno i mišljenje Vlade Švajcarske, Helvetasa ili Građanskih inicijativa.

CEPORA – Centar za pozitivan razvoj
dece i omladine

Sadržaj

UVODNA RAZMATRANJA	2
MEĐUNARODNI DOKUMENTI	4
KOMPARATIVNI PREGLED NORMATIVNIH OKVIRA I PRAKSI U POSTUPANJU SA MLADIMA U PROCESU OSAMOSTALJIVANJA	9
SRBIJA	10
HRVATSKA.....	15
CRNA GORA.....	26
BOSNA I HERCEGOVINA	33
IRSKA	42
NEMAČKA.....	47
ZAVRŠNA RAZMATRANJA	50
LITERATURA.....	52

Beograd, 2022

UVODNA RAZMATRANJA

Mladi koji napuštaju sistem alternativnog zbrinjavanja imaju specifične potrebe koje se ne mogu u potpunosti poistovetiti sa potrebama mladih koji tokom tranzicije ka samostalnom životu imaju podršku roditelja, članova porodice, prijatelja i drugih ljudi koji ih svakodnevno okružuju. Tokom poslednjih decenija, potrebama mladih koji napuštaju sistem alternativne zaštite posvećuje se nešto veća pažnja, mada to i dalje nije dovoljno, te su nužni dodatni naponi kako bi ovi mladi ljudi postali vidljiviji i uključeni u sve društvene procese. Opštepoznato je da mladi koji su odrastali bez roditeljske brige pre svega imaju potrebu za podrškom u domenu zadovoljavanja stambenih i ostalih egzistencijalnih potreba, te u oblasti obrazovanja, ostručavanja za zanimanja koja će im donositi prihode, zapošljavanja i sticanja različitih veština neophodnih za samostalan život. Međutim, neretko se gubi iz vida da osim praktičnih saveta i materijalne pomoći, mladima mogu biti potrebne i emotivna i psihološka podrška, te se zaboravlja da mladi koji napuštaju sistem alternativnog stanovanja u tom domenu ne raspolažu jednakim resursima u odnosu na mlade koji su odrastali ili i dalje žive u sopstvenim porodicama.

Dalja izlaganja posvećena su analizi međunarodnih i nacionalnih pravnih dokumenata više zemalja koji se odnose na prava mladih osoba u periodu tranzicije iz sistema alternativnog staranja ka

samostalnom životu. Osim toga, autor je nastojao da ukaže na praktična iskustva u pružanju podrške mladima u zemljama čiji su pravni sistemi bili predmet komparativne analize (Hrvatska, Crna Gora, Bosna i Hercegovina, Irska i Nemačka). Uz zemlje iz neposrednog okruženja Srbije, odabrane su i Nemačka, kao tipičan predstavnik kontinentalne pravne tradicije i jedna od najvećih zemalja u Evropi, te Irska, kao država čiji je sistem dečije zaštite relativno skoro reformisan.

Na ovom mestu treba dati i određena terminološka preciziranja. Za potrebe daljih izlaganja „mladom osobom“ smatramo lice koje je navršilo 18 godina, rukovodeći se čl. 1 Konvencije UN o pravima deteta koja predviđa da je dete svako ljudsko biće koje nije navršilo 18 godina (sa izuzetkom onih zemalja gde se punoletstvo stiće ranije),¹ dok gornju granicu uzrasta do koga se lice smatra mladom osobom nismo decidno opredelili. Naime, propisi zemalja poput Hrvatske i Bosne i Hercegovine garantuju posebnu socijalnu zaštitu za decu i mlade, ograničavajući mogućnost njenog uživanja navršenom 26. ili 27. godinom. Sa druge strane, zakoni o mladima zemalja poput Bosne i Hercegovine i Crne Gore, kao mlade opredeljuju lica od navršenih 15 do navršenih 30 godina života, dok, primera radi, mladi u Irskoj koji se osamostaljuju mogu računati na posebnu zaštitu zaključno sa navršenom 23. godinom.

Kada je reč o „mladima bez roditeljskog staranja“ ovaj termin označava osobe koje su u trenutku sticanja punoletstva bile obuhvaćene merama alternativnog staranja o deci, pri čemu alternativno staranje podrazumeva hraniteljstvo i smeštaj u ustanove za decu bez roditeljskog staranja, odnosno brigu o deci pruženu od strane staratelja koji nisu njihovi biološki roditelji (Burgund Isakov, 2018, 8).

„Napuštanje sistema alternativnog staranja o deci“ podrazumeva proces koji neposredno počinje kada dete ili mlada osoba koja živi unutar sistema alternativnog zbirnjavanja dosegne uzrast nakon koga shodno zakonu više nema pravo da ostane u sistemu, pri čemu

proces obuhvata: pripreme za izlazak, prelazak u samostalni život ili polusamostalno življenje i period nakon izlaska iz sistema (Cantwell et al, 2017, 23). Međutim, treba istaći da se proces napuštanja sistema alternativnog zbrinjavanja može definisati i u širem smislu. Tako se u literaturi ističe da period napuštanja sistema alternativnog zbirnjavanja zapravo traje godinu do dve pre izlaska, kao i godinu do dve nakon izlaska iz sistema alternativnog staranja o deci, tako da su pripreme za izlazak i podrška nakon izlaska zapravo isprepletane faze jednog celovitog procesa (Kusturin et al, 2014, 13).

¹ Treba napomenuti da UN, kada su u pitanju statistički pregledi, mladima smatraju lica uzrasta od 15 do 24 godine. Vid: General Assembly Resolution, A/RES/50/81, 1995.

MEĐUNARODNI DOKUMENTI

Kada se govori o statusu i zaštiti deteta neizostavno se navode odredbe *Konvencije UN o pravima deteta* (Njujork, 1989), kao dokumenta koji na jedinstven način definiše prava i položaj deteta u svim životnim sferama.

Član 20 Konvencije UN o pravima deteta predviđa posebnu zaštitu za dete koje je bez roditeljskog staranja. Tako je utvrđeno da dete koje je privremeno ili stalno lišeno porodične sredine ili kome, u njegovom najboljem interesu, ne može biti dopušteno da ostane u porodici ima pravo na posebnu zaštitu i pomoć države. Države stoga, u skladu sa svojim nacionalnim zakonima, obezbeđuju alternativnu brigu za ovu kategoriju dece. Staranje o deci bez roditeljske brige može da podrazumeva, između ostalog, smeštaj u drugu porodicu, kafalah prema islamskom pravu, usvojenje ili, ukoliko se to ne može izbeći, smeštaj u odgovarajuće ustanove za decu. Pri razmatranju mogućih opcija, odgovarajuća pažnja mora biti posvećena potrebi uspostavljanja kontinuiteta u podizanju deteta, te etničkom, religioznom, kulturnom i jezičkom poreklu deteta. Da bi dete nakon navršenog punoletstva ostvarilo uspešnu tranziciju u odraslo doba i produktivan život društveno odgovornog građanina, potrebna je odgovarajuća podrška u prelaznom periodu.

Imajući u vidu da je Konvencija UN o pravima deteta dokument koji definiše, načelno i u kratkim crtama, sve grupe ljudskih prava deteta, uočeno je da puna implementacija teksta konvencije iziskuje dodatna pojašnjenja i uputstva za konkretniju primenu. Stoga je Komitet UN za prava deteta na sebe preuzeo kompleksan zadatak izrade odgovarajućih uputstava i smernica. Kada je reč o zadovoljavanju potreba mladih koji napuštaju sistem alternativnog zbrinjavanja od izuzetnog značaja su *Smernice UN za alternativno staranje o deci* usvojene 2009. godine, i to u sklopu obeležavanja dvadesete godišnjice od usvajanja Konvencije UN o pravima deteta.

Smernice UN za alternativno staranje o deci usvojene su sa ciljem popularisanja i intenzivnijeg primenjivanja Konvencije UN o pravima deteta, ali i drugih međunarodnih dokumenata koji primarno garantuju posebnu zaštitu prava dece bez roditeljskog staranja (smernica br. 1). Iako se Smernice UN za alternativno staranje o deci odnose, kako i sam naziv kaže, na period dok staranje/zbrinjavanje traje, one su od neprikosnovenog značaja i za period nakon alternativnog zbrinjavanja. Naime, u savremeno doba jasno se uočava da staranje o detetu bez roditeljske brige tokom čitavog trajanja mora biti usmereno na buduću društvenu reintegraciju deteta, usled čega svakodnevni život u ustanovi ili hraniteljskoj porodici treba da bude sličan i blizak porodičnom životu, te usmeren kako ka uspostavljanju i jačanju odnosa sa onima koji dete neposredno okružuju, tako i ka negovanju odnosa sa osobama izvan ustanove ili hraniteljske porodice. Stoga alternativno zbrinjavanje ni u jednom momentu ne treba da služi tek obezbeđivanju krova nad glavom i zadovoljavanju elementarnih ljudskih potreba, već i širenju dečijih vidika, kreiranju praktičnih resursa i perspektiva značajnih za buduću mladu i odraslu osobu. Zato između alternativnog staranja i potonjeg osamostaljivanja ne postoji granica, već se ove faze neprestano prepliću i nadopunjuju.

Smernica br. 2 o alternativnom staranju o deci sugeriše da se pri pružanju zaštite mora voditi računa o ukupnim interesima i životnim mogućnostima deteta, te da je osnovni interes deteta da ostane u svojoj porodici ili makar u

bliskim odnosima sa njom, ako je to iole moguće, kao i da je posebno važno da svi sektori u sistemu zaštite međusobno sarađuju u zaštiti dečijih interesa, povezujući se pri tome čvrsto sa organizacijama civilnog društva i građanima. Ipak, ukoliko postoje razlozi usled kojih zbrinjavanje deteta u roditeljskom ili srodničkom okruženju nije adekvatno rešenje, i tada, shodno smernici br. 5, država ima obavezu da, koristeći se lokalnim resursima i sarađujući sa civilnim društvom, obezbedi najbolju moguću zaštitu i razvoj deteta okrećući se alternativnim mogućnostima za zbrinjavanje. Dalje, u smislu smernice br.6, pri alternativnom zbrinjavanju treba imati u vidu sve individualne okolnosti bitne za svako pojedinačno dete, kao i princip zabrane diskriminacije i dečije participacije.

Smernica br. 11 predviđa da pri alternativnom zbrinjavanju treba razmišljati o što manjem remećenju već izgrađenog detetovog društvenog i kulturnog života, tako da mesto u kome će dete boraviti ne sme biti suvuše udaljeno od njegovog prvobitnog prebivališta, jer bi drugačiji pristup mogao ugroziti održavanje srodničkih veza, negovanje kulturnog identiteta i buduću reintegraciju u svakodnevne društvene tokove. Posebno je bitno to da materijalno siromaštvo, te nedostatak adekvatnih životnih uslova koji proizlaze iz njega, nikada ne budu dominantni razlozi zbog kojih se dete izdvaja iz porodice, odnosno upućuje na alternativno staranje, ili usled kojih se naknadno dete ne reintegriše u sopstvenu porodicu (smernica br. 15). Naprotiv, nedostatak uslova za ostvarivanje odgovarajućeg životnog standarda i nemogućnost zadovoljavanja materijalnih potreba ne treba da budu razlozi za alternativno zbrinjavanje, već osnov koji kvalifikuje porodicu za pružanje dodatne podrške.

Dalje, u duhu smernice br. 17 o alternativnom staranju, treba nastojati da braća i sestre budu obuhvaćeni jedinstvenim merama alternativnog zbrinjavanja, ukoiko je to izvodljivo, odnosno treba omogućiti održavanje čvrstih i bliskih kontakata između sestara i braće, osim ukoliko to nije u suprotnosti sa najboljim interesima i ličnim željama deteta.

Smernica br. 23 formalno uobličava opšte poznatu preporuku da se alternativno zbrinjavanje dece odvija van okvira rezidencijalnih institucija, kad god je to moguće i usklađeno sa interesom deteta. Stoga smernice pozivaju na intenziviranje procesa deinstitucionalizacije, odnosno sugerišu da u slučajevima kada je institucionalno zbrinjavanje jedino raspoloživo rešenje, uslovi u ustanovama budu nalik na uslove života u porodičnom okruženju, te da kapaciteti ustanova za smeštaj budu što skromniji.

Kada je reč o mladima u periodu tranzicije, izuzetno je značajna smernica br. 28. Naime, iako je smernicom br. 27 predviđeno da se smernice načelno odnose na decu mlađu od 18 godina, odnosno na maloletna lica u smislu konkretnih nacionalnih propisa koji regulišu punoletstvo, smernica br. 28 stipuliše da će se principi odnositi i na mlade osobe koje su zbrinute u alternativnom smeštaju i kojima je potrebna stalna briga i podrška u prelaznom preiodu nakon što postanu punoletni, ali ne i faktički samostalni.

Smernice UN za alternativno staranje o deci favorizuju reintegraciju deteta u porodicu čak iako je prethodno primenjena neka od mera alternativnog zbrinjavanja, tako da treba raditi na keiranju uslova za trajno zbrinjavanje kroz povratak u porodicu porekla, ukoliko se to ne protivi najboljem intresu deteta (smernica br. 49). U cilju ostvarivanja reintegracije, treba podržati održavanje bliskih kontakata između deteta i članova porodice tokom trajanja alternativnog zbrinjavanja, te pružiti svaki oblik potrebne podrške u tom smislu. Takođe, za alternativno zbrinjavanje, a potom i osamostaljivanje, izuzetno je važno planiranje trajnijeg aranžamana. Treba izbegavati promene režima i mesta zbrinjavanja kad god je to moguće, a shodno smernici br. 68, dete treba blagovremeno i pažljivo pripremati za promene mesta stanovanja onda kada su one neizbežne ili prirodni tok stvari vodi ka njima.

Poseban segment (E) Smernica UN za alternativno staranje o deci posvećen je podršci u periodu nakon zbrinjavanja (smernice br. 131-136). Smernica br. 131 predviđa da se institucionalnom i drugom obliku zbrinjavanja pristupa na osnovu prethodno osmišljene politike, te da se sprovode konkretizovani

postupci u vezi sa planiranim i neplaniranim završetkom zbrinjavanja, a kako bi se osigurala prikladna podrška nakon zbrinjavanja i/ili kasnije. Tokom čitavog perioda zbrinjavanja planski se radi na pripremanju za samostalan život i integrisanju u zajednicu, naročito kroz sticanje društvenih i životnih veština i putem aktivnog uključivanja u život zajednice. Tokom pripremanja za tranzicioni period posebno treba imati u vidu pol i uzrast deteta, te njegovu zrelost i druge inividualne okolnosti, tako da pripremanje obuhvati savetovanje i podršku, posebno vodeći računa da se prevenira bilo kakva buduća zloupotreba i eksploatacija deteta (smernica br. 132). Dalje, štíćenike treba podsticati da se interesuju za svoju budućnost, te da učestvuju u procesu planiranja, što se posebno odnosi na mlade sa različitim smetnjama, kojima moguće treba obezbediti i posebnu podršku kako bi se predupredilo njihovo ponovno institucionalno zbrinjavanje, u smislu smernice br. 132. Državni i civilni sektor treba da preduzmu posebne mere radi podsticanja zapošljavanja mladih koji napuštaju rezidencijalno zbrinjavanje, uz dodatne mere koje bi se odnosile na mlade sa smetnjama u razvoju.

Za period nakon završetka alternativnog zbrinjavanja posebno je značajna smernica br. 133, shodno kojoj se preporučuje da se svakom detetu dodeli specijalizovana osoba koja će mu pružati podršku u periodu osamostaljivanja.

Izuzetno je važno blagovremeno startovanje procesa pripremanja za samostalni život, na šta bi praktično trebalo da bude usmeren čitav boravak u alternativnom smeštaju, dok neposredne pripreme za napuštanje smeštaja svakako treba da započnu značajno pre nego se približi vreme za konačni odlazak (smernica br. 134). Sa praktične strane, nužno je da se mladima omogući sticanje što većeg korpusa znanja i veština, kako bi se olakšalo njihovo zapošljavanje, dok isto tako treba osigurati pristup zdravstvenim, socijalnim i drugim uslugama za kojima se ispolji potreba, obezbediti ostvarivanje prava, te omogućiti odgovarajuću finansijsku podršku u periodu tranzicije (smernice br. 135 i 136).

Na nivou Saveta Evrope doneta je *Preporuka o pravima dece koja su smeštena u rezidencijalne*

ustanove, Rec (2005)5 usvojena 16. marta 2005. godine, te shodno njoj dete koje napušta ustanovu ima pravo na procenu vlastitih potreba i na prikladnu postinstitucionalnu podršku u skladu sa osnovim ciljem radi koga je zaštita ustanovljena, a to je reintegracija deteta u porodicu i/ili u lokalnu zajednicu (Recommendation Rec(2005)5 of the Committee of Ministers to member states on the rights of children living in residential institutions, adopted by the Committee of Ministers on 16 March 2005 at the 919th meeting of the Ministers' Deputies). Zapravo, celokupno pružanje usluga institucionalnog smeštaja treba da bude bazirano na principima stabilnosti i pouzdanosti, tako da štíćenici mogu da računaju na podršku zaposlenih, te da znaju da su zaposleni tu za njih i da mogu da im se obrate.

Na nivou Evropske unije donete su *Zajedničke evropske smernice za prelazak sa institucionalne zaštite na usluge podrške u zajednici*, a imajući u vidu da je jedan od ključnih trendova reformisanja sistema socijalne zaštite odustajanje od zadovoljavanja socijalnih potreba smeštanjem u ustanove, odnosno preusmeravanje na zaštitu u lokalnoj zajednici. Smernice su nastale nadgradnjom i razvijanjem preporuka iz *Izveštaja ad hoc stručne grupe za prelazak sa institucionalne zaštite na usluge podrške za život u zajednici*, koji je objavljen 2009. godine u Briselu. Smernice su utemeljene na najboljim evropskim i međunarodnim praksama u oblasti socijalne zaštite, a razvijene su u saradnji sa evropskim organizacijama i asocijacijama koje pružaju usluge i zastupaju decu, ugrožene porodice, osobe sa invaliditetom, osobe sa problemima iz oblasti mentalnog zdravlja i starije osobe. Proces izrade smernica pordžali su visoki državni zvaničnici iz više evropskih zemalja, kao i službenici Evropske komisije, dok su posebno uvaženi saveti eminentnih eksperata za institucionalnu i vaninstitucionalnu zaštitu (Evropska stručna skupina, 2012). Smernice su namenjene svima onima koji utiču na kreiranje i implementaciju politika bitnih za zaštitu dece, osoba s invaliditetom, osoba s psihosocijalnim poteškoćama i starijih osoba. Iako se smernice odnose na zaštitu specifičnih vulnerabilnih grupa građana, pri čemu će nekima kontinuirano tokom životnog veka biti

potrebna pomoć radi ostvarivanja prava i pune društvene uključenosti, one su podjednako značajne i za mlade u procesu osamostaljivanja (Evropska stručna skupina, 2012).

Zajedničke evropske smernice za prelazak sa institucionalne zaštite na usluge podrške u zajednici u Osmom poglavlju sadrže odredbe i preporuke o podršci pojedincima i grupama pri neposrednom prelasku iz institucionalne zaštite u zajednicu. Ističe se da integrisanje u otvorenu zajednicu ne podrazumeva samo fizičko preseljenje iz jednog mesta zadovoljavanja osnovnih životnih potreba u drugo, te da zahteva brižljivu podršku i saradnju između korisnika zaštite i zajednice u kojoj će on biti prihvaćen. U smernicama se ističe da je period tranzicije izuzetno stresan za sva lica u sistemu zaštite, pa tako i za mlade koji se osamostaljuju, s obzirom da se za njih menja čitav sistem pravila shodno kojima su do tada živeli, pa čak i način zadovoljavanja elementarnih potreba poput ishrane i odevanja. Mlada osoba se više neće družiti sa dobro poznatim licima, a ostaje i bez podrške koja joj je do tog momenta bila neprekidno dostupna (Evropska stručna skupina, 2012, 131). U osmom poglavlju, segment 1.1, ističe se da prelazak treba da bude postupan i da treba da obuhvati detaljno i individualno pripremanje, mada se u izuzetnim situacijama može dogoditi i da transfer u zajednicu bude neočekivan i hitan, kada takođe treba preduzeti mere za umanjivanje eventualnih neželjenih posledica po štićenika.

U Osmom poglavlju Zajedničke evropske smernice za prelazak sa instituocionalne zaštite na usluge podrške u zajednici (smernica br. 1.1.2) neposredno su obrađena pitanja i date preporuke u vezi sa tranzicijom mladih osoba iz institucionalnog smeštaja u drugi oblik zaštite ili samostalan život. Ističe se da "napuštanje sistema zaštite" podrazumeva slučajeve kada se dete bilo vraća u porodicu porekla, bilo postaje punoletno usled čega se smatra sposobnim za samostalan život. Ovo je krucijalni period za mladu osobu, tokom koga nedovoljna i neadekvatna podrška može rezultirati ponovnim institucionalnim zbrinjavanjem i prelaskom u različite druge ustanove koje se staraju o odraslim osobama, poput psihijatrijskih bolnica i prihvatilišta za odrasle, ali i do beskućništva, pa i

antisocijalnog i kriminalnog ponašanja. Shodno Zajedničkim evropskim smernicama, neophodno je da se deci i mladima obezbedi pomoć u vidu obuka za održavanje domaćinstva i upravljanje kućnim budžetom, te da im se pomogne pri izradi ličnih dokumenata, otvaranju bankovnog računa, odnosno da se obezbedi zadovoljavanje stambenih potreba. Ništa manje važna nije ni psihološka podrška, koja treba da se fokusira na razvoj samopouzdanja i samopoštovanja, te na podsticanje uspostavljanja i održavanja odnosa sa drugima. Neophodno je strukovno osposobljavanje mladih. U smernicama se ističe da je, i pored značajnijeg izdvajanja sredstava za ove namene, i dalje prisutna velika neujednačenost u zadovoljavanju potreba mladih u procesu tranzicije širom Evrope, te da je određeni nivo standardizacije neophodan (Evropska stručna skupina, 2012, 133).

Dalje, panel međunarodnih organizacija koje se bave zaštitom dece pristupio je kreiranju dokumenta putem koga bi se unapredilo poštovanje kako Konvencije UN o pravima deteta i Smernica UN za alternativno staranje o deci, tako i evropskih dokumenata koji se odnose na ovu materiju. Tako su organizacije FICE (Fédération Internationale des Communautés Educatives), IFCO (International Foster Care Organisation) i SOS Childrens' Villages u martu 2004. godine započele pripreme za izradu dokumenta *Quality4Children Standards* (skraćeno: Q4C). Treba napomenuti da je 13. juna 2007. godine Q4C predstavljen u Evropskom parlamentu, te da su brojne evropske i svetske zemlje potom prihvatile ovaj dokument kao deo sopstvenih nacionalnih regulativa u oblasti alternativnog zbrinjavanja dece. Vizija kojom je panel organizacija bio nadahnut podrazumeva svet u kome deca bez roditeljskog staranja postaju društveno odgovorni i samostalni članovi zajednice, i to pošto su prethodno iskusili i uživali zaštitu i brigu koje su omogućile potpunu realizaciju njihovih individualnih potencijala. Ono što je izuzetno značajno za Q4C dokument jeste da je metodologija njegove izrade podrazumevala upoznavanje sa iskustvima onih koji su neposredno uključeni u sistem staranja o deci bez roditeljske brige, te puno uvažavanje njihovih znanja i mišljenja. Upravo stoga je značajan deo Q4C dokumenta posvećen zaštiti nakon napuštanja sistema

alternativnog zbrinjavanja, jer korisnici i stručnjaci ukazuju na izuzetan značaj ove faze u celovitom zbrinjavanju dece i mladih (Q4C Standards, 2007).

U izradi dokumenta Q4C vodilo se računa o punom uvažavanju osnovnih načela na kojima se bazira položaj deteta shodno Konvenciji UN o pravima deteta, tako da su u samu srž dokumenta utkana načela najboljeg interesa deteta, zabrane diskriminacije, prava na život, adekvatan životni standard i razvoj, te prava na izražavanje mišljenja i participaciju. Pri izradi su uzeta u obzir iskustva iz 32 evropske zemlje, dok je metod putem koga su prikupljana saznanja podrazumevao inervjuisanje kako dece, tako i vaspitača, savetnika, socijalnih radnika i drugih lica angažovanih u sistemu. U finalu je tekst zasnovan na pričama-ličnim iskustvima 332 ispitanika iz 26 evropskih zemalja, i to tako što je koncipirano 18 krucijalnih standarda koji se odnose na alternativno staranje o deci i mladima kroz tri ključne faze koje se nadovezuju jedna na drugu: donošenje odluke o alternativnom zbrinjavanju i prijem deteta u odgovarajući oblik zaštite, neposredna zaštita i boravak u alternativnom smeštaju i napuštanje sistema zaštite (Q4C, 2007).

Oblast napuštanja alternativnog sistema zbrinjavanja uređuju standardi br. 15 do 18 (Leaving-care process). Tako standard br. 15 podrazumeva da je proces napuštanja alternativnog staranja temeljno planiran, te da se potom kreirani plan sa odgovarajućom pažnjom sprovodi u život. Plan se primarno bazira na individualnim potrebama deteta ili mlade osobe. Smatra se da dete i mlada osoba po prirodi stvari stiču najneposrednija iskustva i najsadržajnija znanja o procesu napuštanja zaštite, usled čega upravo ta iskustva i znanja treba povratno da utiču na reformisanje sistema zaštite i na modele staranja unutar i izvan njega.

Standard br. 16 odnosi se na komunikaciju tokom procesa napuštanja sistema alternativnog staranja koja mora biti organizovana na koristan i primeren način. Svi akteri koji učestvuju u procesu osamostaljivanja treba da dobiju informacije od kojih zavisi izvršavanje njihovih funkcija i uloga. Međutim, komunikacija i informisanje

istovremeno moraju biti usklađeni sa pravom mlade osobe i njene porodice i bliskih lica na privatnost i bezbednost. Informacije se prenose na način primeren mladoj osobi i njenim ličnim kapacitetima, tako da se postigne puno razumevanje izloženih sadržaja.

Mlada osoba ili dete podstiču se i osnažuju kako bi aktivno participirali u procesu sopstvenog osamostaljivanja i napuštanja sistema alternativnog zbrinjavanja, shodno standardu br. 17. Maloletnik treba da bude osposobljen i podstaknut da izrazi mišljenje i lične preferencije kako u pogledu trenutne situacije u kojoj se nalazi, tako i u pogledu budućnosti. Mlada osoba treba da participira u planiranju procesa osamostaljivanja, jednako kao i u njegovom sprovođenju.

Standard br. 18 predviđa obavezno praćenje procesa osamostaljivanja, kontinuirano pružanje podrške i omogućavanje neprekinutog kontakta sa onima koji pomažu mladoj osobi. Dakle, i nakon što mlada osoba konačno napusti alternativni smeštaj, neophodno je da i dalje budu dostupni resursi za podršku, te da postoji mogućnost neposrednog kontakta sa osobom koja može pružiti pomoć. Organizacije ili osobe koje imaju ključnu ulogu u pružanju podrške treba da se pobrinu da napuštanje smeštaja ne bude percipirano kao događaj koji označava dramatičnu promenu u dotadašnjem načinu življenja i svojevrsni raskid sa prošlošću. Navedene organizacije i pojedinci treba da nastave da pružaju i nude podršku iako je mlada osoba postala punoletna, te da nastoje da podstiču i održavaju komunikaciju sa mladom osobom.

KOMPARATIVNI PREGLED NORMATIVNIH OKVIRA I PRAKSI U POSTUPANJU SA MLADIMA U PROCESU OSAMOSTALJIVANJA

Izlaganja koja slede posvećena su upoznavanju sa pozitivnopravnim okvirima koji definišu podršku za mlade u više evropskih zemalja, i to pre svega u periodu nakon napuštanja rezidencijalnih ustanova i hraniteljskih porodica. Analiza je koncipirana tako da se izlažu najznačajnije odredbe pravnih akata koji regulišu položaj mladih u sistemu alternativnog staranja i nakon napuštanja istog, pri čemu se odredbe odnose kako na zavodoljavanje osnovnih potreba, poput stanovanja, tako i na obrazovanje, zapošljavanje, ostvarivanje socijalnih prava i pružanje psihološke i savetodavne podrške.

U svim zemljama obuhvaćenim analizom (Srbija, Hrvatska, Crna Gora, Bosna i Hercegovina, Irska i Nemačka) primetna je sažetost odredaba koje se odnose na kategoriju mladih koji napuštaju sistem alternativne

zaštite, s obzirom da se oni većinom tretiraju kao i ostale kategorije socijalno ugroženih građana. Sa druge strane, ni propisi koje neposredno definišu alternativno staranje u vidu hraniteljstva ili smeštaja u ustanovu za decu bez roditeljskog staranja ne posvećuju značajniju pažnju okončanju alternativne zaštite, već se bave pravima i obavezama bitnim za period dok zaštita traje. Takođe, primetno je da položaj i faktički obim zaštite koju će mladi uživati u velikoj meri zavise od načina na koji regionalne i lokalne samouprave sagledavaju potrebe ove populacije, ali i od kadrovskih i finansijskih resursa sa kojima svaka konkretna opština, grad ili druga jedinica samouprave raspolažu.

Dalje, ispostavilo se da analiza pravnog okvira ne pruža odgovor na pitanje koje su to konkretno usluge i mere podrške dostupne mladima u svakoj od posmatranih zemalja, što je uslovalo potrebu za analiziranjem literature koja se odnosi na implementaciju programa podrške za mlade u procesu osamostaljivanja.

Konačno, evidentno je da su nevladine organizacije i civilno društvo u širem smislu prvi detektovali problem nedovoljne zastupljenosti adekvatnih mera podrške za mlade u procesu napuštanja sistema alternativnog zbrinjavanja, tako da smo se u značajnoj meri oslanjali na rezultate istraživanja i iskustva do kojih su ovi subjekti došli baveći se svojim delatnostima.

SRBIJA

U Srbiji je položaj dece i mladih koji su zbrinuti u sistemu alternativnog staranja o deci definisan zakonima i podzakonskim aktima iz oblasti porodične i socijalne zaštite, dok se propisi o zapošljavanju, obrazovanju i drugim oblastima posredno takođe odnose na ovu materiju. Nacionalni normativni okvir je usklađen sa međunarodnim standardima i Konvencijom UN o pravima deteta. Kada je reč o faktičkim prilikama, prema izveštajima Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu na dan 31. 12. 2020. godine u ustanovama za smeštaj dece i mladih boravilo je ukupno 1941 lice (uključujući i decu i mlade sa smetnjama u razvoju), dok je ukupno 5.774. dece koristilo usluge porodičnog i domskog smeštaja tokom 2020. godine (RZSZ, 2021).

Zakon o socijalnoj zaštiti, Službeni glasnik RS, br. 24/11, predviđa u čl. 2 da socijalna zaštita podrazumeva organizovanu društvenu delatnost od javnog interesa sa ciljem pružanja pomoći i osnaživanja za samostalan i produktivan život, kao i sprečavanja nastajanja i uklanjanja posledica socijalne isključenosti. U čl. 40 zakon definiše grupe socijalnih usluga kao: usluge procene i planiranja, dnevne usluge u zajednici, usluge podrške za samostalan život (stanovanje uz podršku, personalna asistencija, obuka za samostalni život i druge vrste podrške), savetodavno-terapijske i socijalno-edukativne usluge i usluge smeštaja. Pravo na socijalnu zaštitu ostvaruje se putem pružanja usluga socijalne zaštite i uživanjem materijalne podrške (čl. 4). Shodno čl. 17, st. 1. pojedine usluge socijalne zaštite mogu pružati i udruženje, preduzetnik,

privredno društvo i drugi oblik organizovanja, koji u tom slučaju imaju status pružalaca usluge.

Među korisnicima prava i usluga socijalne zaštite zakon izdvaja decu i punoletna lica do navršениh 26 godina života-ukoliko su ovim licima, usled porodičnih prilika i drugih životnih okolnosti, ugroženi zdravlje, bezbednost i razvoj, odnosno ukoliko je izvesno da bez podrške sistema socijalne zaštite oni ne mogu dosegnuti optimalni nivo razvoja, a naročito ukoliko su bez ili u riziku od gubitka roditeljskog staranja, te ukoliko njihovi roditelji, staratelji ili druga lica koje se o njima neposredno staraju nisu u stanju da to čine bez podrške sistema socijalne zaštite (čl. 41, st. 2).

Deca i mladi mogu biti korisnici usluga smeštaja kada se njihove potrebe na trajniji način zadovoljavaju smeštajem u srodničku, hraniteljsku ili drugu porodicu (što predstavlja porodični smeštaj) ili upućivanjem u domski smeštaj (čl. 47). Shodno čl. 48 zakona, putem porodičnog smeštaja deci i mladima se obezbeđuju nega, zaštita i uslovi za optimalan razvoj do završetka redovnog školovanja odnosno do navršene 26. godine života, pri čemu smeštaj obuhvata i pripreme za povratak roditeljima, drugi životni aranžman i pripreme za samostalan život. Domskim smeštajem se takođe obezbeđuje stanovanje i zadovoljavanje osnovnih životnih potreba, te se garantuje zdravstvena zaštita i pristup obrazovanju (čl. 49), pri čemu boravak u domu nužno obuhvata i pripreme za povratak u biološku porodicu, odlazak u drugu porodicu, odnosno pripreme za samostalan život, shodno čl. 52. Podrazumeva se da do domskog smeštaja dolazi tek u odsustvu drugih solucija.

Kada je reč o drugim socijalnim uslugama koje su posebno značajne za mlade u procesu osamostaljivanja, iako oni neretko imaju potrebu da uživaju više grupa usluga, ističu se usluge podrške za samostalan život. Ove usluge se pružaju pojedincu kako bi se njegove mogućnosti za ostvarivanje osnovnih potreba izjednačile sa mogućnostima ostalih članova društva, te kako bi se poboljšao kvalitet života i omogućila samostalnost. Usluge podrške za samostalan život obezbeđuje jedinica lokalne samouprave, osim ukoliko zakon ne utvrđuje

da će ove usluge u određenim slučajevima obezbeđivati Republika Srbija (čl. 45).

Što se tiče drugih usluga iz domena socijalne zaštite, te prava na materijalnu podršku, mladi koji napuštaju domski i hraniteljski smeštaj prava u tom pogledu ostvaruju u skladu sa propozicijama koje u načelu važe i za ostale građane u stanju socijalne potrebe.

Tako pravo na novčanu socijalnu pomoć pripada pojedincu ili porodici koji svojim radom ili iz drugih izvora ne stiču prihode veće od iznosa novčane socijalne pomoći (čl. 81),² dok čl. 83 normira uslove pod kojima pravo na pomoć može ostvariti radno sposoban pojedinac, tako da ovo lice može uživati pomoć ukoliko je na školovanju ili osposobljavanju za rad u skladu sa propisima o socijalnoj zaštiti, ili pak na evidenciji nezaposlenih, pri čemu lice ne odbija ponuđene opcije za zaposlenje ili radno angažovanje, koristi ponuđene prilike za sticanje kvalifikacija i osposobljavanje, a istovremeno do okončanja prethodnog zaposlenja nije došlo njegovom voljom ili odgovornošću. Radno sposoban pojedinac pravo na novčanu socijalnu pomoć može ostvarivati u periodu do devet meseci u toku kalendarske godine (čl. 85, st. 3).

Lica nesposobna za rad imaju pravo na uvećanu novčanu socijalnu pomoć dok ispunjavaju zakonom predviđene uslove, a sa njima su izjednačena deca na školovanju, ali do kraja zakonom predviđenog roka za završetak datog oblika školovanja, odnosno najkasnije do navršene 26. godine života. Lice na obuci ili drugoj vrsti socijalnog angažovanja u skladu sa individualnim planom aktivacije izjednačeno je sa licem nesposobnim za rad u pogledu trajanja prava na novčanu socijalnu pomoć, to jest pravo na pomoć može uživati tokom trajanja određenog aranžmana u koji je istovremeno upućen i nadležni centar za socijalni rad.

Porodični zakon, Službeni glasnik RS, br. 18/05, predviđa dobro poznate standarde koji se odnose na pravo deteta da živi u porodici, te da uživa optimalne uslove za život i razvoj (čl. 60, 62). Ukoliko postoje razlozi usled kojih nije moguć ostanak deteta u porodici, može doći do

zasnivanja hraniteljstva, onda kada je takva odluka u skladu sa najboljim interesom deteta (čl. 111). U odsustvu svih drugih mogućnosti, dete može biti smešteno u ustanovu za staranje o deci.

Zakon o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti, Službeni glasnik RS, br. 6/09, 30/10, 88/10, 38/15, 113/17 i 49/21, ne bavi se neposredno mladim licima u procesu osamostaljivanja. Međutim i ova lica, kao i sva druga lica na evidenciji Nacionalne službe za zapošljavanje, mogu koristiti prava poput: obaveštavanja kod Nacionalne službe za zapošljavanje i agencija za zapošljavanje o mogućnostima i uslovima za zapošljavanje; besplatnog korišćenja usluga Nacionalne službe i agencija za zapošljavanje; utvrđivanja individualnog plana zapošljavanja; učestvovanja u merama aktivne politike zapošljavanja, u skladu sa individualnim planom zapošljavanja, kao i druga prava u skladu sa čl. 31. Postoji mogućnost primene posebnih mera za zapošljavanje mladih lica u procesu osamostaljivanja onda kada su oni prepoznati kao teže zapošljiva grupa lica.

Takođe, u skladu sa zakonskim i podzakonskim aktima, Nacionalna služba za zapošljavanje raspisuje javne pozive poslodavcima za dodelu subvencija za zapošljavanje nezaposlenih lica iz kategorije teže zapošljivih. Tako je za 2022. godinu raspisan javni poziv kojim se poslodavcima u privatnom sektoru dodeljuju subvencije za zapošljavanje teže zapošljivih nezaposlenih sa evidencije službe, pri čemu su kao jedna od kategorija izdvojeni mladi u domskom smeštaju, hraniteljskim porodicama i starateljskim porodicama. Subvencija se dodeljuje u jednokratnom iznosu od 200.000,000 RSD do 300.000,00 RSD po licu, u zavisnosti od stepena razvijenosti jedinice lokalne samouprave.

Zakon o mladima, Službeni glasnik RS, br. 50/11, definiše mlade na istovetan način kao i zakoni Crne Gore i Bosne i Hercegovine, tako da su omladina ili mladi lica uzrasta od 15 do 30 godina (čl. 3). Cilj zakona jeste stvaranje uslova za podršku mladima u organizovanju,

² Zakon o socijalnoj zaštiti u čl. 82 detaljno predviđa opšte uslove za ostvarivanje prava na novčanu socijalnu pomoć, kao i propozicije u

vezi sa imovnim stanjem potencijalnih korisnika novčane socijalne pomoći, o kojima na ovom mestu neće biti reči.

društvenom delovanju, razvoju i ostvarivanju potencijala radi lične i društvene dobrobiti. Omladinska politika podrazumeva skup svih mera i aktivnosti koje se sprovode radi unapređenja položaja mladih, dok se radi obavljanja omladinskih aktivnosti, kreiranja resursa za mlade i informisanja mladih mogu osnivati udruženja mladih i udruženja za mlade, u smislu čl. 13. Zakon u čl. 25 i 26 definiše finansiranje potreba i interesa mladih u autonomnoj pokrajini i na nivou lokalne samouprave. Tako se u jedinici lokalne samouprave mogu osnivati kancelarije za mlade, klubovi za mlade, omladinski centri i slično, te se stvaraju uslovi za kvalitetno provođenje slobodnog vremena, bavljenje sportom, negovanje zdravih životnih navika, sprovođenje volonterskih aktivnosti i za organizaciju obuka i manifestacija od značaja za zapošljavanje i usavršavanje mladih. Mladi koji napuštaju alternativno staranje nisu izdvojeni kao posebna kategorija u zakonu, ali je nesporno da kao i svi drugi mladi i oni treba da učestvuju u omladinskim aktivnostima, te da dobiju priliku da iskažu mišljenje o pitanjima od posebnog značaja za njih.

Nacrt *Strategije socijalne zaštite u Republici Srbiji* za period od 2019. do 2025. godine prepoznaje mlade koji napuštaju sistem alternativnog staranja kao posebno ranjivu kategoriju, imajući u vidu da ova lica ne raspolažu mrežom porodične, niti šire socijalne podrške. U nacrtu se konstatuje da između 55 i 91 mladih godišnje napušta sistem socijalne zaštite, uključujući kako institucionalni, tako i porodični smeštaj. Postoje predlozi da se uvede nova vrsta materijalne podrške za dete i mladu osobu bivšeg korisnika usluge smeštaja, koja bi se finansirala sa centralnog nivoa i bila dostupna mladima koji napuštaju socijalnu zaštitu u celoj zemlji, bez obzira na mesto prebivališta. Uvođenjem ovog prava postigla bi se ravnopravnost mladih koji napuštaju sistem alternativnog staranja, dok bi pomoć iznosila 50% od prosečne zarade u Srbiji i isplaćivala bi se na mesečnom nivou tokom dve godine. Kako bi se korisnici pokrenuli da samostalno zadovoljavaju svoje potrebe, u slučaju zasnivanja radnog odnosa, iznos novčane pomoći bi se umanjio za 40%, a u slučaju prestanka radnog odnosa u periodu od dve godine od dana priznavanja prava, novčana pomoć za mesec u kome je došlo do prestanka

radnog odnosa i nadalje bi se isplaćivala u punom iznosu. Ostaje da se vidi da li će doći do realizovanja ovog i sličnih predloga.

Pravilnik o hraniteljstvu, Službeni glasnik RS, br. 36/08 i 66/22, predviđa da su u nadležnosti Centra za porodični smeštaj sve aktivnosti u vezi sa popularisanjem i načelnim organizovanjem hraniteljstva, tako da centar takođe obavlja poslove u vezi sa realizovanjem programa podrške mladim osobama na hraniteljstvu i aktivnostima za emancipaciju i napuštanje zaštite, te započinjanje samostalnog života (čl. 61).

Pravilnik o bližim uslovima i standardima za pružanje usluga socijalne zaštite, Službeni glasnik RS, br. 42/13, 89/18 i 73/19, između ostalog, precizira uslove za pružanje socijalne usluge smeštaja, tako da se, shodno čl. 22, usluge domskog smeštaja privremeno pružaju deci i mladima do 26. godine života, odnosno do završetka školovanja i radnog osposobljavanja. Usluge se pružaju na osnovu odluke organa starateljstva ili suda, odnosno po uputu centra za socijalni rad, do povratka deteta ili mlade osobe u sopstvenu porodicu, ili do smeštaja kod hranitelja, usvojenja ili osamostaljivanja. Svrha domskog smeštaja, u skladu sa čl. 23, jeste obezbeđivanje privremenog bezbednog i stimulativnog okruženja, u okolnostima kada to nije moguće obezbediti u porodičnoj sredini, a kako bi se pružila podrška i priprema za samostalan život. Programske aktivnosti su usmerene na: zadovoljavanje osnovnih životnih potreba i osiguranje bezbednog i prijatnog okruženja; razvoj i očuvanje potencijala korisnika; pravnu podršku i podršku pri školovanju i zapošljavanju.

Pravilnik, u okviru usluga podrške za samostalni život, predviđa uslugu stanovanje uz podršku, koja je, shodno čl. 88, u trajanju do dve godine dostupna licima uzrasta između 15 i 26 godina koja po prestanku smeštaja u ustanovi socijalne zaštite ili hraniteljskoj porodici ne mogu ili ne žele da se vrate u biološku ili srodničku porodicu, niti su u mogućnosti da započnu samostalan život. Svrha usluge stanovanja uz podršku, u smislu čl. 89, jeste obezbeđivanje odgovarajućeg smeštaja, stručne pomoći i podrške za što potpunije osamostaljivanje i uključivanje

korisnika u zajednicu. Uz zadovoljavanje stambenih potreba, korisniku se obezbeđuje okruženje u kome su dostupne raznovrsne socijalne, obrazovne, zdravstvene, kulturno-zabavne, sportske i rekreativne usluge u skladu sa individualnim potrebama, dok pružalac usluge obezbeđuje i druge programe koji su posebno prilagođeni mogućnostima i interesovanjima korisnika (čl. 90).

Posebno se organizuju aktivnosti usmerene ka razvijanju i očuvanju potencijala mlade osobe (podrška uspostavljanju i održavanju pozitivnih odnosa sa licima u okruženju; ovladavanje praktičnim veštinama za svakodnevni život-posebno onima koje se odnose na pripremu obroka, održavanje lične higijene i higijene prostora i vođenje domaćinstva; organizovanje zabavnih sadržaja u skladu sa interesovanjima; razvoj veština za prepoznavanje i rešavanje problema i slično), kao i aktivnosti usmerene na podršku pri školovanju i zapošljavanju (čl. 91 i 92).

Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centara za socijalni rad, Službeni glasnik RS, br. 59/08, 37/10, 39/11, 1/12, 51/19 i 12/20, predviđa da se za sve mlade osobe (preciznije decu, prim. aut) korisnike usluga koji ne žive sa svojim roditeljima ili usvojiteljima uključujući i mlade koji žive sa srodnicima, pod starateljstvom, odnosno u hraniteljskim porodicama i ustanovama za smeštaj, kao i za i druge mlade osobe za koje se utvrdi da im je potrebna podrška, najkasnije sa navršениh 14 godina sačinjava plan za napuštanje zaštite i emancipaciju. U izradi plana za emancipaciju osim voditelja slučaja iz nadležnog centra za socijalni rad učestvuju lica bliska mladoj osobi, kao i sama mlada osoba, a u izradu mogu biti uključene i druge ustanove, te se na osnovu plana preduzimaju aktivnosti koje imaju za cilj da omoguće mladoj osobi pripremu za prelazak iz nadgledanog okruženja u samostalan život (čl. 75). Izradi plana prethodi procena veština za samostalan život, te se ispituju potrebe mlade osobe za razvoj veština u domenu brige o sebi, higijeni, upravljanja budžetom, stanovanja, pripreme hrane, zaposlenja i tome slično, shodno čl. 75.

Odlukom o pravima i uslugama socijalne zaštite, Službeni list Grada Beograda, br.

55/11, 8/12, 42/12, 65/12, 31/13, 57/13, 37/14, 82/15, 4/16, 37/16, 56/16, 114/16, 102/17, 50/18, 103/18, 101/19, 115/19, 138/19, 17/20, 138/20, 40/21 i 120/21, predviđeno je da pravo na uslugu privremenog stanovanja ostvaruju mladi bez roditeljskog staranja korisnici usluge domskog ili porodičnog smeštaja po prestanku korišćenja usluge smeštaja. Preduslov za uživanje usluge jeste da je planom otpusta utvrđeno da je privremeno stanovanje najcelishodnije rešenje, odnosno da ne postoji mogućnost povratka u biološku porodicu, te da nema drugog rešenja po prestanku prava na korišćenje smeštaja za decu bez roditeljskog staranja, kao i da je mlado lice završilo školovanje i preduzelo mere profesionalnog osposobljavanja (čl. 26). Privremeno stanovanje ostvaruje se u trajanju do dve godine, dok je čl. 27 odluke propisano da Grad Beograd obezbeđuje stanove za ostvarivanje usluge. Grad obezbeđuje sredstva za opremanje, te investiciono i tekuće održavanje stanova, pri čemu troškove korišćenja stana snose korisnici. Član 30. utvrđuje da Gradski centar za socijalni rad vrši nadzor nad korišćenjem stana, te pruža stručnu pomoć korisnicima privremenog stanovanja.

Istom odlukom je predviđeno i da deca i mladi bez roditeljskog staranja korisnici usluge domskog ili porodičnog smeštaja koji su sposobni za rad, ostvaruju pravo na stalnu novčanu pomoć u mesečnom iznosu od jedne prosečne zarade, od dana prestanka usluge smeštaja pa najduže godinu dana, pod uslovom da najmanje dve godine pre završetka školovanja imaju prebivalište na teritoriji grada Beograda (čl. 68).

U literaturi se ističe da je usluga stanovanja uz podršku, iako prevashodno zastupljena u većim gradovima poput Beograda, Novog Sada i Kragujevca, među posebno značajnim uslugama koje su namenjene specifično mladima koji se osamostaljuju nakon izlaska iz sistema alternativnog zbrinjavanja (Burgund Isakov, 2019).

SRBIJA - ključni nalazi:

Deca i mladi bez roditeljskog staranja u načelu mogu koristiti usluge smeštaja zaključno sa navršenom 26. godinom.

Postoji mogućnost uživanja usluga podrške za samostalan život, te posebno usluge stanovanja uz podršku, ali obim i druge karakteristike podrške u značajnoj meri zavise od konkretnih mogućnosti i diskrecionih ovlašćenja jedinica lokalne samouprave.

Mladi u procesu osamostaljivanja mogu koristiti i druge socijalne usluge i pravo na materijalnu podršku shodno Zakonu o socijalnoj zaštiti, pri čemu određene oblike novčane pomoći takođe mogu obezbediti jedinice lokalne samouprave.

Organizacije civilnog društva, mimo usluge procene i planiranja, mogu učestvovati u implementaciji usluga socijalne zaštite.

HRVATSKA

U Hrvatskoj se smeštaj dece bez roditeljskog staranja realizuje u ustanovama za brigu o deci i u domaćinstvima udomitelja/hranitelja. Procenjuje se da u Hrvatskoj svake godine oko 170 osoba uzrasta između 18 i 21 godine napušta sistem alternativnog staranja, te da im je u tom periodu preko potrebna odgovarajuća podrška (Horvat et al, 2012, 52). Kao i u Srbiji, te drugim zemljama u okruženju, podrška za osobe koje napuštaju alternativno staranje nije uređena jednim celovitim dokumentom, jednako kao što se i potrebe mladih za podrškom ne okončavaju sa sticanjem punoletstva, niti sa navršenom 21 godinom kada se mlada osoba više ne smatra mladim punoletnikom.

Obiteljski zakon, Narodne novine br. 103/15 i 98/19, reguliše pitanja u vezi sa brakom, vanbračnom zajednicom, odnosima roditelja i dece i druga slična porodična pitanja i postupke putem kojih se mogu zaštititi i realizovati prava, tako da se ne odnosi neposredno na mlade u procesu osamostaljivanja. Podrazumeva se da zakon insistira na zaštiti najboljeg interesa deteta, pri čemu se osnovnim interesom deteta smatra ostanak uz biološke roditelje. Ipak, ako je to jedina raspoloživa mogućnost, deca mogu biti izdvojena iz porodice, te smeštena kod drugih staratelja, odnosno u ustanove socijalne zaštite, u smislu čl. 129. Nadležni centar za socijalnu skrb obezbeđuje smeštanje deteta u određeni oblik vaninstitucionalne ili

isntitucionalne zaštite usled neadekvatnih porodičnih prilika, odnosno drugih bitnih razloga.

Zakon o socijalnoj skrbi, Narodne novine, br. 18/22 i 46/22, kao jednu od kategorija korisnika socijalne zaštite/skrbi izdvaja lica koja su bila korisnici prava na uslugu smeštaja ili organizovanog stanovanja, te garantuje zadovoljavanje njihovih stambenih potreba do onog trenutka do koga to bude nužno, a najduže do navršene 26. godine korisnika (čl. 18, st. 1. tač. 4). Ova odredba je izuzetno značajna s obzirom da obezbeđuje formalnopravni osnov za zadovoljavanje osnovnih potreba mladih ljudi, bez obzira na to što su postali punoletni, a potom i prerasli uzrast mladih punoletnih lica. Podrazumeva se da su i dete bez roditelja, ili dete bez odgovarajuće roditeljske brige, kao i mlađa punoletna osoba, kada se steknu odgovarajući uslovi, takođe korisnici socijalne skrbi/zaštite.

Član 3 Zakona o socijalnoj skrbi predviđa da je socijalna zaštita organizovana delatnost od javnog interesa čiji je cilj pružanje pomoći socijalno ugroženim osobama, kao i osobama u nepovoljnim ličnim ili porodičnim okolnostima, te da socijalna zaštita obuhvata prevenciju, pomoć i podršku pojedincu i porodici, u svrhu unapređenja kvaliteta života i osnaživanja korisnika, a radi njihovog aktivnog uključivanja u život zajednice. Među ključnim načelima koja se odnose na pružanje socijalne zaštite ističe se načelo participiranja korisnika u donošenju odluka (čl. 10), shodno kome korisnik ima pravo da učestvuje u proceni stanja, potreba i odlučivanju o korišćenju usluga, te stoga treba da bude blagovremeno informisan o svim relevantnim pitanjima. Zakonodavac posebno naglašava da u postupcima u kojima se odlučuje o pravima i interesima deteta, dete ima pravo da se na prikladan način upozna sa bitnim okolnostima, da dobije savet i izrazi svoje mišljenje, te da bude obavешteno o mogućim posledicama različitih solucija, kao i da se mišljenje deteta uzima u obzir u skladu sa njegovom zrelošću i uzrastom.

Bitno je i to što je novi hrvatski zakon o socijalnoj zaštiti (usvojen 2022. godine) predvideo da delatnost socijalne zaštite obavljaju: ustanove socijalne zaštite, jedinice

lokalne i regionalne samouprave, odnosno Grad Zagreb, udruženja, verske zajednice, druga pravna lica, preduzetnici i druga fizička lica koje obavljaju delatnost socijalne zaštite, a pod uslovima i na način propisan zakonom i drugim relevantnim propisima (čl. 17 Zakona o socijalnoj skrbi). Time je omogućen pluralitet subjekata koji pružaju usluge socijalne zaštite, što je izuzetno značajno imajući u vidu da se u literaturi ističe da su neretko organizacije civilnog sektora fleksibilnije, prilagodljivije i da promptno postupaju u zadovoljavanju urgentnih potreba madih koji se osamostaljuju (Vargović, 2015).

U čl. 12 Zakona o socijalnoj skrbi kao neke od vrsta novčanih naknada za korisnike koji se kvalifikuju za njihovo uživanje nabrajaju se: minimalna naknada, naknada za troškove stanovanja, naknada za lične potrebe, jednokratna naknada, naknada za redovno studiranje i plaćanje troškova smeštaja u učenikom domu. Korisnici zajemčene minimlane naknade imaju pravo i na naknadu troškova stanovanja, što obuhvata najamninu, komunalne naknade, troškove grejanja i vode, te troškove koji su nastali usled izvođenja radova u cilju povećanja energetske efikasnosti zgrade, u smislu čl. 41 Zakona o socijalnoj skrbi.

Osim prava na novčane naknade, pod odgovarajućim uslovima, korisnici mogu ostvariti i pravo na različite socijalne usluge, poput: usluga sveobuhvatne procene i planiranja, savetovanja, socijalnog mentorstva, psihosocijalne podrške, te organizovanog stanovanja i smeštaja.

Hrvatski zakon o socijalnoj zaštiti posebno definiše socijalnu uslugu socijalnog mentorstva. Između ostalih kategorija korisnika, i korisnik koji napušta organizovani ili institucionalni smeštaj ima pravo na uživanje ove usluge. Shodno čl. 85 Zakona o socijalnoj skrbi, socijalno mentorstvo je usluga kojom se korisniku pruža stručna pomoć usmerena na jačanje njegovih snaga i sposobnosti za uspešnije rešavanje nepovoljnih životnih prilika i za bolju integraciju u zajednicu u kojoj živi. Socijalno mentorstvo odobrava se prema proceni stručnog radnika Zavoda za socijalnu skrb, u dogovoru sa korisnikom, a zasniva se na odnosu poverenja

i partnerstva između socijalnog mentora i korisnika. Usluga se pruža u razdoblju od šest do osam meseci kroz minimalno deset strukturiranih susreta socijalnog mentora i korisnika.

Treba naglasiti da puna realizacija usluge socijalnog mentorstva u Hrvatskoj zahteva dodatni razvoj resursa. Socijalno mentorstvo je osmišljeno kao usluga koja se pruža na organizovan način u zajednici od strane stručnjaka koji su ovladali odgovarajućim veštinama. Ono je usmereno na sve kategorije lica koje su u riziku od socijalne isključenosti, pa tako i na mlade koji napuštaju sistem alternativnog zbrinjavanja dece. Ovaj tip mentorstva baziran je na pristupu "jedan na jedan" pri čemu stručni radnik treba da sarađuje "sa korisnikom" umesto da radi "za korisnika" (Arnould, 2011). Usluga je fokusirana na snage i potencijale korisnika, a ne na njegova organičenja, s tim što ona ne podrazumeva klasično savetovanje niti terapije, iako se tokom realizacije usluge može ispostaviti da je korisniku potrebna i određena specijalizovana usluga na koju potom može biti upućen (Arnould, 2011). U literaturi se ističe da su faze kroz koje prolazi socijalno mentorstvo: faza građenja odnosa, faza određivanja smera, faza napredovanja i završetak odnosa. Za socijalno mentorstvo je posebno bitno upravo kreiranje individualnog plana uz aktivno učešće korisnika, s obzirom da se time korisnik motiviše da se pokrene i razmišlja o načinima na koje bi mogao da unapredi svoje životne prilike što će mu biti potrebno tokom čitavog životnog veka.

Mladi koji napuštaju alternativno zbrinjavanje takođe mogu koristiti uslugu psihosocijalne podrške koja obuhvata stručne postupke i druge oblike pomoći i podrške kojima se podstiče razvoj i unapređenje kognitivnih, funkcionalnih, komunikacijskih, govorno-jezičkih i socijalnih veština korisnika. Usluga se pruža nakon odgovarajuće procene, a može trajati do godinu dana, odnosno i duže ukoliko se konstatuje da je to potrebno, u smislu čl. 93 Zakona o socijalnoj skrbi. Psihosocijalna podrška može biti pružena pojedincu radi prevladavanja teškoća i osnaživanja u vezi s teškoćama u razvoju, invaliditetom, starijom životnom dobi, kriznim stanjima, nasiljem u porodici, uključivanjem u svakodnevni život

zajednice, prevladavanjem tretmanskih iskustava, problema u ponašanju, te u drugim nepovoljnim okolnostima, u smislu čl. 94. Ovakva podrška se takođe pruža udomiteljskim/hraniteljskim porodicama u cilju savladavanja teškoća koje se mogu pojaviti, kao i radi sticanja potrebnih vještina, pri čemu se usluga pruža do pet sati nedeljno, a izuzetno kod pružatelja usluge do šest sati nedeljno i najviše dva sata dnevno, u skladu sa čl. 96 zakona.

Sledeća izuzetno značajna usluga koju mogu koristiti mladi koji napuštaju alternativni smeštaj jeste usluga organizovanog stanovanja/organiziranog stanovanja. Naime, u skladu sa čl. 107 Zakona o socijalnoj skrbi, deca bez odgovarajućeg roditeljskog staranja, mlađe punoletne osobe i osobe koje su bile korisnici prava na uslugu smeštaja ili organizovanog stanovanja, a kojima je potrebno osigurati stanovanje uz pomoć i podršku mogu koristiti uslugu organizovanog smeštaja dok za time postoji potreba, ali najduže do navršene 26. godine života. Organizovano stanovanje je socijalna usluga kojom se korisnicima obezbeđuje stanovanje u stambenoj jedinici uz stalnu ili povremenu stručnu i drugu pomoć i podršku u osiguravanju osnovnih životnih potreba, kao i socijalnih, radnih, kulturnih, obrazovnih, rekreacijskih i drugih potreba, radi uspostavljanja i održavanja socijalnih uloga, izjednačavanja mogućnosti, poboljšanja kvaliteta života, podsticanja aktivnog i samostalnog življenja te socijalnog uključivanja, u smislu čl. 106. Stambena jedinica može biti porodična kuća ili stan u porodičnoj kući ili zgradi u lokalnoj zajednici, dok u jednoj stambenoj jedinici uslugu organizovanog stanovanja može koristiti najviše osam korisnika.

Zakon o udomiteljstvu, Narodne novine br. 115/18 i 18/22 kao osnovne vrste udomiteljstva predviđa: tradicionalno udomiteljstvo, udomiteljstvo kao zanimanje i srodničko udomiteljstvo, pri čemu se udomiteljstvo kao zanimanje obavlja kao standardno udomiteljstvo i specijalizirano udomiteljstvo za decu, sve u skladu sa čl. 10. Predviđene su obaveze sistema socijalne zaštite prema korisniku koji napušta hraniteljski smeštaj i brigu, tako da se mlađoj punoletnoj

osobi mora obezbediti podrška u svrhu uključivanja u lokalnu zajednicu u periodu od godinu dana od prestanka redovnog školovanja u skladu sa individualnim potrebama, u smislu čl. 45. Takođe, i tokom trajanja hraniteljske zaštite, planira se i priprema odlazak deteta ili mlađe punoletne osobe radi povratka u sopstvenu porodicu, usvojenja, smeštaja kod drugog pružaoca usluge smeštaja ili osamostaljivanja, a u cilju postepenog prilagođavanja na nove okolnosti, u skladu sa čl. 44. Treba naglasiti da čl. 47 Zakona o udomiteljstvu predviđa da centar za socijalnu skrb, dom socijalne skrbi i centar za pružanje usluga u zajednici pružaju stručnu pomoć i podršku hraniteljima, kao i da se podrška može pružati u saradnji sa udruženjima i drugim organizacijama civilnog društva, verskim zajednicama i drugim pravnim i fizičkim licima koji pružaju usluge stručne pomoći.

Zakon o posredovanju pri zapošljavanju i pravima za vrijeme nezaposlenosti, Narodne novine, br.16/17 ne izdvaja mlade u procesu osamostaljivanja kao posebnu kategoriju na tržištu rada. Tako i oni, kao i svi drugi nezaposleni, mogu učestvovati u pripremama za zapošljavanje koje obuhvataju: profesionalno usmeravanje, razvoj vještina upravljanja karijerom, podršku u definisanju i izradi individualnog plana traženja posla, obrazovanje za zapošljavanje i profesionalnu rehabilitaciju, u smislu čl. 21. Takođe, mladi mogu biti obuhvaćeni merama aktivne politike zapošljavanja koje, između ostalog, obuhvataju: programe zapošljavanja mladih nezaposlenih osoba za sticanje radnog iskustva i povećanje zapošljivosti, programe zapošljavanja dugotrajno nezaposlenih i drugih grupa teže zapošljivih nezaposlenih osoba i programe javnih neprofitnih radova, u skladu sa čl. 35.

Za period tranzicije značajni su i određeni podzakonski dokumenti. Tako *Pravilnik o vrsti i djelatnosti doma socijalne skrbi, načinu pružanja skrbi izvan vlastite obitelji, uvjetima prostora, opreme i radnika doma socijalne skrbi, terapijske zajednice, vjerske zajednice, udruge i drugih pravnih osoba te centra za pomoć i negu u kući* (Narodne novine, br. 64/09) predviđa da se u dečijem domu, između ostalog, deci i mlađim punoletnim osobama

pružaju usluge stanovanja, ishrane, odevanja, održavanja higijene, brige o zdravlju, vaspitavanja i praćenja izvršavanja obaveza korisnika (za školsku decu pomoć u učenju i vođenje brige o školskim i vanškolskim aktivnostima), organizovanja slobodnih aktivnosti i igre s decom u okviru slobodnog vremena, te odgovarajući oblici stručne pomoći i osposobljavanje za samostalan život izvan ustanove (čl. 27).

Dečiji dom takođe može u posebnoj dislociranoj stambenoj jedinici-stanu pružati usluge stanovanja i osposobljavanja za samostalan život uz dnevno praćenje (čl. 27). Kada je reč o neposrednim pripremama za osamostaljivanje mladih predviđeno je da se korisnici organizovanog stanovanja osposobljavaju za samostalan život izvan ustanove, te da im se pruža pomoć pri zapošljavanju. Tokom boravka u stambenoj jedinici fokus je na samostalnom kupovanju namirnica i učestvovanju u pripremanju obroka odnosno samostalnom pripremanju obroka, razvijanju radnih navika, te postupnom preuzimanju svakodnevnih poslova u domaćinstvu, u smislu čl. 29.

Dakle, mlađoj punoletnoj osobi kojoj se do punoletstva osiguravala zaštita izvan porodice osigurava se smeštaj i nakon završetka redovnog obrazovanja i to u okviru organizovanog stanovanja u dislociranoj stambenoj jedinici/stambenoj zajednici koja se strukturira na način da omogućava osposobljavanje korisnika za samostalan život uz dnevno praćenje i pomoć u osamostaljivanju. Dalje, u stambenu zajednicu može se smestiti i korisnik uzrasta od 16 do 18 godina, uz suglasnost roditelja/staratelja, a na osnovu rešenja nadležnog centra za socijalnu skrb, u skladu s procenom mentalne zrelosti i uz uslov da je u istoj stambenoj jedinici smešten i punoletni korisnik (čl. 31).

Pravilnik o standardima kvalitete socijalnih usluga, Narodne novine, br. 143/14, u okviru standarda br. 5 (Prijem i otpust) predviđa da pružalac usluga pažljivo planira prijem i otpust korisnika koji su smešteni izvan sopstvene porodice, razmatrajući potrebe korisnika. Pokazatelj kvaliteta usluge jeste da je prelazak iz jednog oblika zaštite u drugi kvalitetno planiran i sproveden na pažljiv i stručan način. Svha standarda jeste da svaki korisnik

prilikom napuštanja zaštite zbog prelaska u samostalni život u zajednici, bude odgovarajuće pripremljen za samostalan život u skladu sa sopstvenim mogućnostima. Pripreme za napuštanje smeštaja zbog samostalnog života treba da budu predviđene individualnim planom zaštite, te da otpočnu pravovremeno, uz saradnju svih pružalaca usluga uključenih u sistem zaštite, porodice i drugih korisniku bitnih osoba. U procesu pripreme za napuštanje zaštite pružalac usluge treba da predvidi i izradu plana naknadne zaštite u saradnji s nadležnim centrom za socijalnu skrb kojim će se definisati prava i mere potrebne podrške po izlasku iz sistema, kontakti pružalaca usluga i saradničkih organizacija, kao i vrste usluga na koje bi korisnik mogao računati.

Kada je reč o osamostaljivanju mladih koji su bili smešteni kod hranitelja, Zakon o udomiteljstvu, u delu koji opisuje obaveze udomitelja/hranitelja, konkretno u čl. 41, precizira da je udomitelj dužan da pripremi korisnika za povratak u biološku porodicu, za odlazak kod drugog pružatelja smeštaja ili za samostalan život, pri čemu udomitelj uživa pravo na stručnu pomoć u savladavanju poteškoća pri prijemu i odlasku korisnika koji je bio smešten u njegovoj porodici. Napomenimo ovde da se u literaturi ističe da mladi koji napuštaju hraniteljske porodice imaju nešto manje poteškoća u prilagođavanju na samostalan život, kao i da neretko imaju nešto više znanja o svakodnevnim poslovima od kojih zavisi zadovoljavanje egzistencijalnih potreba (Kusturin et al, 2014).

U delu stručne javnosti ističu se kritike na račun sistema podrške za mlade u procesu osamostaljivanja u Hrvatskoj, pa se tako u pojedinim istraživanjima navodi da korisnici smatraju da je stanje u sistemu "haotično" (Cameron, 2016, 5). Navedeno se obrazlaže time što mladi mogu računati na vrlo različite nivoe podrške u različitim delovima zemlje, što neminovno rezultira nepravilnošću u zadovoljavanju osnovnih potreba. Tako u pojedinim mestima postoji mogućnost da mladi ljudi borave u stanovima sa delimično plaćenim komunalijama i uz podršku, pri čemu u Zagrebu postoje stambene jedinice za mlade u kojima su pokriveni kako troškovi stanovanja, tako i troškovi ishrane, s obzirom na

organizovano snabdevanje namirnicama (Cameron, 2016, 13). U takvim stanovima mlade obično obilaze stručni radnici jednom nedeljno, ali je i pored solidnih životnih uslova primetan nedostatak aktivnosti usmerenih na lični razvoj i sticanje veština potrebnih za budući samostalan život, što je posebno nužno za bivše korisnike domova za decu koji su tokom boravka u ustanovi bili prilično pasivizirani usled organizacije koja podrazumeva zadovoljavanje potreba od strane osoblja institucije (Kusturin, 2014).

U Hrvatskoj organizacija SOS Dječja sela takođe raspolaže određenim brojem stambenih jedinica za potrebe osamostaljivanja mladih. Koncept stanovanja u stambenim jedinicama SOS Dječja sela podrazumeva da su sredstva za izmirenje komunalnih računa i stanarine obezbeđena za prvih šest meseci, da bi se novčana davanja nakon toga sve više umanjivala iz meseca u mesec, uz očekivanje organizacije da sami korisnici postepeno počnu da stiču sredstva za život. Načelno postoji mogućnost da mladi ostanu u ovakvim stanovima u maksimalnom trajanju do tri godine, s tim što će im podrška biti uskraćena ukoliko ni nakon godinu dana ne ostvaruju adekvatne rezultate na planu ličnog razvoja i osamostaljivanja (Cameron, 2016, 13). Treba naglasiti da izveštaji SOS Dječja sela ukazuju kako su najvećem broju slučajeva postignuti vrlo dobri rezultati.

Imajući u vidu da proces alternativnog zbrinjavanja i potom osamostaljivanja treba da se bazira na istraživanjima i razmeni najboljih praksi, Hrvatska je učestvovala u istraživačkoj studiji koja se odnosila na proces osamostaljivanja u više evropskih zemalja (Italija, Litvanija, Letonija i Španija). Istraživanje je sprovedeno od strane organizacija CELCIS (Centre for Excellence for Looked After Children in Scotland) i SOS Children's Villages i bavilo se pre svega stavovima i iskustvima mladih koji su bili u sistemu alternativnog zbrinjavanja, a uzrasta su od 16 do 27 godina. Produkt istraživanja su određene preporuke, tako da je u slučaju Hrvatske sugerisano da na nivou zakona treba decidno definisati obavezu izrade individualnog plana za svakog korisnika koji se osamostaljuje. Takođe, preporučuje se da realizacija programa za osamostaljivanje

otpočne najkasnije godinu dana pre očekivanog datuma za prestanak organizovane zaštite (Nemtzov et al, 2018). Uočeno je da treba umanjiti rigidnost pri obezbeđivanju zaštite, tako da i oni korisnici koji su odbili pomoć u periodu osamostaljivanja naknadno ipak dobiju mogućnost da apliciraju za podršku. Ocenjeno je da bi bilo uputno da mladi snose do 50% od ukupnih troškova za organizovani smeštaj u periodu osamostaljivanja, kao i da organizovani smeštaj ne bi trebalo uslovljavati pre svega pohađanjem određenog višeg nivoa obrazovanja. Konačno, treba raditi na koncipiranju i jačanju resursa za realizaciju usluge "lični mentor". Uz sve navedeno, istraživanje je ukazalo na izraženu potrebu za intenzivnijim razvojem profesionalnih kompetencija stručnih radnika u domenu pružanja podrške u procesu osamostaljivanja (Nemtzov et al, 2018).

U Hrvatskoj, kao i u drugim zemljama u regionu, sve značajniji akteri u pružanju podrške pri osamostaljivanju mladih jesu organizacije civilnog društva. Tako se u ovoj zemlji udruženje Igra bavi dominantno mladima koji napuštaju sistem alternativnog staranja, odnosno generalno mladima koji su pod izraženim rizikom od socijalne isključenosti. Prezentujući rezultate studije iz 2019. godine, ova organizacija ističe da su mladi koji napuštaju sistem alternativnog staranja posebno podložni različitim formama marginalizacije, među kojima se ističu: isključenost sa tržišta rada, ekonomska isključenost, institucionalna isključenost, socijalna isključenost i kulturna isključenost. Kada je reč o isključenosti sa tržišta rada, primetno je da mladi nemaju adekvatno obrazovanje ili da su završili trogodišnje škole za slabo tražena zanimanja, jednako kao što se uočava da mladi neretko bivaju obeshrabreni usled poteškoća sa pronalaženjem posla ili usled višestrukog menjanja poslova (Car et, al 2019, Kusturin et al, 2014, 7). Nije neuobičajeno ni to da mladi u procesu osamostaljivanja nemaju razvijene radne navike, niti osećaj lične odgovornosti prema poslu koga su se prihvatili, te da se neadekvatno organizuju pri ispunjavanju radnih zadataka što potom stvara niz drugih problema. Nezaposlenost dalje dovodi do ekonomske isključenosti, te do nužnosti hitnog pronalaženja bilo kakvog zaposlenja kako bi se

opstalo, tako da se stvara začarani krug u kome se mlada osoba neprestano vrti bez mogućnosti da otpočne put ka izvesnoj karijeri u skladu sa ličnim preferencijama (Car et al, 2019). Dalje, društvena isključenost može da nastupi usled nelagode i nezadovoljstva zbog sopstvenog položaja, što navodi mladu osobu da se povlači u sebe ili pak da se druži samo sa osobama sličnih životnih prilika. Na socijalnu isključenost bitno utiče i to što se u društvu održavaju različite predrasude o osobama koje su živele u domovima za decu bez roditeljskog staranja, pa se tako mladi iz alternativnog sistema staranja o deci poistovećuju sa osobama problematičnog ponašanja (Car et al, 2019, 10). Uz sve navedeno, ukoliko postoji materijalna depriviranost i nemogućnost korišćenja prevoznih sredstava, može doći i do prostorne izolacije, što se u Hrvatskoj pre svega odnosi na mlade iz predgrađa, ruralnih područja i sa ostrva, koji nemaju mogućnosti da se prevezu do centralnih područja i da tako izgrade ili obogate kako društveni, tako i kulturni život (Car et al, 2019, 10, 11).

Udruženje Igra je u periodu od 2016. do 2019. godine sprovodilo program za pružanje podrške mladima iz sistema alternativnog staranja o deci koji su u procesu osamostaljivanja, i to u saradnji sa Crvenim krstom Čakoveca i udruženjem Most. Pun naziv programa bio je *Program KONTAKT – Centri za osnaživanje mladih iz alternativne skrbi*, a implementiran je u Zagrebu, Splitu i Čakovcu. Udruženje Igra se inače bavi ublažavanjem posledica institucionalizacije i osnaživanjem dece i mladih iz sistema alternativne zaštite, a u cilju ostvarivanja njihove pune socijalne uključenosti i razvijanja kompetencija za samostalan život. Osnovni cilj programa bio je razvijanje mreže podrške za preveniranje beskućništva i socijalne isključenosti kroz osnivanje centara za osnaživanje mladih koji izlaze iz sistema alternativne skrbi/brige. Osim što je trebalo kreirati sistem funkcionalne i održive podrške za mlade, ključna ideja je bila i da se koncipira i pilotira model psihosocijalne podrške koji bi potom mogle koristiti i druge nevladine organizacije širom Hrvatske (Car et al, 2019). Putem centara se mladima koji su još uvek u sistemu alternativne zaštite ili koji su taj sistem napustili pružaju četi grupe usluga: psiho-socijalno-pedagoška podrška; vršnjačka podrška; savetovanje i psihoterapija, te

informisanje i posredovanje u povezivanju sa lokalnim institucijama.

Kada je reč o individualnoj psiho-socijalno-pedagoškoj podršci ona je bila usmerena na mlade koji borave u stambenoj zajednici, mlade u organizovanom stanovanju i mlade koji su u neposrednom procesu osamostaljivanja. Individualna podrška je osmišljena kao podrška kako u teškim, tako i u pozitivnim događajima u životu mladih, sa idejom da korisnik ima kome da se obrati uvek kada oseti potrebu i kada je to za njega važno. Ispostavilo se da uslugu najviše koriste mladi u fazi napuštanja domova za decu bez roditeljskog staranja i hranitelja. Podrška je pružana kako na susretima uživo, tako i preko društvenih mreža i posredstvom mobilnih telefona. Među temama koje su obrađivane pri susretima sa mladim osobama ističu se: zapošljavanje-traženje i zadržavanje posla (kako tražiti posao, kakva prava i obaveze podrazumeva radno angažovanje u različitim formama), raspolaganje novcem (štednja, kako rasporediti novac za zadovoljavanje potreba, kako ostvariti pravo na novčana socijalna davanja), stanovanje (traženje stana, održavanje životnog prostora, smeštaj u kriznim situacijama); obrazovanje (nastavak školovanja, apliciranje za stipendije, pohađanje kurseva), zdravlje (ishrana, reproduktivno zdravlje, bolesti zavisnosti, higijena, odlasci kod lekara); praktične veštine za svakodnevni život (otvaranje računa u banci, vađenje ličnih isprava); društveni kontakti i sistem podrške-razvijanje kontakata i podrške (uspostavljanje kontakata, pronalaženje podrške u okolini, razgovor o prijateljima i članovima porodice); slobodno vreme (strukturiranje slobodnog vremena, volontiranje) i lični razvoj (komuniciranje, postavljanje ciljeva, donošenje odluka, rad na sebi, negovanje samopouzdanja, rešavanje problema) (Car et al, 2019, 23). Kada je reč o uspostavljanju kontakta između centara za osnaživanje mladih i korisnika usluga, do njega je dolazilo po preporuci ustanove u kojoj je mlada osoba bila smeštena, centra za socijalnu skrb ili jednostavno tako što je mlada osoba kroz neformalne kontakte saznala da postoji mogućnost korišćenja usluge i zatražila je.

Mladim osobama je preko Kontakta bila na raspolaganju i usluga grupne podrške, mada se

ona mahom odnosila na decu i mlade koji su još uvek na institucionalnom smeštaju, iako su je mogli koristiti i mladi koji su napustili ustanovu ili hraniteljsku porodicu. Ova usluga podrazumeva 14 do 16 nedeljnih susreta u trajanju od 90 minuta, što se može modifikovati prema iskazanim potrebama. Teme koje se obrađuju pri grupnim susretima prilagođavaju se interesovanjima i potrebama grupe, krećući se u okvirima programa koji je generalno usmereni na prevenciju beskućništva i osamostaljivanje mladih. Sa grupom rade dva voditelja slučaja, a ukoliko je u pitanju grupa mladih smeštenih u ustanovi, voditelji ih povremeno odvođe u grad u šetnju, muzej ili na neku sličnu aktivnost. Može se formirati posebna grupa za razvoj kompetencija i veština za samostalan život, u kojoj je, uz izgradnju kohezije među članovima grupe, fokus posebno na problemima povezanim sa izlaskom iz formalno organizovanog staranja i na razvijanju svesti o tome da mlada osoba nije jedina koja se suočava sa određenim izazovima niti prepuštena sebi, te na širenju društvene mreže i kontakata, jačanju samopouzdanja i samopoštovanja, deljenju problema i strahova u vezi sa izazovima koji ih čekaju u samostalnom životu i upoznavanju sa stručnjacima iz cenatara kojima se mladi mogu javiti po izlasku iz ustanove/hraniteljske porodice ukoliko im treba podrška (Car et al, 2019, 25).

Unutar Kontakta je koncipirana i usluga osobnog (ličnog) mentora koji će pružati direktnu podršku mladoj osobi po izlasku iz ustanove. Lični mentor treba da bude spona između institucija koje upravljaju resursima za pomoć mladoj osobi i mlade osobe, te posebno treba da pruži podršku pri pronalaženju smeštaja. Mlada osoba može takođe da koristi uslugu vršnjaka pomagača, pri čemu je obično reč o osobi koja takođe ima iskustvo sa životom u sistemu alternativnog zbrinjavanja i koja može da pruži podršku mladoj osobi i da joj bude neka vrsta uzora. Sve navedeno je veoma značajno, jer istraživanja ukazuju na to da su različiti oblici podrške koji se ne svode na materijalna davanja izuzetno potrebni. Tako, recimo, podaci SOS Dječja sela Hrvatska ukazuju da se tek oko 10% mladih iz sistema alternativnog staranja opredeljuje za više i visoko obrazovanje, te da svega 2% uspeva da okonča započeti nivo obrazovanja (Cameron,

2016, 13), što moguće ukazuje na nedostatak specifične podrške.

Pored usluga koje su direktno usmerene na razvoj veština značajnih za uspešno osamostaljivanje, program Kontakt udruženja Igra i saradničkih organizacija predviđa i mogućnost primene savetovanja i psihoterapije. Ova usluga nije direktno usmerena na razvoj praktičnih veština i znanja, već je okrenuta ka široko shvaćenom ličnom razvoju korisnika usluge. Tako mlada osoba dobija podršku kako bi prevazišla traumatska iskustva ili razrešila druge lične probleme kroz susrete koji se odvijaju jednom nedeljno.

Takođe, centri za osnaživanje mladih osoba omogućavaju uživanje dodatnih usluga koje mogu biti veoma korisne za obavljanje svakodnevnih zadataka. Tako mlada osoba u centru može koristiti tablet, mobilni telefon, štampač, skener ili jednostavno pristupiti internetu. Mlade osobe mogu pregledati oglase za posao ili stan, same objavljivati oglase ili zadovoljiti bilo koju drugu potrebu tog tipa, jednako kao što mogu doći u centar da bi tu slušale muziku ili pratile neki zabavni sadržaj. Mladi ove aktivnosti mogu obavljati samostalno ili uz pomoć zaposlenih u centru. Osim zadovoljavanja praktičnih potreba, centri organizuju i razna druženja, izlete, vikend putovanja i slične događaje koji su mladima veoma atraktivni, a istovremeno stvaraju priliku za druženje i upoznavanje.

Uz sve navedeno, cilj programa Kontakt jeste da se mladi čvrsto povežu sa institucijama i resursima u lokalnoj zajednici kako bi uz što manje prepreka ostvarili lične ambicije i ciljeve u mestu u kome je središte njihovih životnih aktivnosti.

Pri koncipiranju programa Kontakt nastojalo se ukazati i da je bitno da usluge za mlade budu kontinuirano dostupne, tako da osoba može da se obrati za pomoć čak i posle više godina ukoliko to nađe za shodno. U tom smislu je značajno negovanje kadrova i stalnost zaposlenja, jer se odnosi poverenja između stručnjaka i mladih grade postepeno (Car et al, 2019). Stoga je potrebno da pružanje usluga, i pored profesionalnosti na kojoj mora biti zasnovno, ne bude bazirano na strogoj

formalnosti i bezličnosti koje odbijaju mlade osobe.

U publikaciji koja se odnosila na implementaciju programa Kontakt za osnaživanje mladih koji napuštaju sistem alternativne zaštite navodi se i koje su to usluge i aktivnosti sami mladi ocenili kao najbolje i najpotrebnije. Mladima se tako najviše dopalo odlaženje na izlete, druženje, kuvanje, gledanje filmova i pohađanje radionica, a posebno im je bila bitna pomoć pri traženju stana i kontaktiranju sa stanodavcima, kao i podrška u vezi sa traženjem posla i pisanjem CV, te podučavanje o raspolaganju budžetom (Car et al, 2019). Nažalost, istaknuto je da i pored pozitivnih pomaka u Hrvatskoj ima mladih koji iz sistema alternativnog zbrinjavanja odlaze u prihvatilišta ili čak postaju beskućnici (Car et al, 2019). Ovde treba naglasiti da je zakon o socijalnoj zaštiti iz 2022. godine direktno i detaljnije omogućio da se nevladine organizacije i stručnjaci izvan državnog sistema aktivno uključe u proces pružanja pomoći pri osamostaljivanju, tako da ostaje da se vidi kako će sistem nadalje funkcionisati. Treba napomenuti da se u hrvatskoj literaturi takođe ističe da je bespredmetno upiranje prstom u bilo kog aktera kao odgovornog za probleme, tako da se očekuje da kako stručnjaci iz državnog sektora, tako i nevladin sektor i naučni delatnici, te druga pravna i fizička lica sarađuju radi unapređivanja prilika (Kusturin et al, 2014, 17)

U literaturi se ukazuje na problem neravnomerne rasprostranjenosti ustanova za smeštaj i nejadnakih mogućnosti za pružanje pomoći u procesu osamostaljivanja u različitim delovima Hrvatske (Laklija, 2019, 19). Neravnomerno su zastupljene i aktivnosti različitih nevladinih organizacija koje su izuzetno značajne u pružanju podrške za mlade koji napuštaju sistem socijalne zaštite, tako da one mahom pokrivaju Zagreb, veće gradove i primorske oblasti, pri čemu je izuzetno deficitarna usluga organizovanog stanovanja (Vargović, 2015). I pored određenih pomaka, još uvek nije sistemski rešen problem finansiranja rada nevladinih organizacija. Pri tome, izvesno je da bi u radu sa mladima koji napuštaju sistem socijalne zaštite upravo nevladine organizacije mogle postići pozitivne

rezultate, stoga što se lakše prilagođavaju potrebama manjeg broja korisnika (Vargović, 2015, 36). Dalje, proces deinstitutionalizacije koji se, baš kao i u celoj Evropi, odvija u Hrvatskoj ukazao je na nedovoljan broj hraniteljskih porodica, ali i na vrlo specifične potrebe osoba koje izlaze iz ovog vida zaštite (Vargović, 2015, 24).

Organizacija Breza u Hrvatskoj niz godina pruža uslugu organizovanog stanovanja za mlade osobe koje napuštaju socijalne ustanove, s tim što je usluga prevashodno namenjena mladima sa problemima u ponašanju ili sa traumatičnim iskustvima. Ova organizacija pruža i usluge privremenog smeštaja za decu i odrasle koji napuštaju ustanove, pri čemu usluga može trajati do šest meseci. Breza omogućava uslugu organizovanog stanovanja svakodnevno tokom 24 časa u odgovarajućoj stambenoj jedinici gde je obezbeđena stalna ili povremena stručna pomoć od strane zaposlenih, pri čemu postoji mogućnost da se stanovanje organizuje u više povezanih stambenih jedinica koje tvore stambenu zajednicu. Pre pristupanja organizovanom stanovanju u stambenoj zajednici postoji mogućnost boravka u istoj tokom probnog vikenda, kojom prilikom pružalac usluge snosi troškove boravka. Nakon probnog vikenda može se pristupiti ograničavanju privremenog smeštaja u maksimalnom trajanju do šest nedelja, kako bi se procenilo da li se putem organizovanog smeštaja mogu zadovoljiti potreba korisnika. Tako je tokom 2015. godine Breza raspolagala stambenim jedinicama na tri lokacije u kojima je stanovalo 15 korisnika, pri čemu su dva objekta bila na selu i jedan u gradu, dok se za korisnike u procesu neposrednog osamostaljivanja iznajmljivao dodatni stan u gradu (Vargović, 2015). Korisnici se upućuju u poseban stan, to jest dislociranu stambenu jedinicu, onda kada su okončali redovno školovanje ili kada jednostavno nemaju mogućnosti da se vrate u porodicu, a prestale su i mogućnosti za institucionalno zbrinjavanje. Mlada osoba može i sama zatražiti da bude upućena u dislociranu stambenu jedinicu ili pružalac usluge može proceniti da bi to za korisnika bila najbolja opcija. Pre realizacije usluge potpisuje se odgovarajući ugovor u kome su precizirane obaveze obe strane, tako da u slučaju

nepoštovanja obaveza može doći i do raskida ugovora. Mlada osoba dobija određenu svotu novca za samostalan život i savetodavnu pomoć, nakon čega je voditelj programa posećuje najpre svakodnevno, a potom ne manje od dva puta nedeljno (Vargović, 2015). Stručni radnici Breze su tokom implementiranja usluga zaključili da znatno veće potrebe za podrškom u procesu osamostaljivanja imaju mladi koji napuštaju ustanove za smeštaj u odnosu na mlade iz hraniteljskih/udomiteljskih porodica, što potvrđuju i drugi izvori (Kusturin et al, 2014). Naime, u ustanovi postoje mehanizmi koji obezbeđuju obroke, redovno pružanje komunalnih usluga, pranje garderobe i čišćenje životnog prostora, tako da mladi nemaju svest o tome na koji način i uz koje resurse se svi ovi procesi odvijaju. Ukoliko mlada osoba u ustanovi provede 10, 12, pa i više godina, jasno je da će njena iskustva o organizovanju svakodnevnih aktivnosti biti vrlo oskudna, te da izlazak u stvarni svet može podrazumevati šok i nužnost velikih prilagođavanja (Vargović, 2015, 79, 80). Udruženje Breza zato insistira na tome da se za mladu osobu koja napušta ustanovu socijalne zaštite značajno pre napuštanja ustanove, posebno ukoliko ne odlazi u organizovano stanovanje, moraju stvoriti brojni nužni preduslovi. Tako treba blagovremeno obezbediti iznos jednokratne novčane pomoći koju daje sistem socijalne zaštite, prijaviti se za pomoć za nezaposlene i obezbediti rublje, odeću, obuću i ostale potrepštine nužne makar za šestomesečni period koji predstoji. Kada je reč o zadovoljavanju stambenih potreba treba obezbediti stambenu jedinicu u centralnom delu naselja, kako bi mladi mogli lakše da traže zaposlenje i da se koriste sredstvima javnog prevoza, mada u slučaju pojedinih mladih smeštanje u centralne opštine ne mora biti odgovarajuće rešenje. Podrazumeva se da stan mora ispunjavati minimalne uslove u pogledu obezbeđenog grejanja, nameštaja, kućnih aparata i komunikacijskih veza u vidu interneta i računara (Vargović, 2015). Iz udruženja Breza ističu da za ove namene mogu da se koriste stanovi kojima upravljaju lokalne i regionalne samouprave, te da u tom smislu treba blagovremeno aplicirati na konkurse putem kojih se stanovi daju u zakup (Vargović, 2015).

U Hrvatskoj je implementiran projekat *Garancija za mlade* koji je usmeren na poboljšanje zapošljivosti mladih, sa posebnim akcentovanjem mladih koji izlaze iz alternativnog sistema staranja. Naime, na nivou Evropske unije ustanovljena je praksa pružanja posebne podrške mladima, to jest osobama mlađim od 30 godina, koje ne uspevaju da pronađu zaposlenje u periodu dužem od četiri meseca. Koncept je osmišljen još osamdesetih godina prošlog veka u skandinavskim zemljama kako bi se proaktivno reagovalo na problem marginalizacije mladih na tržištu radne snage (Mreža mladih Hrvatske, 2015). Cilj je da se mladi podstaknu na dodatno stručno osposobljavanje, nastavak školovanja, pripravničku praksu ili da se zaposle. U Hrvatskoj Garancija za mlade posebno targetira mlade između 18 i 21 godine starosti koji izlaze iz ustanova za decu bez roditeljskog staranja, zato što je nesporno da ova kategorija često ima niže ili srednjoškolsko obrazovanje, te nedovoljno znanja o tome kako da se uključi na tržište rada. Za razliku od mladih koji su odrastali u srodničkim porodicama, ova kategorija mladih često nema nikakva saznanja o tome šta zaposlenje podrazumeva, a mogu imati i poteškoće u komunikaciji. Na drugoj strani, i poslodavci imaju različite predrasude prema mladima iz alternativne zaštite, tako da ih treba adekvatno informisati i podržati kako bi bili spremniji da angažuju ova lica (Mreža mladih Hrvatske, 2015). Osim toga mlade treba povezati sa zavodima za zapošljavanje, zdravstvenu zaštitu i penzijsko-invalidsko osiguranje kako bi se uputili u svoja prava, a potom i kako bi ta prava ostvarili u punom obimu. Ukoliko mlada osoba želi da nastavi školovanje ili da se prekvalifikuje onda će program u tom domenu pružiti podršku kako bi se obezbedilo stipendiranje, smeštaj u studentski dom ili u stambenu zajednicu. Garancija za mlade u Hrvatskoj se bazira na iskustvima evropskih zemalja koje već primenjuju ovakve programe. Tako u Estoniji postoji mogućnost državnog subvencionisanja dela plate za poslodavce koji po prvi put zapošljavaju mlade, pri čemu ovakva mera traje do godinu dana. U Nemačkoj i Austriji postoje takozvane proizvodne škole gde se srednjoškolci direktno povezuju sa poslodavcima kod kojih bi mogli raditi još tokom trajanja školovanja ili se uspostavlja

saradnja sa firmama koje su voljne da organizuju pripravnički staž (Mreža mladih Hrvatske, 2015). Radi realizacije Garancije za mlade, mlada osoba se prijavljuje odgovarajućoj organizacionoj jedinici Hrvatskog zavoda za zapošljavanje.

Na osnovu sprovedenog istraživanja Mreža mladih Hrvatske preporučuje da se u sklopu podsticanja zapošljavanja mladih u procesu napuštanja ustanova i hraniteljskih porodica pažnja usmeri na primenu mera koje će pozitivno uticati na budući profesionalni razvoj, umesto na uključivanje u mere koje će omogućiti makar kakvo trenutno zaposlenje. Potrebno je pružanje različitih vidova podrške kao što je neposredno pregovaranje sa poslodavcima, obezbeđivanje kriznog smeštaja, garantovanje subvencija za poslodavce i slično. Uočen je nedostatak komunikacije i koordinacije između institucija, tako da treba povezati domove za smeštaj, zavod za zapošljavanje, centre za socijalnu zaštitu i druge stručnjake koji rade sa mladima koji napuštaju sistem alternativne zaštite. Dalje, bilo bi poželjno karijerno savetovanje već prilikom završetka osnovne i upisivanja srednje škole, kako bi se izbegle situacije u kojima mladi upisuju škole o kojima malo znaju i u kojima će se obrazovati za zanimanja za koja nemaju sklonosti i sa kojima će se potom otežano zapošljavati. Osim toga, radi se na prikupljanju podataka o zapošljavanju mladih iz sistema alternativne zaštite, kako bi se u budućnosti kreirale politike i mere na bazi relevantnih saznanja.

U hrvatskoj literaturi se uočava da su mladi generalno pod značajnim rizikom od isključenosti sa tržišta rada, te da u znatnom broju slučajeva nakon okončanja školovanja protekne određeno duže vreme do pronalaženja zaposlenja, pri čemu prvo zaposlenje često može biti neformalno i nedovoljno plaćeno (Novosel i Preveden, 2015, 10). Međutim, za razliku od mladih koji žive sa svojim porodicama, mladi koji izlaze iz sistema alternativne zaštite nose i dodatni teret, jer ne raspolažu mrežom podrške u tranzicijskom periodu i tokom traženja zaposlenja, što ih može dovesti u izuzetno teške životne uslove. Tako se počev od 2013. godine u Hrvatskoj sprovode aktivne mere zapošljavanja koje obuhvataju uključivanje mladih koji izlaze iz

sistema alternativne zaštite u javne radove u maksimalnom trajanju do 12 meseci, pri čemu država za ovu kategoriju lica javne radove finansira u celosti. Međutim, ova mere su usmerene dominatno na najteže zapošljive kategorije mladih, obuhvataju obavljanje jednostavnih poslova i ne rezultiraju budućim pronalaženjem trajnijeg zaposlenja, iako doprinose umanjivanju socijalne isključenosti i trenutnom poboljšanju psihološko-društvenog statusa mladih (Novosel i Preveden, 2015, 12). Sledeća grupa mera zove se "pola-pola" i one se odnose na sufinsiranje zarade mladih osoba koje pre primene mere nisu stekle radno iskustvo. Statistički podaci ukazuju da ove mere bolje utiču na buduće pronalaženje zaposlenja, ali i da nisu adekvatno rešenje za sve kategorije mladih, imajuću u vidu da su usmerene primarno na visokoobrazovane (Novosel i Preveden, 2015).

Kada je reč o iskustvima u primeni mera aktivnog zapošljavanja mladih koji dolaze iz sistema alternativnog staranja, utisci su ipak generalno pozitivni kako na strani mladih, tako i na strani poslodavaca. Međutim, i jedni i drugi ističu da Hrvatski zavod za zapošljavanje nije učinio mere dovoljno vidljivim, tako da nije jednostavno informisati se o njima. Takođe, deo mladih ukazuje na to da su bili stigmatizovani zbog toga što su poslodavci upućeni u njihov status lica koja napuštaju ustanovu socijalne zaštite, a posebno im je smetalo ponekad prisutno sažaljenje i ispoljavanje predrasuda. Mladi su u nekim slučajevima postajali svesni nedostataka u svom obrazovanju i kompetencijama, tako da se često isticalo kao problem to što nemaju vozačku dozvolu. Takođe, kada je reč o meri javnih radova mladi su bili svesni da ona neće doprineti trajnijem zapošljavanju, ali su bili u načelu zadovoljni je im je makar omogućavala određeni nivo finansijske stabilnosti koje nema u periodu nezaposlenosti.

Osnovne preporuke koje formulišu stručnjaci tiču se toga da mere aktivne politike zapošljavanja ne smeju dovesti mlade iz sistema alternativne zaštite u neravnopravan položaj u odnosu na druge nezaposlene i mlade. Naime, u slučaju ovih mladih ljudi ne sme biti ograničavanja na pronalaženje makar kakvog i kratkotrajnog zaposlenja koje ne pruža adekvatnu perspektivu. Naprotiv, mere

politike treba da se, i kada je reč o ovoj kategoriji lica, usmere na nastavak obrazovanja, sticanje dodatnih kvalifikacija, pripravništvo, rad van radnog odnosa i druge vidove podrške (Novosel i Preveden, 2015).

HRVATSKA – ključni nalazi:

Deca i mladi bez roditeljskog staranja mogu koristiti usluge smeštaja i druge socijalne usluge zaključno sa navršenom 26. godinom, uključujući i pravo na materijalnu podršku.

Postoji mogućnost korišćenja usluge stanovanja uz podršku, te su u implementaciju usluge, koja je neravnomerno zastupljena, uključene organizacije civilnog društva.

Mladi koji napuštaju sistem alternativnog staranja o deci mogu koristiti uslugu socijalnog mentorstva.

Mehanizam „Garancija za mlade“ prilagođava se potrebama nezaposlenih mladih koji napuštaju domski i hraniteljski smeštaj.

CRNA GORA

U Crnoj Gori, kao i u dugim zemljama u regionu, poslednjih godina akutelnja je reforma sistema socijalne zaštite, što podrazumeva proces deinstitutionalizacije i preusmeravanje ka zadovoljavanju potreba dece u lokalnoj zajednici. Kada je reč o alternativnom staranju o deci, treba imati u vidu da su ukupne prilike u Crnoj Gori specifične u odnosu na druge zemlje poput Srbije ili Hrvatske, imajući u vidu da se deca bez roditeljskog staranja, ukoliko nisu u hraniteljskim porodicama, mahom smeštaju u ustanovu "Mladost" u Bijeloj. U ovoj ustanovi je tako krajem 2021. godine boravilo 78 štićenika, među kojima i osam punoletnih (Mladost, 2022). Ustanovi u Bijeloj organizaciono pripada i Mala grupna zajednica u Bijelom Polju.

Porodični zakon, Službeni list Crne Gore, br. 1/07, 53/16 i 76/20, definiše položaj deteta na način u potpunosti usklađen sa Konvencijom UN o pravima deteta, što znači da je najbolji interes deteta od prioritarnog značaja, kao i da dete ima pravo da odrasta sa svojim roditeljima. Ukoliko nije moguć ostanak u porodici, dete bez roditeljskog staranja i dete iz porodice u kojoj postoje neadekvatni uslovi za rast i razvoj može biti smešteno u drugu porodicu radi čuvanja i vaspitanja, a izuzetno i u ustanovu za decu, pri čemu o smeštaju odlučuje organ starateljstva (čl. 157 i 158). Alternativni smeštaj deteta može biti okončan usled punoletstva, s tim što organ starateljstva može produžiti ugovor o smeštaju deteta u drugu porodicu ako je dete na redovnom školovanju, a najduže do pet godina po nastupanju punoletstva (čl. 176).

Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti CG, Službeni list Crne Gore, br. 027/13, 001/15, 042/15, 047/15, 056/16, 066/16, 001/17, 031/17, 042/17, 050/17, 059/21, u čl. 4 predviđa da socijalna i dečija zaštita ima za cilj unapređenje kvaliteta života i osnaživanje za samostalan i produktivan život. Pod posebnom zaštitom su, između ostalih, deca i mlada lica. Kada je reč o deci, pravo na specifičnu zaštitu imaju, između ostalih: deca bez roditeljskog staranja, deca o kojima se roditelji neadekvatno staraju, kao i deca koja se usled različitih okolnosti i rizika nalaze u situaciji koja iziskuje podršku. Među mladim licima kojima se pruža posebna zaštita izdvajaju se mlada lica koja su prethodno bila bez roditeljskog staranja, kao i mlada lica izložena nepovoljnim okolnostima i rizicima. Član 7 zakona među načelima na kojima se koncipira obezbeđivanje socijalne i dečije zaštite ističe načelo informisanosti korisnika o načinima pružanja i mogućnostima socijalne zaštite, načelo preveniranja institucionalizacije i načelo aktivnog participiranja korisnika pri zadovoljavanju njegovih potreba unutar sistema.

Prava iz socijalne i dečije zaštite kategorisana su kao prava na osnovna materijalna davanja i prava na usluge dečije i socijalne zaštite.

Što se tiče osnovnih materijalnih davanja, mladi u procesu osamostalijevanja nakon što su bili alternativno zbrinuti mogu ostvariti pravo na materijalno obezbeđenje i jednokratnu novčanu pomoć. Lica sa invaliditetom mogu računati i na druga materijalna davanja u periodu tranzicije ka odraslom dobu.

Mlado lice koje je sposobno za rad može ostvariti pravo na materijalno obezbeđenje ukoliko je u pitanju lice koje je bilo dete bez roditeljskog staranja i to do zasnivanja radnog odnosa na vreme duže od šest meseci. Pravo na materijalno obezbeđenje ovo lice može uživati najduže pet godina od dana prestanka smeštaja u ustanovu, porodičnog smeštaja-hraniteljstva, odnosno prestanka starateljstva, u smislu čl. 21 zakona. Inače, zakonodavac je opredelio i iznos materijalnog obezbeđenja za mlado lice koje je bilo dete bez roditeljskog staranja, tako da ovim licima sleduje oko 120 EUR mesečno (čl. 31, st. 2). Visina iznosa materijalnog obezbeđenja usklađuje se

polugodišnje. Opština može obezbediti i dodatna materijalna davanja radi zadovoljavanja potreba građana u stanju potrebe, a u skladu sa sopstvenim mogućnostima. Lice koje ostvaruje pravo na materijalno obezbeđenje istovremeno ima pravo i na zdravstvenu zaštitu finansiranu iz sredstava javnog budžeta.

U slučaju nastupanja određenih posebnih okolnosti mlado lice može ostvariti pravo na jednokratnu novčanu pomoć, pri čemu visinu pomoći određuje centar za socijalni rad zavisno od potreba pojedinca i materijalnih mogućnosti, shodno čl. 37 zakona. Takođe, treba naglasiti da u smislu čl. 70 Zakona o socijalnoj i dječijoj zaštiti, korisniku smeštaja u ustanovi ne može prestati pravo na smeštaj pre nego što centar za socijalni rad obezbedi uslove za smeštaj u drugu ustanovu, porodični smeštaj ili drugi oblik socijalne i dečije zaštite.

Lica koja napuštaju sistem alternativnog zbrinjavanja mogu koristiti, baš kao i druga lica u stanju socijalne potrebe, savetodavno-terapijske i socijalno-edukativne usluge koje obuhvataju: savetovanje, terapiju, medijaciju, SOS telefon i druge usluge ustanovljene radi prevazilaženja kriznih situacija i unapređivanja porodičnih odnosa, a sve u skladu sa čl. 63 zakona.

Treba imati u vidu da pojedinac koji je sposoban za rad, a korisnik je socijalnih novčanih davanja, ima pravo i obavezu da učestvuje u aktivnostima koje omogućavaju prevazilaženje njegove nepovoljne socijalne situacije, odnosno u sprovođenju mera kojima se obezbeđuje njegova socijalna uključenost, pri čemu je centar za socijalni rad dužan da u saradnji sa Zavodom za zapošljavanje i korisnikom materijalnog obezbeđenja sačini individualni plan aktivacije, shodno čl. 27 zakona.

Zakon o mladima, Službeni list CG, br. 25/19 i 27/19), uređuje način utvrđivanja i sprovođenja omladinske politike, kao i mere i aktivnosti koje se preduzimaju u cilju unapređivanja društvenog položaja mladih i stvaranja uslova za ostvarivanje potreba mladih u svim oblastima od interesa za ova lica, u smislu čl. 1. Zakon kao "mlade" opredeljuje lica starija od 15 i mlađa od 30

godina, ne izdvajajući niti jednu posebnu kategoriju mladih, pa tako ni mlade koji napuštaju sistem alternativnog zbrinjavanja. Favorizuje se osmišljavanje omladinskih politika i sprovođenje omladinskog rada, tako da se radi implementiranja omladinskih aktivnosti i omladinskog rada formiraju omladinski servisi u vidu omladinskog kluba i omladinskog centra (čl. 21).

Pravilnikom o organizaciji, normativima i načinu rada centara za socijalni rad, Službeni list Crne Gore, br. 58/13, 30/15, 17/16 i 43/19, predviđeno je da se socijalna zaštita pruža primarno preko centara za socijalni rad koji se osnivaju za teritoriju jedne ili više opština. Unutar centra, ukoliko postoje pre svega kadrovski uslovi, može biti formirana služba za decu i mlade. Neposredan kontakt i rad sa korisnikom odvija se preko voditelja slučaja, s tim što se u slučaju potrebe i shodno predlogu voditelja slučaja može formirati stručni tim, odnosno različita povremena stručna tela kako bi se na najbolji mogući način rešavala pitanja od značaja za korisnike socijalne i dečije zaštite. Svaki korisnik dobija nadležnog voditelja slučaja, osim u situacijama kada korisnik uživa isključivo pravo na materijalna davanja, u smislu čl. 31 pravilnika.

Kako je to inače uobičajeno pri pružanju socijalne zaštite nakon otvaranja slučaja u centru za socijalni rad vrši se procena, odnosno usmerena procena, a potom se izrađuje individualni plan usluga. U Centru se sačinjavaju posebni individualni planovi usluga, a kada je u pitanju dete na alternativnom zbrinjavanju, između ostalih planova, obavezno se sačinjava plan za osamostaljivanje i to pre navršene 14 godine života deteta (čl. 41). Kada je reč o učestvovanju u procesu izrade planova, pravilnik predviđa da pored voditelja slučaja u sačinjavanju planova, učestvuje dete, u skladu sa uzrastom i zrelošću, druge značajne osobe iz okruženja korisnika; lice kod koga je dete smešteno (srodnik, hranitelj i sl.) ili predstavnik ustanove za smeštaj, kao i predstavnici drugih organa i organizacija, koji treba da obezbede zaštitu ili pruže usluge detetu (čl. 42). Planiranje se može organizovati u vidu zajedničkih sastanaka ili odvojenih kontakata i konsultacija, odnosno u formi konferencije slučaja. Plan za osamostaljivanje

obavezno se sačinjava u slučaju dece i mladih koji ne žive sa roditeljima ili usvojiteljima, kao i u slučaju dece i mladih za koje se tokom procene i pružanja usluga utvrdi da im je potrebna podrška za osamostaljivanje. Ovim planom utvrđuju se aktivnosti koje omogućavaju deci i mladima pripremu za prelazak iz formalne zaštite, bilo institucionalne, bilo neinstitucionalne, u samostalan život i sticanje životnih veština koje će ih osnažiti za tranziciju u odraslo doba (čl. 47). Voditelj slučaja treba da redovno kontaktira sa korisnikom tokom rada na slučaju, dok se ponovni pregled mora obaviti najkasnije po isteku šest meseci od koncipiranja individualnog plana. Na osnovu ponovnog pregleda i evaluacije može doći do promena u planu za osamostaljivanje.

Pravilnikom o bližim uslovima za pružanje i korišćenje usluga, normativima i minimalnim standardima usluga za smeštaj djece i mladih u ustanovu i malu grupnu zajednicu, Službeni list Crne Gore, br. 18/18, predviđeno je da deca i mladi mogu biti smešteni u ustanovu i malu grupnu zajednicu u cilju povratka u biološku porodicu, pružanja usluge porodičnog smeštaja-hraniteljstva i pripreme za samostalan život (čl. 3). Pružaoci usluga smeštaja treba da raspolazu odgovarajućim stambenim prostorom i materijalnim uslovima, te da deci i mladima omoguće razvoj potencijala i lično osnaživanje, zadovoljavanje vaspitnih i obrazovnih potreba, negovanje identiteta, kao i pripremanje za samostalan život, u skladu sa čl. 5 pravilnika. U ustanovi za smeštaj u sobi mogu da borave najviše tri korisnika starija od 14 godina, dok u maloj grupnoj zajednici sobu mogu deliti dva korisnika pod uslovom da su istog pola. Shodno čl. 14 razvoj potencijala i osnaživanje podrazumeva: podršku psihosocijalnom razvoju i očuvanju potencijala korisnika; podršku u ostvarivanju kontakata sa porodicom i drugim važnim licima; organizovanje slobodnog vremena, kulturno-zabavnih i sportskih sadržaja u skladu sa ličnim afinitetima i odgovarajuću rehabilitaciju i terapiju u slučaju postojanja potrebe.

Član 16 se odnosi na negovanje ličnog identiteta deteta i mlade osobe, te je kao takav značajan i za osamostaljivanje ovih lica. Tako negovanje identiteta obuhvata: podršku u prepoznavanju i upravljanju osećanjima;

uključivanje u proces donošenja odluka od značaja za život, poštovanje ličnosti i etničke pripadnosti; pružanje podrške kako bi dete razumelo događaje iz svoje prošlosti i sačuvalo važne uspomene; obeležavanje značajnih datuma i rođendana i podršku u vezi sa pitanjima o seksualnosti i poštovanju privatnosti.

Potom je pravilnikom u čl. 17 predviđeno da pripreme za samostalan život iziskuju podršku u razvijanju veština za prepoznavanje i rešavanje problema i komunikacionih veština, kao i podsticanje razvijanja veštine samozaštite i sposobnosti za donošenje odluka i preuzimanje lične odgovornosti. Pružalac usluge smeštaja se stara da svi oblici podrške budu pruženi detetu i mladoj osobi pre napuštanja smeštaja. Sačinjava se individualni plan za svako dete i mladu osobu, a pošavši od plana sačinjenog u centru za socijalni rad. Navedeni plan takođe podleže odgovarajućim evaluacijama. Za svakog korisnika se vode odgovarajuće evidencije u vidu dosijea korisnika, knjige dnevnih aktivnosti, kao i list praćenja, kako bi adekvatno bili zabeleženi svi relevantni događaji i okolnosti koje se odnose na konkretno dete ili mlado lice, a u skladu sa čl. 26 do 30 pravilnika.

Pravilnik o bližim uslovima za pružanje i korišćenje, normativima i minimalnim standardima usluga podrške za život u zajednici, Službeni list Crne Gore, br. 63/19, predviđa da se usluga stanovanje uz podršku obezbeđuje mladom licu koje je bilo dete bez roditeljskog staranja do 23 godine života (čl. 3). Pravilnik opredeljuje standarde koji se odnose na uslugu stanovanje uz podršku, tako da organizator usluge mora da obezbedi: odgovarajući prostor, materijalne uslove i smeštaj u skladu sa uzrastom i polom korisnika, sigurno okruženje i resurse za razvoj potencijala i osnaživanje korisnika, shodno čl. 18. Tako prostor u kome se pruža usluga stanovanje uz podršku treba da bude u naseljenom mestu, da ima priključak na električnu, vodovodnu, kanalizacionu i telefonsku mrežu, obezbeđeno grejanje i provetravanje, kao i podove od neklizajućeg materijala. Odgovarajući prostor se nalazi u stanu odnosno stambenoj zgradi i ima sobe za korisnike, dnevni boravak, kuhinju sa prostorom za ručavanje i kupatilo, pri čemu za

svakog korisnika treba obezbediti minimalnih 12m² površine. U stanu može biti smešteno najviše četvero korisnika, u smislu čl. 19 pravilnika. Kako bi usluga stanovanja uz podršku zaista služila osamostaljivanju korisnika, predviđeni su i dodatni kriterijumi u pogledu opremljenosti, tako da sobe treba da budu snabdevene: radnim stolom sa stolicom, krevetom sa odgovarajućom posteljinom, noćnim ormarićem, stonom lampom i garderobnim ormarom koji se može zaključavati. Pravilnikom je naglašeno da navedeno pokućstvo treba da bude obezbeđeno za svakog korisnika ponaosob, dok dnevni boravak treba da ima: potreban broj mesta za sedenje, televizor, računar i klima uređaj. U sobi mogu biti najviše dva korisnika i to istog pola, osim ukoliko nije reč o korisnicima u bračnoj ili vanbračnoj vezi. U čl. 22 definisana je obaveza pružaoca usluge da korisnike uputi u različite procedure koje bi trebalo da obezbede sigurnost u stanu, poput postupanja u slučaju incidentih situacija kao što je požar, te pravila u pogledu poseta i ulaska neovlašćenih lica.

Uz uslugu stanovanje uz podršku mogu biti organizovane i odgovarajuće aktivnosti za korisnike, poput: podrške u uspostavljanju i održavanju kontakata sa licima važnim za korisnika; razvijanje veština koje se odnose na pripremu obroka, održavanje higijene, vođenje domaćinstva i održavanje stana, podrške u razvoju samostalnosti u donošenju odluka i preuzimanju odgovornosti i pomoći u profesionalnoj orijentaciji i obrazovanju. Pružalac usluge će takođe obavezno obezbediti jednog stručnog radnika i jednog saradnika za neposredan kontakt sa grupom koja broji najviše 12 mladih lica u procesu osamostaljivanja.

Član 25 definiše postupak pripreme korisnika za uslugu stanovanje uz podršku, tako da on obuhvata: razgovor i osnaživanje za prihvatanje promene, informisanje o načinu života u stanu odnosno stambenoj zgradi i mestu stanovanja; upoznavanje sa resursima lokalne zajednice i upoznavanje sa drugim korisnicima.

Podrazumeva se da se i pri pružanju usluge stanovanja uz podršku izrađuje individualni plan, kao i da se vrši ponovni pregled u

periodima ne dužim od šest meseci (čl. 37, 38). Pružalac usluge stanovanja uz podršku periodično izveštava nadležni centar za socijalni rad o realizaciji usluge.

Na ovom mestu treba pomenuti da je Sekretarijat za socijalno staranje u Podgorici u februaru 2020. godine doneo *Internu proceduru za pružanje usluge stanovanja uz podršku*. Ovim aktom je predviđeno da je usluga dostupna deci i omladini bez roditeljskog staranja kojima prestaje pravo na alternativni smeštaj, te da je svrha usluge omogućavanje završetka redovnog školovanja ili osamostaljivanja. Postupak se pokreće pred Centrom za socijalni rad Podgorice, gde se procenjuje da li su korisniku dostupne druge solucije i da li je stanovanje uz podršku celishodno rešenje, te se utvrđuje da korisnik pristaje na ovakav vid stanovanja. Usluga se pruža tokom jedne godine, a na osnovu procene stručnih lica u centru može se produžiti za još tri meseca. Grad za ove namene ustupa dva stana Centru za socijalni rad Podgorice. Nadzor nad korišćenjem stanova vrši Sekretarijat za socijalno staranje, a korišćenje usluge može biti prekinuto ukoliko korisnik ne poštuje kućni red, oštećuje stan, ometa druge korisnike ili promeni prebivalište.

Pravilnik o sadržini i obliku individualnog plana aktivacije i načinu sprovođenja mjera socijalne uključenosti radno sposobnih korisnika materijalnog obezbeđenja predviđa izradu individualnog plana aktivacije za svako radno sposobno lice koje je korisnik materijalnih davanja, pa tako i za mlada lica po prestanku alternativnog staranja. U individualnom planu aktivacije nalaze se planirane aktivnosti, rokovi za njihovu realizaciju, lični podaci korisnika i drugi relevantni podaci, dok plan izrađuje stručni radnik nadležnog centra za socijalni rad. Oblici plana aktivacije jesu uključivanje u mere aktivne politike zapošljavanja i uključivanje u aktivnosti koje vode zapošljavanju, u skladu sa čl. 4 pravilnika. Korisnik je dužan da u toku trajanja implementacije individualnog plana aktivacije: aktivno traži zaposlenje, izvršava planirane aktivnosti utvrđene individualnim planom aktivacije i obaveštava centar za socijalni rad o svakoj promeni koja utiče na planirane aktivnosti. Predviđeno je da Zavod za

zapošljavanje i centri za socijalni rad aktivno sarađuju pri izradi i realizaciji plana, kako bi se što pre postigla društvena uključenost korisnika.

U cilju zapošljavanja pripadnika određenih grupa, koje su prepoznate kao teže zapošljive, na osnovu *Zakona o zapošljavanju i ostvarivanju prava iz osiguranja od nezaposlenosti*, *Službeni list CG*, br. 14/10, 40/11, 45/12, 6/13, 20/15 i 52/16, doneta je *Uredba o subvencijama za zapošljavanje određenih kategorija nezaposlenih lica*, ali ova uredba ne uključuje direktno kategoriju mladih koji su izašli iz institucionalnog smeštaja, niti lica koja su bila deca bez roditeljskog staranja.

U praksi se uočava da mladi u procesu osamostaljivanja državne ustanove, nevladine organizacije i druge profesionalce dominatno prepoznaju kao resurse za podršku i pomoć u zadovoljavanju potreba poput stanovanja, zaposlenja i povezivanja sa institucijama, ali ne i kao resurs za emotivnu i psihološku podršku (Kovačević i Vujović, 2015, 26).

Kada je reč o praktičnim iskustvima u pružanju podrške mladima u procesu osamostaljivanja u Crnoj Gori su dostupna određena istraživanja. Tako je NVO Juventas 2015. godine objavila studiju o položaju i prilikama mladih koji napuštaju sistem alternativnog zbrinjavanja, s tim što je studija obuhvatila samo mlade iz institucionalnog smeštaja. Osnovni zaključak studije jeste da podrška za ovu kategoriju mladih nije ni adekvatna ni dovoljna, te da su mladima pružene oskudne usluge i pomoć (Kovačević i Vujović, 2015, 4). Veliki problem alternativnog sistema zbrinjavanja jeste to što je napuštanje smeštaja uslovljeno datumom rođenja, a ne i faktičkom osposobljenošću i zrelošću mlade osobe (Kovačević i Vujović, 2015, 6). Limitiranost podrške se, što je posebno značajno, ne odnosi samo na skromnu podršku u materijalnim davanjima i zadovoljavanju egzistencijalnih potreba, već i na pružanje emocionalne, savetodavne i psihološke potpore.

Ključni problem koji ističu mladi koji izlaze iz ustanove u Bijeloj odnosi se na to da su u domu prezaštićeni i nesvesni toga da nedovoljno razvijaju veštine neophodne za samostalan

život. U istraživanju Juventasa, kao i u drugim sličnim istraživanjima problemi se sumiraju na sledeći način: izlazak iz institucionalnog smeštaja onda kada to diktira kalendarski uzrast; nedostatak podrške porodice; skromna finansijska potpora; nezaposlenost; neizvesnost u pogledu budućeg mesta stanovanja; nedovoljno razvijene životne veštine; nedovoljan nivo obrazovanja; problemi sa samopouzdanjem i nesanirane posledice traumatizovanosti usled zanemarivanja i zlostavljanja (Kovačević i Vujović, 2015, 6).

Kada je reč o nedostatku veština za samostalan život u istraživanju Juventasa se ističe da postoje podzakonska akta koja predviđaju obaveznu primenu raznovrsnih pripremnih aktivnosti, ali da istovremeno ne postoje konkretne smernice, niti akreditovani programi putem kojih bi se te aktivnosti faktički realizovale. Stručni radnici koji sarađuju sa mladima ističu i da je neretko teško motivisati mlade da učestvuju u pripremama, kao i da mladi spontano manifestuju određeni otpor ka angažovanju u momentima pre napuštanja ustanove (Kovačević i Vujović, 2015, 17). Zatim, stručni radnici navode da nemaju adekvatne resurse za uspostavljanje bližih kontakata sa porodicama mladih, iako iskustva ukazuju na to da period tranzicije protiče bezbolnije za one štićenike koji nakon napuštanja ustanove imaju uspostavljene odnose sa srodnicama, te da je korisno makar i ublažavanje od ranije postojećih konflikata. U tom smislu stručnjaci ističu da se posebno dobrom pokazala usluga porodičnog saradnika koja se ne pruža na kontinuiran način (Kovačević i Vujović, 2015, 19). Značajno je i održavanje veze sa opštinom porekla deteta, mada neretko postoji potreba da mlada osoba promeni nadležni centar za socijalni rad kako bi njene potrebe bili adekvatno zadovoljene.

I pored pozitivnog pomaka koji označava izrada planova osamostaljivanja u koje su mladi donekle uključeni, i mladi i stručna lica koja sarađuju sa njima saglasni su u tome da postoji nedostatak sistemskih rešenja u pogledu pružanja savetodavne i psihološke pomoći za mlade koji napuštaju sistem alternativnog zbrinjavanja. Naime, ova lica nisu prepoznata kao kategorija koja uživa pravo na bilo kakvu specifičnu podršku. Samo po sebi ovakvo rešenje ne mora nužno da

predstavlja problem, jer se mladi mogu obratiti svim onim savetovalištima i službama kojima se mogu obratiti i sve druge grupe građana u stanju potrebe. Međutim, mladi koji napuštaju organizovanu zaštitu jednostavno nisu informisani o mogućnostima savetovanja i uživanja podrške, pa štaviše i ne očekuju da postoje resursi za zadovoljavanje njihovih emotivnih, psiholoških i drugih nematerijalnih potreba, tako da smatraju da nadležnima mogu da se obrate samo radi zadovoljavanja neke urgentne egzistencijalne potrebe (Kovačević i Vujović, 2015). Takođe, u Crnoj Gori kao i u drugim zemljama u okruženju, modeli organizovanja programa za podršku u domenu stanovanja razlikuju se među opštinama u kojima se realizuju, s obzirom da je jedinicama lokalne samouprave poverena implementacija ovih programa, te da one definišu uslove pod kojima usluga može biti pružena, njeno trajanje, kao i eventualno uključivanje nevladinih organizacija u realizaciju (Burgund Isakov, 2018, 28).

Kada je reč o odnosima na relaciji mladih i onih koji su pozvani da im pruže podršku kako unutar ustanove za smeštaj, tako i van nje, istraživanje ukazuje na to da mladi ne mogu dobiti konkretne odgovore na pitanja kako da u prelaznom period zadovolje različite potrebe (Kovačević i Vujović, 2015, 17). Takođe, uočeno je da se stručni radnici sponatano fokusiraju na slabosti mladih osoba i na probleme sa kojima bi se oni mogli susresti, iako bi podjednaku energiju trebalo usmeriti i na snage i mogućnosti mladih koji su i te kako sposobni da prevazilaze različite životne prepreke (Kovačević i Vujović, 2015, 29).

Treba nagasiti da, što se tiče zadovoljavanja stambenih potreba mladih, postoje određeni resursi za njihovo zbrinjavanje na nivou jedinica lokalne samouprave. Konkretno, lice koje je bilo dete bez roditeljskog staranja, uzrasta od 16 do 23 godine, ima mogućnost korišćenja usluge stanovanja uz podršku u Podgorici i Bijelom Polju, dok postoje planovi da se ova usluga omogući i u nekim drugim opštinama (Kovačević i Vujović, 2015, 20). Mladi tako stanuju u odgovarajućim stambenim jedinicama uz potrebnu podršku u cilju osamostaljivanja, s tim što ova usluga traje do godinu dana i u značajnoj meri zavisi od nevladinih organizacija i projektnog

finasiranja. Takođe, postoji mogućnost smeštanja korisnika u dislociranu jedinicu doma u Bijeloj, gde se mladi takođe pripremaju za samostalan život. Zaposleni u domu "Mladost" ovu uslugu nazivaju prelaznom stambenom zajednicom. Usluga je dostupna korisnicima starijeg srednjoškolskog uzrasta i sprovodi se u dvosobnom stanu koji je opremljen svim sredstvima i uređajima za samostalan život. Tokom boravka u stanu korisnici, kojih je obično troje ili četvoro, sami pripremaju doručak i večeru, te samostalno odlaze u nabavku. Ručak se poslužuje u centralnoj ustanovi. Vaspitači ih posećuju svakodnevno. Tokom letnjeg raspusta učenici mogu biti radno angažovani, tako da se pre svega praktikuje rad u ugostiteljskim objektima, dok korisnici stečeni novac mogu štedeti ili upotrebiti za zadovoljavanje vlastitih želja (Mladost, 2019). I pored toga što život u prelaznoj stambenoj zajednici omogućava ovladavanje veštinama važnim za samostalni život, ne može se poreći da ovde zapravo ne okončava potreba za podrškom.

Nesporno je da ne postoji sistemsko rešenje za zadovoljavanje stambenih potreba nakon napuštanja organizovanog smeštaja, već se problem stanovanja mladih rešava primenom solucija koje su jednostavno dostupne u datom trenutku. Tako se u nedostatku drugih opcija nadležni opredeljuju i za smeštaj u studentski dom, odnosno za produženje boravka u Bijeloj dok se korisnik ne zaposli ili ne pronađe drugo rešenje, što dovodi do nestabilnosti smeštaja, učestalih selidbi i drugih problema (Kovačević i Vujović, 2015, 21).

Kada je reč o zapošljavanju, mladi koji napuštaju dom nisu izdvojeni kao kategorija koja bi uživala posebne privilegije, tako da je istraživanje Juventasa ukazalo na to da je polovina ispitanika, inače mladih u procesu osamostaljivanja, bila nezaposlena. Uočava se i da su mladi prilično obeshrabreni u tom pogledu, te da ne očekuju pomoć od Zavoda za zapošljavanje jer "nemaju vezu" (Kovačević i Vujović, 2015, 23). Problemi u vezi sa zapošljavanjem direktno su povezani sa obrazovanjem koje su mladi stekli tokom perioda institucionalizacije, s obzirom da su većinom bili usmereni na srednje škole sa teritorije Herceg Novog, dok se tek poslednjih godina manjem broju korisnika omogućava da

pohađaju i druge škole tako što će stanovati u domovima učenika u drugim gradovima. Zato istraživači ukazuju da bi trebalo obezbediti uslove za nastavak obrazovanja, s obzirom da su u trenutku sprovođenja istraživanja Univerzitet Crne Goe, studentski domovi i zaposleni u sistemu socijalne zaštite samo neformalnim metodama uspevali da omoguće pojedinim mladim ljudima da se priključe sistemu visokog obrazovanja.

Konačno, kada je reč o zdravstvenoj zaštiti, uočen je problem neupućenosti mladih u načine za ostvarivanje njihovih prava na zdravstvenu zaštitu. Naime, tokom boravka u ustanovi o deci brine uvek dostupan lekar, tako da po napuštanju doma oni nemaju saznanja o tome kako da obave administrativne formalnosti u vezi sa zdravstvenim osiguranjem, niti kako da se prijave kod izabranog lekara u opštini porekla. Međutim, pohvalno je to što postoji volja da se pozitivnopravni okvir menja i dopunjava tako da se adekvatnije zadovolje zdravstvene potrebe mladih (Kovačević i Vujović, 2015).

Stručnjaci koji poznaju prilike u Crnoj Gori mišljenja su da stanje u ovoj zemlji, baš kao i u mnogim drugim, ukazuje da mladi koji su napustili alternativno zbrinjavanje imaju potrebu za podrškom u pet ključnih oblasti: uspostavljanje/popravljanje odnosa sa biološkom porodicom; formiranje odnosa kroz vršnjačku podršku i mentorstvo mladih koji su bili u sistemu zaštite i mentorstvo od strane odrasle osobe s kojom je ostvaren odnos poverenja; podrška u obrazovanju; obezbeđivanje stanovanja i zaposlenje koje iziskuje pripremu mladih još dok su na smeštaju kroz pisanja biografija, pripremanje za intervjue, obuke i slično (Kovačević i Vujović, 2015, 8).

CRNA GORA – ključni nalazi:

Deca i mladi bez roditeljskog staranja u načelu mogu koristiti usluge smeštaja zaključno sa 23. navršenom godinom, kao i druge socijalne usluge.

Mladi nakon napuštanja sistema alternativnog staranja za decu imaju pravo na materijalno obezbeđenje u maksimalnom trajanju od pet godina od trenutka napuštanja smeštaja.

Postoji mogućnost korišćenja usluge stanovanja uz podršku, ali implemetacija iste dominantno zavisi od mogućnosti i diskrecionih ovlašćenja jedinica lokalne samouprave, tako da je usluga neravnomerno zastupljena.

Organizacije civilnog društva su uključene u implementaciju socijalnih usluga za decu i mlade bez roditeljskog staranja.

BOSNA I HERCEGOVINA

U literaturi se ističe da u Bosni i Hercegovini, usled specifičnog pravno-političkog sistema, još uvek ne postoje mehanizmi za potpuno i precizno evidentiranje dece bez roditeljskog staranja (Pavlović i Sofović, 2014). Usled navedenih razloga ne može se utvrditi ni tačan broj mladih koji napuštaju sistem alternativnog zbrinjavanja kako bi otpočeli samostalan život. Određena istraživanja ukazuju da na godišnjem nivou oko 60 mladih lica napušta sistem, pri čemu nema bitne razlike u broju mladih koji napuštaju institucionalni smeštaj i hraniteljske porodice (UNICEF BiH, 2017). Mladi napuštaju formalno uređeno staranje kada napune 18 godina, odnosno po završetku redovnog školovanja ukoliko su u dobi mlađoj od 26 ili 27 godina. Pre osamostaljivanja deca u sistemu provedu u proseku šest godina (UNICEF BiH, 2017, 52).

Kako Republika Srpska, Federacija BiH i Brčko distrikt imaju određena ovlašćenja u oblasti socijalne zaštite u opštem smislu i u sferi zaštite dece, tako i navedene oblasti uređuje mnoštvo zakona i podzakonskih akata. Naime, Bosnu i Hercegovinu sačinjavaju dva entiteta: Federacija BiH i Republika Srpska, dok Brčko distrikt ima status izdvojenog administrativno pravnog entiteta, pri čemu je Aneksom IV Dejtonskog mirovnog sporazuma predviđeno da se socijalna politika ne definiše na centralnom nivou, već na nivou entiteta (Ramić i Pandžić, 2020, 12). Stoga se može reći da u

Bosni i Hercegovini figuriraju tri različita sistema socijalne zaštite (Ramić i Pandžić, 2020, 12).

Ključni dokumenti koji definišu položaj dece bez roditeljskog staranja u Bosni i Hercegovini jesu: Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom u Federaciji BiH, Zakon o mladima FBiH, Porodični zakon Federacije BiH, Zakon o socijalnoj zaštiti Republike Srpske, Zakon o dječijoj zaštiti Republike Srpske, Porodični zakon Republike Srpske, Porodični zakon Brčko Distrikta i Zakon o socijalnoj zaštiti Brčko Distrikta. S obzirom na brojnost propisa i podeljene nadležnosti, ne postoje jedinstveni standardi o zaštiti dece, pa tako ni o podršci za mlade koji napuštaju sistem alternativnog zbrinjavanja.

Dokumentom *Politike zaštite djece bez roditeljskog staranja i porodica pod rizikom od razdvajanja u Bosni i Hercegovini 2006-2016*, koji su izradila entitetska ministarstva u saradnji sa UNICEF-om i Save the Children UK na osnovu Smernica UN-a za alternativno staranje o deci i koji je usvojen 2008. godine, utvrđeni su ciljevi, aktivnosti, nosioci, izvori finansiranja i projekcije budžeta za unapređenje zaštite dece bez roditeljskog staranja i porodica pod rizikom, te je uspostavljeno odgovarajuće Koordinaciono telo. Nadležna ministarstva radila su na razvoju sistema za podršku mladima koji napuštaju javni sistem zbrinjavanja i na standardizovanju usluga za smeštaj u malim porodičnim domovima za decu bez roditeljskog staranja, kao i na podizanju svesti javnosti u Bosni i Hercegovini o štetnim posledicama institucionalnog zbrinjavanja i o nužnosti reformisanja sistema dečije zaštite. Ovaj dokument se odnosi primarno na poboljšanje položaja dece u 15 ustanova za smeštaj dece bez roditeljskog staranja, od čega su dve ustanove u Republici Srpskoj, te dece pod rizikom da ostanu bez roditeljskog staranja, ali obuhvata i mlade uzrasta od 18 do 27 godina koji su u momentu sticanja punoletstva imali status dece bez roditeljskog staranja. Zaštita dece se bazira na načelima najboljeg interesa deteta, pune participacije dece, te osnaživanja dece i mladih. Jedna od osnovnih ideja jeste da budžetska sredstva “prate korisnika” i korisnikove potrebe, što podrazumeva da se ne

favorizuje institucionalno zbrinjavanje samo stoga što je ono finasirano sa centralnog nivoa, već da se pažnja posveti alternativnim rešenjima iako se ona primarno finasiraju sa lokalnog nivoa. Jedan od ciljeva jeste povećanje broja mladih kojima je po napuštanju institucija pružena pomoć u osamostaljivanju i zapošljavanju. Podrška mladima bez roditeljskog staranja nakon sticanja punoletstva obuhvata rad na unapređivanju socijalnih vještina za uspešnu integraciju u društvo, profesionalnu orijentaciju i osposobljavanje za samostalni život. Zadatak centra za socijalni rad je da za svaku mladu osobu sačini plan zaštite, nakon čega će se uz multiresorski pristup, pratiti adaptacija i integracija mladih uz pomoć i podršku u obezbeđivanju stana, zaposlenja i ostvarivanju prava na zdravstvenu zaštitu. Dokumentom je predviđeno da će eksperti uputiti odgovarajuće predloge za izmene i dopune propisa, ali trenutno ne postoji mogućnost uvida u rezultate ostvarene implementacijom opisanih politika.

Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa decom, Službene novine Federacije BiH, br. 36/99, 54/04, 39/06, 14/09 i 45/16, u čl. 3. predviđa da delatnost socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa decom vrše ustanove socijalne zaštite ili opštinska služba za upravu. Ovom delatnošću mogu se baviti i humanitarne organizacije, udruženja građana, verske zajednice i organizacije koje oni osnivaju, građanin pojedinac i strana fizička ili pravna lica. Zakon definiše dete kao lice do navršene 18. godina života, s tim što se detetom smatra i lice koje ima i više od 18, a manje od 27 godina života u kontekstu ostvarivanja prava na dodatak za decu i osiguravanja školarine ili stipendije za đake i studente (čl. 6).

Socijalna zaštita, u smislu čl. 11, predstavlja delatnost usmerenu na ostvarivanje socijalne sigurnosti građana u stanju socijalne potrebe, pri čemu se socijalnom potrebom smatra trajno ili privremeno stanje u kome se nalazi građanin ili porodica, prouzrokovano ratnim događajima, elementarnim nesrećama, opštom ekonomskom krizom, psihofizičkim stanjem pojedinaca ili usled različitih drugih razloga, pri čemu se poteškoće ne mogu otkloniti bez pomoći drugog lica. Socijalna zaštita deteta istovremeno podrazumeva uvažavanje

odredaba Konvencije UN o pravima deteta i bazira se na načelu zaštite najboljeg interesa deteta. Među korisnicima socijalne zaštite zakon posebno izdava za decu bez roditeljskog staranja i decu u stanju socijalne potrebe, s tim što se u skladu sa zakonom kantona pojam korisnika socijalne zaštite može proširiti i na druge kategorije lica ukoliko se to nađe za shodno.

Dete bez roditeljskog staranja je dete bez oba roditelja, dete nepoznatih roditelja ili napušteno, odnosno dete roditelja lišenih roditeljskog prava ili sprečenih da vrše roditeljsku dužnost, dok je dete čiji je razvoj ometen porodičnim prilikama dete čiji roditelji zbog nesređenih porodičnih odnosa, usled materijalnih ili drugih razloga nisu u mogućnosti da mu osiguraju normalne uslove za pravilno vaspitavanje, fizički i psihički razvoj, u skladu sa čl. 13 zakona.

Prava iz domena socijalne zaštite, između ostalog, podrazumevaju: novčana i druga materijalna davanja, osposobljavanje za život i rad, smeštaj u drugu porodicu, smeštaj u ustanove socijalne zaštite i usluge socijalnog i drugog stručnog rada, pri čemu se propisom kantona utvrđuju iznosi novčanih i drugih davanja, te uslovi i postupak za sticanje tih prava i njihovo uživanje, ukoliko to nije uređeno ovim zakonom, uz opciju da se propisom kantona mogu utvrditi i druga prava iz socijalne zaštite u skladu sa mogućnostima (čl. 19). Na ovom mestu treba naglasiti da Federacija BiH broji deset kantona i da se oni odlikuju značajnim stepenom autonomnosti koji se odnosi na regulisanje određenog broja pitanja od interesa za stanovništvo kantona, kao i da postoje preklapanja, ali i međusobna izbegavanja, kada je reč o nadležnostima Federacije BiH i kantona (Ramić i Pandžić, 2020, 12).

Zakon u čl. 20 predviđa da lica u stanju socijalne potrebe mogu ostvarivati pravo na zdravstvenu zaštitu i stambeno zbrinjavanje na teret sredstava sistema socijalne zaštite. Jedno od prava iz korpusa koji se odnosi na socijalnu zaštitu jeste i pravo na novčanu i drugu materijalnu pomoć, pri čemu pravo na stalnu novčanu i drugu materijalnu pomoć, između ostalih kategorija lica, može ostvarivati i dete mlađe od 15 godina, kao i dete i mlada osoba

do završetka redovnog školovanja do navršenih 27 godina. Mladi na školovanju se tako po svom formalnom položaju izjednačavaju sa licima nesposobnim za rad, odnosno licima sprečenim u ostvarivanju prava na rad u smislu čl. 23 zakona. Iznos stalne novčane pomoći opredeljuje se kao razlika između najnižeg iznosa primanja koji se smatra dovoljnim za opstanak domaćinstva i iznosa primanja koji relano ostvaruju pojedinac ili članovi domaćinstva zajedno. Druga materijalna pomoć može da podrazumeva jednokratno novčano davanje ili druge oblike pomoći za lica u stanju socijalne potrebe.

Pravo na smeštaj u drugu porodicu mogu ostvariti deca bez roditeljskog staranja do povratka u vlastitu porodicu, do završetka redovnog školovanja, a najduže 12 meseci po završetku redovnog školovanja. Po završetku redovnog školovanja organ starateljstva je dužan da zbrine dete koje napušta porodicu u kojoj je bilo smešteno, u skladu sa čl. 32. Inače o smeštaju lica u drugu porodicu kao i o prestanku smeštaja, odlučuje centar za socijalni rad na čijem području lice ima prebivalište, te istovremeno obavlja nadzor nad porodicom, pruža pomoć i redovnim obilaskom održava stalnu vezu sa smeštenim licem (čl. 33). Naravno, deca mogu biti smeštena i u ustanovu socijalne zaštite ukoliko im je potrebna stalna briga i pomoć u zadovoljavanju životnih potreba, a pravo na zaštitu ne mogu ostvariti u biološkoj ili drugoj porodici ili na drugi način, pri čemu o smeštanju u ustanovu odlučuje centar za socijalni rad na čijem području korisnik ima prebivalište.

Deca i mladi u procesu osamostaljivanja mogli bi koristiti usluge u vidu socijalnog i drugog stručnog rada, pri čemu uživanje ovih usluga generalno ne zavisi od materijalnih prilika, već od individualnih potreba korisnika. Ove usluge mogu podrazumevati savetodavni rad, podršku u savlađivanju problema, te različite mere i akcije u smislu čl. 46 zakona.

Parlament Federacije FBiH usvojio je *Zakon o hraniteljstvu FBiH*, *Službene novine Federacije BiH*, br. 19/17, kao jedan od instrumenata politike za zaštitu dece. Usvajanje ovog zakona je, kao i mnoga druga pitanja reforme socijalne zaštite, iziskivalo rešavanje pitanja podele odgovornosti za finansiranje hraniteljstva

između različitih nivoa vlasti u državi. Zakon o hraniteljstvu u čl. 2 utvrđuje da je hranjenik dete ili mlađe punoletno lice do završetka redovnog školovanja i najduže godinu dana nakon završetka redovnog školovanja ako se ne može zaposliti, i to najkasnije do navršene 26. godine. Među principima na kojima se zasniva hraniteljstvo posebno se ističe princip održivosti socijalnih veza u skladu sa kojim se hranjenik upućuje na smeštaj u hraniteljsku porodicu u lokalnoj zajednici kojoj inače pripada, a radi očuvanja porodičnih i drugih socijalnih veza i postignutog nivoa socijalne uključenosti, osim ukoliko je to suprotstavljeno korisnikovom interesu ili na datom području nema hraniteljske porodice. Zastupljene su četiri vrste hraniteljstva: tradicionalno hraniteljstvo, specijalizovano hraniteljstvo, hitno i povremeno hraniteljstvo, shodno čl. 8, dok opredeljivanje za vrstu hraniteljstva zavisi od potreba individualnog korisnika. Dalje, u zavisnosti od postojanja srodničkog odnosa između hranjenika i hranitelja, hraniteljstvo može biti srodničko i nesrodničko.

Podrazumeva se da zakon predviđa niz posebnih uslova koje treba da zadovolji određeno lice kako bi steklo status hranitelja i prava koja iz njega proizlaze, dok prostor u kome će boraviti hranjenici takođe treba da bude usklađen sa odgovarajućim propozicijama. Treba napomenuti da hranitelj može istovremeno preuzeti brigu o najviše troje dece, pri čemu ukupan broj dece u domaćinstvu hranitelja ne sme biti veći od pet. Postoji mogućnost da u jednom domaćinstvu boravi i veći broj dece, ali samo ukoliko je to neopodno u cilju spečavanja odvajanja braće i sestara. Određena prava i obaveze preciziraju se odredbama hraniteljskog ugovora koji se zaključuje sa nadležnim centrom za socijalni rad.

Kada je reč o osamostaljivanju mladih osoba nakon prestanka hraniteljstva, zakon decidno opredeljuje da stručni radnici centra za socijalni rad i hranitelj sarađuju pri planiranju i pripremanju odlaska deteta iz hraniteljske porodice radi samostalnog života ili radi drugih razloga-kao što je povratak u biološku porodicu (čl. 38, st. 10). Priprema treba da se strukturiraju tako da se korisnik postepeno prilagođava na nove životne uslove. Takođe, čl. 41 predviđa da hranitelju tokom ispunjavanja

njegovih složenih zadataka pomažu kako centar za socijalni rad, tako i druge odgovarajuće institucije i organizacije civilnog društva.

Bitno je i to da zakon u čl. 43 predviđa da se ne menja mesna nadležnost centra ukoliko se korisnik zbrinjava u opštini različitoj od opštine njegovog prebivališta, već da prvobitni centar ostaje nadležan u datom slučaju. Navedenom odredbom se obezbeđuje određena stalnost u odnosima između mlade osobe i nadležnih koji brinu o njoj, ali nema sumnje da ona može izazvati i praktične poteškoće.

Član 45 posvećen je dominantno podršci hranjeniku u periodu osamostaljivanja nakon okončanja hraniteljstva ili u periodu tranzicije u drugu vrstu staranja. Tako centar za socijalni rad i hraniteljska porodica zajednički pripremaju hranjenika za povratak u biološku porodicu, za drugi oblik zaštite ili za samostalan život. Ukoliko je potrebno da hranjenik i nakon navršenih 18 godina ostane u hraniteljskoj porodici kako bi završio školovanje ili je školovanje završeno ali u narednih godinu dana hranjenik nije pronašao zaposlenje, tada centar, hranjenik i hranitelj preispituju da li bi ostanak u hraniteljskoj porodici bio u najboljem interesu hranjenika. U svakom slučaju, centar za socijalni rad je dužan da, u saradnji sa hraniteljem, mlađem punoletnom licu pruži pomoć u osamostaljivanju. Tako se mlađim punoletnicima nakon prestanka smeštaja u hraniteljskoj porodici u narednih godinu dana garantuje praćenje i pomoć, kao i kontakt sa hraniteljskom porodicom, te pomoć pri uključivanju u lokalnu zajednicu.

Član 47 zakona normira prava hranjenika koja se odnose na period trajanja hraniteljstva, ali i na period neposrednog pripremanja i osamostaljivanja. Tako hranjenik ima pravo da bude informisan i pripremljen za prestanak smeštaja, što obuhvata i odgovarajuće savetovanje i podršku.

Porodični zakon Federacije BiH, *Službene novine Federacije BiH*, br. 35/05, u čl. 5 predviđa da je za pružanje stručne pomoći i zaštite prava i interesa deteta nadležan centar za socijalni rad kao organ starateljstva, sud i osoba ovlašćena za posredovanje, dok u

kantonima i opštinama u kojima nije osnovan centar za socijalni rad ove poslove vrši odgovarajuća opštinska služba. Ukoliko je reč o kršenju ljudskih prava i osnovnih sloboda i povređivanju i ugrožavanju najboljih interesa deteta, pravna i fizička lica će ovo prijaviti Instituciji ombudsmana Federacije BiH i zatražiti pomoć ombudsmana ukoliko se proceni da je to potrebno. Ukoliko ne postoji druga solucija za zbrinjavanje deteta, čuvanje i odgajanje deteta može se poveriti i odgovarajućoj ustanovi. Ustanova je u tom slučaju dužna da se stara o pravima i interesima štićenika, te da obaveštava organ starateljstva o svim važnim promenama u pogledu života, zdravlja, vaspitanja i obrazovanja štićenika (čl. 187). Ukoliko dete u međuvremenu ne bude zbrinuto na drugi način, starateljstvo nad njim, u redovnim okolnostima, prestaje sticanjem poslovne sposobnosti, odnosno punoletstvom. Međutim, organ starateljstva nastavlja da pruža potrebne oblike socijalne zaštite osobi nad kojom je prestalo starateljstvo zbog nastupanja punoletstva, ukoliko ona do tog vremena nije uspeła da se osposobi za samostalan život (čl. 190).

Zakon o mladima, *Službene novine Federacije BiH*, br. 36/10, odnosi se uopšteno na položaj i prava mladih, tako da predviđa da "omladinu" ili "mlade" čine osobe uzrasta od navršenih 15 do navršenih 30 godina (čl. 4, tač. 1), te utvrđuje da svaka mlada osoba ima pravo na podršku i unapređivanje svog razvoja kako bi postala odgovorna za sebe i društveno odgovorna ličnost, bez diskriminacije po bilo kom osnovu (čl. 5). Zakon podstiče informisanje, participaciju i udruživanje mladih, te naglašava da podrška mladima, između ostalog, obuhvata zaštitu mladih od karakterističnih opasnosti kojima mogu biti izloženi.

Kada je reč o Republici Srpskoj, usluge podrške za decu i mlade ostvaruju se putem sistema socijalne, porodične i dečije zaštite. Na nivou Republike Srpske ova oblast je jedinstveno uređena, dok su glavni nosioci aktivnosti centri za socijalni rad koje osnivaju jedinice lokalne samouprave. Zakonski okvir koji definiše oblast socijalne i dečije zaštite tvore: Zakon o socijalnoj zaštiti, Porodični zakon i Zakon o dječijoj zaštiti.

U Republici Srpskoj je 2009. godine usvojena *Strategija unapređenja socijalne zaštite djece bez roditeljskog staranja sa Akcionim planom za period 2009-2014. godina* i potom Strategija unapređenja socijalne zaštite djece bez roditeljskog staranja za period 2015-2020, i to radi usklađivanja sa Smernicama UN za alternativno staranje o deci, odnosno sa ciljem da se razviju i unaprede modeli upravljanja i delovanja u oblasti socijalne zaštite dece, a u skladu sa najboljim interesom deteta. Ciljevi se ostvaruju kroz šest strateških oblasti i to: preventivna zaštita dece pod rizikom od razdvajanja, starateljstvo, usvajanje, hraniteljstvo, institucionalno zbrinjavanje i podrška u osamostaljivanju.

Strategija unapređenja socijalne zaštite djece bez roditeljskog staranja Republike Srpske za period od 2015-2020 predviđa da pravo na posebnu zaštitu, između ostalih, uživaju mlade osobe uzrasta od 18 do 27 godina koje su imale status deteta bez roditeljskog staranja u trenutku kada su postale punoletne. Ipak, u ovom strateškom dokumentu je konstatovano i da pitanje stambenog zbrinjavanja i zapošljavanja ove kategorije mladih nije sistemski rešeno i da su oblik i obim podrške uslovljeni mogućnostima lokalnih samouprava, usled čega pojedini centri za socijalni rad imaju resurse za šestomesečno zbrinjavanje mladih koji napuštaju ustanove i hraniteljske porodice. Istaknuto je da je između 2011. i 2014. godine Svetska banka finasirala projekat *Podrška mrežama socijalne sigurnosti i zapošljavanju* putem koga je zaposleno šestoro mladih koji su napustili dečiji dom. Imajući u vidu brojne manjkavosti sistema, dalji rad nadležnih bio je i biće usmeren ka: afirmisanju mera koje će se finansirati na lokalnom nivou i putem kojih će se mladima obezbediti proširena prava iz oblasti socijalne zaštite; primeni mera radi nastavka školovanja za one mlade koji imaju takve ambicije; podsticanju saradnje između centara za socijalni rad-što je posebno važno u slučaju mladih koji ne nameravaju da se vrate u opštinu porekla, a nesporno imaju potrebu za podrškom; senzibilisanju lokalnih zajednica za razumevanje položaja mladih koji napuštaju organizovani smeštaj i obezbeđivanju privilegovanog statusa za ova lica pri zapošljavanju.

Zakon o socijalnoj zaštiti, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 37/12, 90/16, 94/19, 42/20 i 36/22 čl. 2, predviđa da delatnost socijalne zaštite obuhvata mere i aktivnosti za stvaranje uslova za zaštitu porodice, samostalan život i rad lica koja se nalaze u stanju socijalne potrebe ili za njihovo aktiviranje u skladu sa sposobnostima, obezbeđivanje sredstava za život materijalno neobebeđenim i za rad nesposobnim licima i drugim građanima koji su u stanju socijalne potrebe, te druge oblike socijalne zaštite.

Prava iz oblasti socijalne zaštite podrazumevaju novčana davanja, socijalne usluge i primenu drugih potrebnih mera, pri čemu socijalnu zaštitu pružaju ustanove socijalne zaštite, kao i druga ovlašćena pravna i fizička lica. Shodno čl. 11, jedinica lokalne samouprave može da definiše i druga prava iz oblasti socijalne zaštite, a u skladu sa specifičnim potrebama lokalnog stanovništva. Jedinice lokalne samouprave mogu predvideti i posebne uslove pod kojima se ostvaruju proširena prava iz oblasti socijalne zaštite. Između ostalog, u proširena prava može spadati zaštićeno stanovanje i pomoć u zbrinjavanju punoletnih lica nakon napuštanja ustanova socijalne zaštite i hraniteljskih porodica (čl. 11).

Član 13 precizira da se prava koja se realizuju kroz novčana davanja ostvaruju posredstvom centara za socijalni rad, dok se prava u pogledu pružanja usluga mogu ostvarivati i u partnerstvu javnog, nevladinog i privatnog sektora.

Kao korisnici socijalne zaštite izdavaju se, između ostalih, deca bez roditeljskog staranja i deca u stanju socijalne potrebe, kao i punoletna lica koja su iz različitih razloga u stanju socijalne potrebe. Zakon potom precizira da dete može biti korisnik socijalne zaštite usled napuštanja ustanove, što se može odnositi i na punoletna lica koja su nezbrinuta nakon napuštanja organizovanog smeštaja.

Kada je reč o pravu na smeštaj u ustanovu, ono pripada detetu bez roditeljskog staranja, do povratka u sopstvenu porodicu ili zbrinjavanja u porodicu usvojioca ili hraniteljsku porodicu, i to do završetka redovnog školovanja, najduže do 26. godine života. Mlado lice ne može ostati

u ustanovi duže od šest meseci nakon završetka redovnog školovanja (čl. 40, st. 1).

Zatim, mladi koji se osamostaljuju nakon boravka u ustanovi ili u hraniteljskoj porodici mogu uživati pravo na usluge savetovanja. Tako, savetovanje, shodno čl. 55, podrazumeva sistemsku i programiranu stručnu pomoć koju realizuju stručni radnici primenom metoda socijalnog rada i drugih odgovarajućih metoda, pri čemu je svrha usluge pomoć u razvijanju, očuvanju i poboljšanju sopstvenih socijalnih mogućnosti, što može biti od prioritarnog značaja pri uključivanju u svakodnevni život nakon dužeg boravka u institucijama. Savetovanje podrazumeva kreiranje individualnog plana i sporazuma između korisnika i pružaoca usluge. Pružalac usluge savetovanja može biti centar za socijalni rad, ustanova socijalne zaštite, nevladina organizacija i stručni radnik koji samostalno obavlja poslove socijalne zaštite u vidu profesionalne delatnosti.

Kada je reč o mladima u procesu osamostaljivanja nakon alternativnog zbrinjavanja, izuzetno je značajno to što zakon predviđa da ustanova za decu i omladinu bez roditeljskog staranja sa nadležnim centrom za socijalni rad pruža podršku korisnicima doma u procesu osamostaljivanja i organizuje nadzor i savetovanje, i to u trajanju do tri godine od završetka redovnog školovanja (čl. 108, st. 7).

Treba istaći da se kao jedna od više vrsta ustanova socijalne zaštite za dnevno zbrinjavanje i usluge može formirati *centar za specijalističke socijalne usluge*. Centar za specijalističke socijalne usluge, između ostalog, može pružati usluge: savetodavnog rada, individualnog i grupnog tretmana, podrške hraniteljskim porodicama, socijalne rehabilitacije i rehabilitacije, stanovanja uz podršku i SOS telefona (čl. 115), pri čemu se navedene i druge usluge osmišljavaju i planiraju na nivou jedinica lokalne samouprave.

Kako je zakonodavac predvideo da se pružanjem usluga iz oblasti socijalne zaštite mogu baviti i nedržavne ustanove i fizička lica pod odgovarajućim uslovima, to je propisano da samostalno obavljanje delatnosti socijalne zaštite u vidu profesionalne delatnosti

obuhvata poslove savetovališta i specijalističke socijalne usluge (čl. 123). Tako, shodno čl. 124, usluge savetovanja i specijalističke socijalne usluge može pružati lice koje se smatra stručnim radnikom i koje ima odgovarajuću stručnu spremu, zdravstvenu sposobnost za obavljanje delatnosti, te nije u radnom odnosu i raspolaže odgovarajućim prostorom i opremom.

Porodični zakon, *Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 54/02, predviđa da, u nedostatku drugih opcija, dete bez roditeljskog staranja može biti smešteno u ustanovu za decu. U ovom i drugim slučajevima starateljstvo nad maloletnim licem prestaje nastupanjem punoletstva, s tim što će organ starateljstva nastaviti da pruža potrebnu zaštitu ukoliko lice još uvek nije osposobljeno za samostalan život, u skladu sa čl. 207.

Pravilnik o hraniteljstvu, *Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 27/14, precizira prava i obaveze hranitelja i hranjenika, te pitanja u vezi sa finansiranjem ovog oblika zbrinjavanja dece. Hraniteljstvo se tako može obavljati u formi standardizovanog, specijalizovanog i urgentnog hraniteljstva (čl. 14), dok se obično koristi stambeni prostor hranitelja, ali to može biti i drugi prostor kao u slučaju sociopedagoške životne zajednice (čl. 18, st. 1). Nisu predviđene posebne odredbe koje bi se odnosile na fazu osamostaljivanja nakon navršenog punoletstva, mada je celokupno hranjeničtvo bazirano na ideji o podsticanju razvoja deteta i sticanju životnih veština.

U Republici Srpskoj socijalno stanovanje je regulisano *Zakonom o socijalnom stanovanju*, *Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 54/19, koji u čl. 2 predviđa da je socijalno stanovanje stanovanje određenog standarda, koje se, uz podršku javnog sektora, obezbeđuje fizičkim licima koja iz različitih, a prvenstveno ekonomskih, socijalnih i zdravstvenih razloga, nisu u mogućnosti da samostalno zadovolje svoje stambene potrebe. Stambeno zbrinjavanje se obezbeđuje dodeljivanjem stambene jedinice u neprofitni zakup, na određeno vreme, uz stalnost korišćenja, sve dok traju potrebe za stambenim zbrinjavanjem i uz ispunjenost odgovarajućih uslova. Stambene jedinice za socijalno stanovanje su u vlasništvu jedinica lokalne samouprave na

čijem području se realizuje projekat socijalnog stanovanja, u smislu čl. 3 zakona. Treba naglasiti da se zakon ne bavi posebno kategorijom mladih lica koja napuštaju sistem alternativnog zbrinjavanja, mada se među lica koja imaju prioritet pri stambenom zbrinjavanju ubrajaju "mladi bez roditeljskog staranja", shodno čl. 12.

Postupak dodele stambenih jedinica sprovodi jedinica lokalne samouprave putem raspisivanja javnog konkursa u kome se transparento navode uslovi pod kojima može doći do stambenog zbrinjavanja. Kada je reč o karakteristikama stambenog prostrora, zakon predviđa da se jednom korisniku obezbeđuje najmanje 25m² stambene površine, dok stambena jedinica koja se dodeljuje na korišćenje svakako ne može biti veća od 81m², u smislu čl. 9 zakona.

Međutim, treba imati u vidu da usled rata koji je okončan 1995. godine i dalje postoje vrlo specifične potrebe kada je u pitanju socijalno stanovanje, tako da mladi koji se osamostaljuju predstavljaju tek jednu od kategorija kojima je potrebna podrška u tom domenu.

Inače, u Federaciji BIH nije donet sveobuhvatan zakon o socijalnom stanovanju, tako da je ovo pitanje definisano tek u dva kantona, pri čemu se ni Brčko distrikt nije bavio ovim problemom.

I pored toga što se ne može osporiti da centri za socijalni rad, ustanove za smeštaj i hranitelji nastoje da pruže mladima podršku u osamostaljivanju, činjenica je da postoje značajni problemi u vezi sa ostvarivanjem odgovarajućeg životnog standarda i rešavanjem stambenog pitanja svuda na teritoriji Bosne i Hercegovine. Istraživanja ukazuju da pomoć u ovim oblastima dobija nešto manje od polovine lica koja se osamostaljuju, dok je u tom pogledu tek nešto povoljnija pozicija mladih sa smetnjama u razvoju (UNICEF BIH, 2017). U dve trećine centara za socijalni rad formiraju se timovi za pomoć u osamostaljivanju koji ne uključuju samo stručne radnike centra, već i zaposlene u ustanovama za decu bez roditeljskog staranja i u nešto manjem broju predstavnike organizacija civilnog društva (UNICEF BIH, 2017).

U istraživanju koje se odnosilo na Republiku Srpsku uočen je problem pružanja podrške u osamostaljivanju za mlade koji su boravili u institucijama izvan mesta iz koga potiče njihova primarna porodica. Naime, pojavljuje se administrativni problem, jer bi mladom licu podršku trebalo da pruža centar za socijalni rad iz mesta prebivališta, iako se neretko dešava da mlada osoba ne želi da se vrati u mesto iz koga je potekla, u kome svakako nije boravila ponekad i veći broj godina, i u kome moguće nema bliska lica i prijatelje (UNICEF BIH, 2017, 116).

Može se konstatovati da ne postoji sistemski osmišljen pristup za pružanje podrške mladima u procesu osamostaljivanja, što se uglavnom odnosi na sve entitete u Bosni i Hercegovini. Tako Dom za decu bez roditeljskog staranja „Rada Vranješević“ u Banja Luci formira posebnu grupu koju pohađaju učenici završnih razreda srednjih škola kako bi se osposobljavali za samostalan život, dok SOS Dječija sela BIH počev od 2009. godine sprovodi projekat *Važno mi je: priprema za samostalan život* (Žegarac, 2014). Organizacija Hope & Homes for Children BIH realizovala je *Program podrške mladima koji napuštaju institucionalnu zaštitu*, pri čemu se program sastojao iz više segmenata, u vidu podrške dodatnom usavršavanju (časovi vožnje, engleskog jezika, upotreba računara i slično) i pomoći u nalaženju zaposlenja kroz saradnju sa lokalnim kompanijama. Organizacija je obezbeđivala finansijsku podršku tokom perioda od jedne godine, te podršku u razvoju životnih veština, kao i pomoć pri pronalasku smeštaja, zaposlenja i strukturiranja slobodnog vremena, tako da je programom bilo obuhvaćeno 75 osoba (Žegarac, 2014).

U Mostaru je osnovana *Kuća na pola puta* za smeštaj i podršku mladima koji napuštaju domove za nezbrinutu decu, pri čemu je rad finasiran sredstvima nevladine organizacije i donacijama. Nakon problema koji su tokom 2018. godine ugrozili opstanak ustanove, kuća je nastavila sa radom uz podršku lokane samouprave. U kući se sprovode različiti edukativni programi, dok u svakom trenutku ona može imati do osam stanara. Trenutno raspolaže sa dve stambene jedinice, a rad kuće je koncipiran tako da se tokom boravka u njoj razvijaju životne veštine, pri čemu korisnici u

kući mogu ostati između šest meseci i dve godine, odnosno neodređeno vreme ukoliko su u pitanju osobe sa invaliditetom. Stručni radnici centara za socijalni rad širom Bosne i Hercegovine ističu da veliku prepreku predstavlja to što ovakvi objekti nisu ravnomerno zatupljeni na teritoriji države (Žegarac, 2014).

Kada je reč o praktičnoj implementaciji mera podrške za mlade u procesu osamostaljivanja u Bosni i Hercegovini veoma je teško dati bilo kakve opšte zaključke i procene, s obzirom na kompleksno unutardržavno uređenje koje podrazumeva veliki nivo samostalnosti entiteta. Ipak, mladi koji su napustili sistem alternativnog staranja o deci formirali su svoje udruženje *Nautilus*, ne bi li učinili vidljivijim probleme sa kojima se suočavaju, ali i kako bi bolje iskoristili sopstvene snage i resurse lobiranjem za pitanja od opšteg društvenog značaja. Tako su ova organizacija i SOS Dječija sela BIH tokom 2017. godine sprovedi istraživanje o stavovima mladih koji napuštaju sistem zbrinjavanja dece bez roditeljskog staranja. Opšti zaključak je da se, baš kao i u ostalim zemljama regiona, mladi bez roditeljske podrške suočavaju sa visokim rizikom od socijalne isključenosti, da su prezaštićeni tokom boravka u ustanovama za decu bez roditeljskog staranja što ih pasivizira da se adekvatnije pripreme za život posle napuštanja ustanove, kao i da su neretko opterećeni pesimističnim očekivanjima o budućnosti s obzirom da sumnjaju da će biti u mogućnosti da sopstvenim snagama poboljšaju svoj položaj (Hodžić, 2017, 13). Na nepovoljan položaj ove kategorije mladih utiče i visoka stopa nezaposlenosti među mladima u Bosni i Hercegovini generalno koja iznosi čak 57,5%, što je dvostruko više od stope nezaposlenosti među odraslima (Hodžić, 2017, 24). Mladi ističu da nisu dovoljno informisani o oblicima zaštite na koje bi mogli računati, mada ne spore da su imali prilike da učestvuju u različitim edukacijama poput onih o raspolaganju novcem, traženju posla, pisanju biografije, te da uživaju značajnu podršku nevladinog sektora u procesu pripremanja za samostalan život, pa potom i centara za socijalni rad (Hodžić, 2017, 29).

Kada je reč o SOS Dječija sela BIH, u ovom sistemu deca i mladi mogu ostati sve do

navršene 27 godine života i do potpunog osamostaljivanja, pri čemu je celokupan boravak u dečijem selu usmeren na sticanje veština za samostalan život. Takođe, sistem donacija je tako uređen da se tokom boravka svakog deteta u ustanovi formira ušteđevina koju ono po napuštanju zaštite može koristiti za osamostaljivanje.

Može se konstatovati da podrška u procesu tranzicije ka samostalnom životu u velikoj meri zavisi od rada nevladinih i međunarodnih organizacija, odnosno od njihove podrške.

*BOSNA I HERCEGOVINA – ključni
nalazi:*

*Deca i mladi bez roditeljskog
staranja mogu koristiti usluge
smeštaja, u načelu, zaključno sa
navršenom 26. godinom.*

*Mladi nakon napuštanja sistema
alternativnog staranja mogu
koristiti socijalne usluge i uživati
pravo na novčanu pomoć, a propisi
Republike Srpske predviđaju
poseban trogodišnji nadzor nad
mladima iz alternativnog sistema
nakon završetka redovnog
školovanja.*

*Postoji mogućnost korišćenja
usluge stanovanja uz podršku, s tim
što pružanje usluge u velikoj meri
zavisi od organizacija civilnog
društva i mogućnosti jedinica
lokalne samouprave.*

*Organizacije civilnog društva su
uključene u implementaciju
socijalnih usluga za decu i mlade
bez roditeljskog staranja.*

IRSKA

U Irskoj se poslednjih godina značajna pažnja posvećuje organizovanom pružanju podrške mladima u procesu tranzicije iz alternativnog sistema zbrinjavanja u samostalan život. Naime, uočeno je da su mladi koji su bili obuhvaćeni organizovanim staranjem, bilo u vidu srodničkog ili nesrodničkog hraniteljstva, bilo u ustanovama za smeštaj, prezastupljeni među pripadnicima ranjivih i marginalizovanih grupa. Tako istraživanja ukazuju da su odrasli koji su kao deca bili zbrinuti unutar sistema socijalne zaštite znatno češće no ostatak populacije detektovani među nezaposlenima, beskućnicima, osuđenima na zatvorske kazne ili da se pak učestalije susreću sa problemima iz domena mentalnog zdravlja (Dixon et al, 2018). Ova pitanja su nesumnjivo i od opšteg društvenog značaja, ukoliko se ima u vidu da se u Irskoj oko 6200 dece nalazi u nekom obliku alternativnog staranja, pri čemu je shodno podacima za 2016. godinu čak 91% dece bilo zbrinuto kod hranitelja, od čega su u slučaju 28% dece hranitelji bili rođaci štićenika (Dixon et al, 2018, 9-10). Prosečno vreme koje deca provedu unutar sistema socijalne zaštite iznosi od pet do sedam godina (Dixon et al, 2018, 10).

Za razumevanje ukupnog konteksta, bitno je i podsećanje na istorijat zaštite dece bez roditeljske brige u Irskoj, koji se suštinski promenio od stanja zastupljenog do prve polovine 20. veka, kada se na decu bez roditeljskog staranja i sa problemima u

ponašanju gledalo pre svega kao na smetnju za ostvarivanje opštih društvenih interesa. Počev od druge polovine 20. veka, sve manje se razmišlja o tome kako da se deca bez roditeljske brige uklone, uposle i smeste u razne proizvodno-industrijske škole, gde bi bila pod neprekidnim nadzorom, a sve više se razmišlja o tome na koje načine ova deca mogu biti ugrožena, te kakva im je zaštita potrebna da bi stasali u građane potpuno integrisane u društvo (Mullen, 2018, 7-11).

Imajući u vidu navedeno, sve veća pažnja se posvećuje zaštiti u periodu nakon napuštanja sistema za staranje o deci, tako da se nastoji da se kontinuirano povećava broj radnika u sistemu socijalne zaštite koji se bave primarno podrškom u periodu tranzicije od detinjstva ka samostalnosti, usled čega je taj broj dosegao 80 u 2016. godini (Kennedy i Clarke, 2018, 6). Treba imati u vidu da izdvajanja po osnovu godišnjeg dohotka za stručne radnike, zavisno od obrazovanja, iskustva i drugih okolnosti, iznose između 52.000,00 i 67.000,00 EUR po zaposlenom (Kennedy i Clarke, 2018, 6).

Stručnjaci koji se u ovoj zemlji bave pitanjima u vezi sa alternativnim staranjem o deci zaključuju da je za uspešnu tranziciju iz sistema alternativnog zbrinjavanja u samostalan život odrasle osobe posebno značajno: da mladima bude trajno obezbeđeno zavodoljavanje stambenih potreba, da tokom alternativnog staranja sa uspehom okončaju određeni nivo obrazovanja i da sistem ne bude ustrojen tako da se insistira na preuranjenom napuštanju alternativnog smeštaja (Dixon et al, 2018, 5). Izuzetan značaj adekvatno osmišljene podrške u periodu osamostaljivanja ogleda se i u tome što, po tvrdnjama istraživača, ovakva podrška može uticati na anuliranje negativnih efekata određenih traumatskih iskustava doživljenih tokom trajanja alternativne zaštite, što samo potvrđuje opravdanost dodatnih ulaganja u sistem podrške i nužnost intersektorske saradnje između različitih službi (Dixon et al, 2018).

Za status dece bez roditeljskog staranja značajno je usvajanje *Strategije za iskorenjivanje beskućništva dece* (The Youth Homelessness Strategy) u 2002. godini. U ovom dokumentu se navodi da bi društvo trebalo da

se stara o tome da svako dete ima adekvatan dom, iako je u tom momentu sve još uvek počivalo na dobrovoljnom bavljenju nadležnih ovim pitanjima (Mullen, 2018, 24).

Značajne promene u Irskoj donosi 2015. godina u kojoj je stupila na snagu nova regulativa koja se odnosi na sveobuhvatnu zaštitu dece (*The Child Care Act*), a u narednim godinama usvajane su i odgovarajuće izmene i dopune zakona, posebno u domenu postinstitucionalne zaštite.

Počev od 2014. godine kompletna zaštita dece u Irskoj je u nadležnosti agencije pod nazivom TUSLA (u skladu sa *The Child and Family Agency Act*, 2013), pri čemu ista agencija radi i na implementaciji strateškog dokumenta koji se odnosi na podršku tokom tranzicije iz perioda detinjstva u odraslo doba. Namera je bila da se zakon koncipira na način da njegova implementacija u najvećoj mogućoj meri doprinosi blagostanju dece, odnosno njihovoj punoj integraciji u društvene tokove. Tako je osmišljen i set indikatora na bazi kojih se procenjuje u kojoj meri primena zakonskih rešenja doprinosi sveukupnom blagostanju i dobrobiti dece. Primera radi, u postupku evaluiranja postignutih rezultata postavlja se pitanje da li su deca dostigla/prevazišla optimalnu telesnu težinu, da li su u poslednjih godinu dana podvrgnuta opsežnom sistematskom pregledu, da li je omogućeno adekvatno lečenje akutnih stanja i hroničnih bolesti, da li puše i tome slično (Dixon et al, 2018, 7).

Organizacije civilnog društva su takođe uključene u pružanje podrške mladima koji napuštaju sistem alternativnog staranja o deci. Njihova uloga se pre svega odnosi na informisanje mladih o uslugama koje su dostupne u sistemu, te na svojevrsno zastupanje interesa mladih. Takođe, nevladine organizacije nastoje da omoguće da se čuje glas mladih kako bi njihova iskustva uticala na buduće reformisanje sistema. Jedna od agencija koje funkcionišu na nacionalnom nivou jeste EPIC (*Empowering People in Care*).

Dopunama zakona koji se odnosi na zaštitu dece predviđena je obavezna izrada plana osamostaljivanja za svako dete koje izlazi iz sistema alternativnog zbrinjavanja. Naime,

uočeno je da su pre preciziranja zakonskih rešenja bile prisutne velike neujednačenosti u postupanju sa mladima u periodu osamostaljivanja, da je pružanje podrške u značajnoj meri zavisilo od diskrecionog odlučivanja, te da nisu bili retki slučajevi u kojima je zaštita izostajala. Trenutno propisi predviđaju da se bez ikakvog izuzetka izrađuje plan osamostaljivanja za svako dete na hraniteljskom i domskom smeštaju, i to najkasnije pre navršenih 18 godina. Kada su u pitanju mlada punoletna lica uzrasta od 18 do 20 godina, izradi plana osamostaljivanja se pristupa na zahtev, dok se takav plan obavezno mora revidirati ukoliko se ispostavi da su se značajno promenile životne okolnosti bitne za mladu osobu, ili pak da njene potrebe nisu primereno zadovoljene. Tako se plan osamostaljivanja izrađuje za svako dete uzrasta od 13 do 18 godina koje je u navedenom životnom razdoblju bilo u sistemu alternativne zaštite najkraće 12 meseci, odnosno takav plan se može izraditi za mladu punoletnu osobu uzrasta od 18 do 20 godina koja je u uzrastu od 13 do 18 godine bila institucionalno zbrinuta u periodu ne kraćem od 12 meseci. U planu se neizostavno vrši procena i planira podrška u sledećih sedam oblasti: obrazovanje; finansije; ostručavanje i zapošljavanje; zdravlje i lično blagostanje; lični i društveni razvoj; stambeno zbrinjavanje i porodični odnosi (Dixon et al, 2018, 11). Na osnovu ovako sačinjenog plana mlade punoletne osobe mogu uživati zaštitu do 21. godine, odnosno do 23. godine, ukoliko su na redovnom školovanju ili pohađaju akreditovanu obuku za stručno osposobljavanje.

U literaturi se sve glasnije ističu zamerke na isuviše rigidno i restriktivno definisanje uzrasta do kada mladi u Irskoj mogu koristiti pomoć u osamostaljivanju. Naime, smatra se neprimerenim ograničavanje uzrasta na navršene 23 godine, posebno imajući u vidu da se u Evropi mladi odvajaju od porodica iz kojih su potekli u proseku u 26. godini, dok je u Irskoj prosečan uzrast u kome devojke napuštaju roditeljski dom 26,1 godina, odnosno 27,5 godina u slučaju mladića (Chrles, 2021, 7). Ovde ipak treba napomenuti da su se tokom najintenzivnijeg talasa pandemije Covid-19 dati rokovi i uzrasti tretirali na fleksibilniji način (Gilligan et al,

2022, 9). Takođe, slično kao i u zemljama poput Crne Gore i Hrvatske, u praksi je uočeno da su u nešto težem položaju mladi koji napuštaju rezidencijalne ustanove, jer će oni nešto češće biti u situaciji da napuste ustanovu čim napune 18 godina, bilo tako što će biti premešteni u drugu ustanovu ili usmereni na samostalan život (Daly, 2012, 5).

Treba naglasiti i da je pružanje podrške uslovljeno pristankom mlade osobe, koji može uslediti samo nakon odgovarajućeg informisanja od strane nadležnih. Takođe, podrška mora biti pružena u skladu sa individualnim karakteristikama korisnika, pri čemu se uzima u obzir njegova rasna, nacionalna i verska pripadnost, kao i druge bitne osobenosti (TUSLA, 2017).

Dalje, izmenama regulative iz 2009. godine omogućeno je potpuno besplatno uživanje svih medicinskih usluga putem državnog sistema zdravstvene zaštite za mlade koji napuštaju alternativno staranje (Charles, 2021, 8).

Konkretno, podrška za mlade u procesu osamostaljivanja može da podrazumeva sledeće: dodeljivanje stručnog radnika koji će biti koordinator pri pružanju zaštite; periodične posete mladoj osobi kako bi dobila potrebne instrukcije, savete ili pomoć i finansijsku podršku u zavisnosti od individualnih potreba (TUSLA, 2017). Mlada osoba dobija novčanu pomoć koja iznosi 300,00 EUR na nedeljnom nivou, kao i jednokratnu isplatu od 300,00 EUR pri neposrednom napuštanju hraniteljskog ili domskog smeštaja (Kennedy i Clarke, 2018, 8). Treba naglasiti da pravo na nedeljnu novčanu nadoknadu imaju samo oni mladi koji su u procesu osposobljavanja za obavljanje određenog posla, odnosno oni mladi koji su uključeni u redovno školovanje. Ipak, radi ostvarivanja realnog uvida u stanje stvari, treba imati u vidu da tri petine mladih koji mogu aplicirati za podršku zapravo i jesu u postupku redovnog školovanja ili na odgovarajućoj obuci radi sticanja kvalifikacija za zapošljavanje (Kennedy i Clarke, 2018, 13). Ukoliko mlada osoba živi pod nadzorom drugih lica ili pružalaca usluga smeštaja, sredstva se isplaćuju posredstvom ovih lica ili pružalaca usluga. Ukoliko se mlada osoba samostalno stara o svojim stambenim i drugim osnovnim potrebama, onda se novac isplaćuje

neposredno njoj. Statistički podaci ukazuju na to da oko jedne četvrtine mladih samostalno zadovoljava svoje stambene potrebe, da više od polovine mladih ostaje sa hraniteljima sa kojima su živeli i do punoletstva, dok se tek jedna desetina mladih vraća porodicama iz kojih su potekli (Kennedy i Clarke, 2018, 14). Navedeni iznosi bi trebalo da zadovolje sve svakodnevne potrebe mlade osobe.

Treba imati u vidu da se u Irskoj tokom poslednjih godina zapravo blago povećava broj dece koja su pod brigom i nadzorom sistema socijalne zaštite, ali i da se povećava broj mladih kojima je potrebna podrška u procesu tranzicije u odraslo doba i samostalnost. Broj mladih kojima se pruža podrška pri osamostaljivanju je tako porastao sa 815 u 2006. godini, na 2040 u 2017. godini (Kennedy i Clarke, 2018, 8). Takođe, tokom 2012. godine jedan radnik je bio zadužen da se stara o prosečno 15 mladih ljudi u procesu osamostaljivanja, dok je isti broj porastao na 22 korisnika u 2017. godini (Kennedy i Clarke, 2018, 8). Posebno treba nagasiti da svaka šesta mlada osoba koja se osamostaljuje ne može potpuno samostalno da zadovolji sve svoje potrebe ukoliko živi van specijalizovane ustanove (Kennedy i Clarke, 2018, 14), što čini neophodnim međusektorsku saradnju, te akcentuje ulogu sistema zdravstvene zaštite. Dakle, usluge mogu trajati do navršene 23 godine i mladima se jasno predočava kada će doći do obustavljanja podrške.

O značaju podrške svedoči to što je tokom 2016. godine čak 97% mladih ispunjavalo zakonske uslove za pružanje zaštite, dok je 90% njih i faktički koristilo mere podrške. Navedeno ukazuje na veliki značaj zakonskih reformi, jer je do 2014. godine uživanje podrške zavisilo od niza trenutnih okolnosti u svakom konkretnom delu zemlje i konkretnom mestu, dok je potom 2015. godine usluga standardizovana (Dixon et al, 2018).

Dokument koji se odnosi na politiku postupanja prema mladima (*The National After Care Policy*) predviđa da ishodi staranja o mladim osoba u periodu tranzicije ka samostalnosti treba da budu: mlada osoba koja napušta alternativno zbrinjavanje raspolaže odgovarajućim veštinama za snalaženje u životu i društvu, mlada osoba je razvila

odgovarajući nivo rezilijentnosti tako da može da se nosi sa izazovima koje donosi odraslo doba, mlada osoba uživa podršku u ostručavanju, zapošljavanju ili nastavljanju obrazovanja, mlada osoba se nalazi u odgovarajućem smeštaju koji obezbeđuje stabilnost i integritet u zajednicu i mlada osoba je izgradila odgovarajući mrežu društvenih kontakata (Dixon et al, 2018, 11).

Osim što je tokom 2015. godine uvedena apanaža za mlade u procesu osamostaljivanja, od tada se formira i tim za podršku mladoj osobi (*After care team*). Počev od stupanja na snagu novih propisa regulisanje ovih pitanja je definisano na centralnom nivou, tako da više ne postoji bojazan da na lokalnom nivou neće biti zaposlenih koji bi se bavili zaštitom mladih, pri čemu je zagarantovana i međuresorna saradnja. Ipak, i dalje se u različitim izveštajima ističe da usluge podrške u periodu nakon napuštanja sistema alternativnog staranja nisu ravnomerno razvijene na teritoriji cele zemlje, kao i da mladi imaju određene zamerke. Mladi tako smatraju da bi podrška trebalo da bude organizovana na fleksibilniji način, s obzirom da koordinatorima uglavnom mogu da se obrate samo radnim danima i u toku radnog vremena, te ističu da postoje problemi pri zadovoljavanju stambenih potreba (Kennedy i Clarke, 2018, 14).

I pored toga što su resursi za pružanje podrške mladima pri tranziciji u samostalan život značajno prošireni poslednjih godina, u literaturi se i dalje ističu brojne zamerke. Osim što je zaštita ograničena navršenom 23. godinom, naglašava se i da se nedovoljno uvažava činjenica da mladi iz sistema alternativnog staranja osvaruju slabije rezultate u obrazovnom procesu, kao i da nisu predviđene mogućnosti za stimulisanje njihovog obrazovanja, poput posebnih stipendija. Takođe, ističe se da mladi ne bi trebalo da budu onemogućeni da koriste usluge podrške ukoliko se presele iz jednog mesta u drugo, kao i da bi trebalo pružiti intenzivniju podršku obnavljanju porodičnih veza i posebno veza između braće i sestara (Charles, 2018, 4). Posebna podrška bi trebalo da bude pružena u cilju zadovoljavanja stambenih potreba. Naime, i mladi koji uspešno završe obrazovanje i nađu posao nakon napuštanja sistema alternativnog

zbrinjavanja, imaju mnogo problema u rešavanju stambenog pitanja, s obzirom da nisu prepoznati kao privilegovana kategorija u sistemu socijalnog stanovanja. Nesporno je da je ovim licima veoma teško da prikupe novac za učešće radi kreditne kupovine nekretnine ili da obezbede sredstva za depozit prilikom iznajmljivanja stambenog prostora, s obzirom da, za razliku od drugih kategorija mladih, ne mogu da računaju na podršku bliskih lica u tom domenu, što treba uzeti u obzir kako mladi ne bi bili u neravnomernom položaju (Charles, 2021, 20).

IRSKA – ključni nalazi:

Deca i mladi bez roditeljskog staranja mogu koristiti posebne usluge prilagođene njihovim potrebama zaključno sa navršenom 23. godinom.

Uživanje usluga nakon napuštanja alternativnog staranja uslovljeno je pohađanjem škole ili ostručavanja.

Agencija TUSLA koordinira ukupnu zaštitu dece i mladih, pri čemu postoje službenici koji se bave isključivo mladima u procesu osamostaljivanja.

Za mlade koji pre ili sa navršenih 18 godina napuštaju sistem staranja za decu bez roditeljske brige obavezno se sačinjava plan osamostaljivanja, dok mlade punoletne osobe takode imaju pravo da apliciraju za izradu plana i za zaštitu.

Podrška podrazumeva obezbeđivanje novčane pomoći za zadovoljavanje životnih potreba mlade osobe.

Organizacije civilnog društva su uključene u implementaciju socijalnih usluga za decu i mlade bez roditeljskog staranja.

NEMAČKA

Kada je reč o Nemačkoj, treba napomenuti da mladi koji napuštaju hraniteljske porodice ili domski smeštaj nisu izdvojeni kao posebna kategorija korisnika u sistemu socijalne zaštite. Ipak, u skladu sa propisima o socijalnoj zaštiti (Zakon o socijalnoj zaštiti, *Sozialgesetzbuch*, skraćeno: SGB, VIII poglavlje) sve mlade osobe uzrasta od 18 do 27 godina mogu računati na podršku sistema socijalne zaštite pri zadovoljavanju svojih potreba.

Shodno podacima iz 2016. godine, u ustanovama za decu bez roditeljskog staranja i u hraniteljskim porodicama bilo je smešteno 236.411 dece, pri čemu, prema podacima iz 2020. godine, Nemačku naseljava oko 83 miliona stanovnika (Meysen, 2020, 52). Deca mogu biti smeštena bilo u rezidencijalne ustanove, bilo u hraniteljske porodice, s tim što rezidencijalne ustanove dominantno osnivaju i vode nevladine organizacije. Postoje odgovarajuće regule koje se odnose na funkcionisanje ustanova za smeštaj dece, a svi troškovi njihovog rada namiruju se iz javnog budžeta, jednako kao što država obezbeđuje novac za sve potrebe dece u hraniteljskim porodicama (Meysen, 2020). Standardi i prilike su takvi da u ustanovama deca i mladi borave u grupama sačinjenim od dvoje do šetoro korisnika, dok se u najvećem broju slučajeva o dva štićenika stara jedan stručni radnik. Fokus je ne samo na podmirivanju egzistencijanih

potreba, poput stanovanja i raspolaganja dovoljnom količinom novca za osnovne životne potrebe, već i na što sadržajnijem zadovoljavanju edukativnih potreba (Cameron, 2016, 4). Od prvog dana od kako je dete smešteno u određeni format alternativnog zbrinjavanja razmišlja se o implementaciji odgovarajućih obuka, pa i o budućem zapošljavanju.

Ipak, ne postoje posebni oblici podrške, niti propisi usmereni neposredno na mlade koji napuštaju rezidencijalni smeštaj i hraniteljske porodice (Cameron, 2016, 5). Tako mladi u stanju socijalne potrebe, uključujući i one koji su bili na alternativnom zbrinjavanju dece, mogu biti smešteni kako u formi organizovanog stanovanja, tako i u stambenim jedinicama za samostalan život. Podaci ukazuju da se oko 50% mladih nakon napuštanja sistema alternativne zaštite nalazi na stručnom osposobljavanju, 20% mladih je zaposleno, 20% nezaposleno, dok je 10% mladih u procesu sticanja višeg obrazovanja (Cameron, 2016, 9). Stambene potrebe mladih mogu biti zadovoljene bilo putem dislociranih stambenih jedinica, koje zapravo u organizacionom smislu predstavljaju deo doma za decu bez roditeljskog staranja, ili putem posebnih stambenih jedinica koje nadležni iznajmljuju za mlade ili ih mladi sami pronalaze. Tokom organizovanog stanovanja, ulažu se naporu radi sticanja praktičnih veština kao što su održavanje domaćinstva i upravljanje budžetom, dok se u literaturi često ističe zamerka da se nedovoljna pažnja posvećuje razvijanju komunikacionih i drugih veština bitnih za lični razvoj i snalaženje u kompleksnim društvenim odnosima.

U Nemačkoj su osnovna pitanja u vezi sa socijalnom i dečijom zaštitom regulisana na federalnom nivou, dok se unutar 16 država/federalnih jedinica potom ove odredbe implementiraju putem angažovanja odgovarajućih organa koji postupaju u 570 lokalnih zajednica (Meysen, 2020, 52), što može da uslovi određene neujednačenosti. Propisi predviđaju da deca na alternativnom staranju mogu biti zbrinuta u sistemu do 21. godine, donosno najduže do navršene 27. godine ukoliko za to postoje opravdani razlozi. Ipak, u praksi su prisutne značajne razlike u trajanju zaštite. Tako je u pojedinim delovima

države gotovo izvesno da će mladi morati da napuste alternativni smeštaj već sa 18 godina, dok u drugi područjima postoji mogućnost da budu zaštićeni i stambeno zbrinuti sve dok se zaista ne steknu odgovarajući uslovi za njihovo osamostaljivanje (Meisen, 2020, 54). U literaturi se ističe da navršenih 18 godina zapravo predstavlja kritičan trenutak kada vrlo lako može da se dogodi da mladi ostanu bez podrške koju su do tog momenta uživali. Naime, mladi nakon sticanja punoletstva moraju sami da apliciraju za različite mere socijalne zaštite, umesto da se zaštita nastavi po automatizmu. Takođe, s obzirom na limitirane finansijske i kadrovske resurse, zaposleni u sistemu socijalne zaštite neretko smatraju da je sa nastupanjem punoletstva logično da odrasla osoba počne da kontaktira prevashodno sa zavodom za zapošljavanje, umesto sa sistemom socijalne zaštite (Schroer, 2016).

Što se tiče zapošljavanja, mladi koji se osamostaljuju uživaju određeni prioritet, o čemu se posebno vodi računa ukoliko postoji mogućnost finansiranja pripravnništva, pohađanja plaćenih praksi i slično. Država subvencionise određeni deo zarade, te finansira početnu obuku. Međutim, jednako kao što se zavod za zapošljavanje sa povećanom pažnjom stara o zapošljavanju ovih lica, tako je strog i pri kontrolisanju uslova pod kojima mladi koriste podršku i naknade za nezaposlene. Uočeno je da sistem nije dovoljno fleksibilan prema ovoj grupaciji mladih, te da se ne uvažavaju njihve specifične potrebe koje su i te kako povezane sa adekvatnim ispunjavanjem radnih obaveza.

Ipak, i pored toga što mladi u procesu osamostaljivanja nakon alternativnog zbrinjavanja nisu formalno prepoznati kao posebna kategorija u sistemu socijalne zaštite, poslednjih godina se sve više govori o njihovim osobenim potrebama i sve intenzivnije se razmišlja o tome kako da se te potrebe zadovolje. Navednom posebno dopirnosi angažovanje samih mladih koje su ranije bili ili su trenutno u situaciji da napuštaju sistem alternativnog zbrinjavanja dece. Mladi formiraju sopstvene organizacije, umrežavaju se i međusobno dele informacije i, što je još važnije, sve češće su uključeni u radne grupe za donošenje i izmenu propisa. Tako upravo

mladi skreću pažnju na određene probleme, pa i na nepravdu u postupanju prema njima. Naime, trenutno važeći propisi predviđaju da mlade osobe u procesu osamostaljivanja kao korisnici zaštite moraju odvajati 75% svoje zarade za podmirivanje troškova stanovanja i ostalih životnih troškova, pri čemu se zaboravlja da su u pitanju mladi koji nemaju, za razliku od drugih mladih, podršku svojih bioloških porodica (Meysen, 2020, 55). Zato postoje predlozi da se ovo učešće ukine ili makar redukuje na 25% od ukupne ostvarene zarade. Takođe, mladi iz sistema alternativne brige o deci naglašavaju da prosečan mladi Nemač, u zavisnosti od nivoa obrazovanja, napušta roditeljski dom u uzrastu između 21. i 25. godine, dok se mladi iz sistema alternativnog zbrinjavanja osamostaljuju već sa 18 ili 19 godina, bez obzira na to koliko su realno pripremljeni za samostalan život (Meysen, 2020).

U Nemačkoj se tokom poslednjih godina ipak sprovode određeni programi koji su usmereni na mlade koji napuštaju sistem alternativnog staranja o deci. Tako je pod pokroviteljstvom sistema socijalne zaštite u gradovima Una i Dormtund u regiji Severna Rajna-Vestfalija omogućeno organizovano stanovanje za mlade starije od 16 godina koji ne žele ili ne mogu da žive u hraniteljskim porodicama, a nije moguće ni poželjno da budu smešteni u ustanovu. Služba socijalne zaštite raspolaže stanovima u kojima mlada osoba može živeti sama ili sa cimerima, pri čemu su obezbeđena sredstva za život dok se mlada osoba obrazuje ili stiče određene veštine. Moguće je i povezivanje sa poslodavcima uz podršku odgovarajućih službi. Ono što je posebno važno jeste da mladi i po okončanju programa mogu ostati u stanovima koji su iznajmljeni ili opredeljeni za njihove potrebe, s tim što se nadalje očekuje da sami snose sopstvene troškove (Schroer et al, 2016).

NEMAČKA – ključni nalazi:

Deca i mladi bez roditeljskog staranja mogu koristiti usluge smeštaja zaključno sa 27. godinom, mada je u značajnom delu Nemačke uobičajeno napuštanje alternativnog smeštaja sa navršениh 18 godina.

Usluge smeštaja za decu bez roditeljskog staranja dominantno implementiraju organizacije civilnog društva uz finansijsku potporu države.

Uživanje usluga i zaštite nakon napuštanja alternativnog staranja uslovljeno je pohađanjem škole ili ostručavanja, a uglavnom ne postoje usluge posebno koncipirane za mlade u procesu osamostaljivanja, već je reč o uslugama za nezaposlene mlade.

Mladi koji napuštaju sistem alternativnog staranja o deci imaju prioritet pri zapošljavanju, što se većinom obezbeđuje kroz implementaciju povlastica za poslodavce.

Postoji mogućnost stanovanja uz podršku, što dominantno zavisi od angažovanja na nivou lokalne samouprave, tako da su zastupljene neujednačenosti u pružanju usluga širom zemlje.

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Položaj mladih koji napuštaju sistem alternativnog staranja o deci nije idealan niti u jednoj od zemalja čiji su normativni okviri i praktične prilike bili predmet ove analize, iako neke od posmatranih država spadaju u ekonomski najrazvijenije i najnaprednije u svetskim razmerama.³ Ipak, može se konstatovati da se u svim zemljama pružaju usluge koje se odnose na zadovoljavanje stambenih potreba-kako u vidu obezbeđivanja stambenih jedinica za korišćenje, tako i u obliku boravka u različitim stambenim zajednicama poput “kuća na pola puta” i drugim formama smeštaja, kao i da se pružaju određene savetodavne usluge i obezbeđuje izvesna finansijska potpora. I mladi i oni koji su nadležni za pružanje podrške saglasni su da se za mlade u procesu osamostaljivanja ne čini dovoljno, te da oni nisu ravnopravni sa mladima koji uživaju roditeljsku zaštitu.

Opisano stanje stvari uslovljeno je činjenicom da je intenzivnije interesovanje za položaj i zaštitu mladih koji napuštaju sistem alternativnog zbrinjavanja dece zapravo pojava novijeg datuma, tako da je u pitanju tema koja

i dalje iziskuje popularizaciju i adekvatno upućivanje šire javnosti u njen društveni značaj. Naime, ni smernice i politike koje garantuju odgovarajući nivo zaštite i realizaciju prava dece u različitim oblicima zbrinjavanja izvan porodice nisu tekovina koja seže u daleku istoriju, pri čemu je njihova diseminacija takođe iziskivala starteški osmišljen pristup i značajno angažovanje naučne i stručne javnosti. U tom smislu, u budućnosti treba raditi na predstavljanju i promovisanju prava mladih koji su bili deca bez roditeljskog staranja na podršku u fazi osamostaljivanja, ističući da se ova prava prirodno nadovezuju na neprikosnovena prava deteta i da njihova realizacija omogućava ostvarivanje drugih ljudskih prava ovih mladih ljudi. Pri tome, ništa manju pažnju ne zaslužuje ni popularisanje naučno potvrđene tvrdnje da mladi bez podrške u osetljivom periodu kada ostaju sami bez formalno organizovane pomoći mogu ponovno završiti u institucionalnom smeštaju, ali sada onom za zbrinjavanje marginalizovanih grupa odraslih. Ovakav sled događaja umanjuje mogućnost da mladi bez porodične podrške postanu društveno odgovorni članovi zajednice i istovremeno povećava rizik da im kontinuirano bude potrebna pomoć sistema socijalne zaštite.

Takođe, rezultati analize upućuju na to da se određena pažnja posvećuje zavodoljavanju egzistencijalnih potreba mladih koji napuštaju alternativno zbirnjavanje, kao i njihovom zapošljavanju, dok psihoemocionalna podrška i pomoć neretko ne bivaju pružene. Postavlja se pitanje zašto se drugi vidovi podrške osim onih usmerenih na zadovoljavanje nasušnih potreba doživljavaju kao tema od drugorazrednog značaja.

Konačno, deo analize koji se odnosi na zemlje geografski najbliže Srbiji ukazuje na nedostatak internih smernica i detaljnih procedura za implementaciju mera podrške za mlade u procesu tranzicije. Naime, iako zakoni i podzakonski akti plediraju za pružanje odgovarajuće podrške, nedostaju preciziranja i uputstva na osnovu kojih bi oni koji neposredno rade sa mladima zaista mogli da pristupe ispunjavanju svojih zadataka,

³ Za komparativnu analizu koja obuhvata veći broj zemalja pogledati: B. Strahl, A. Du Plessis van Breda, V. Mann-Feder and W. Schröer (2020). A multinational comparison of care-leaving

policy and legislation, *Journal of International and Comparative Social Policy*, 1–16, doi:10.1017/ics.2020.26

posebno imajući u vidu da je u pitanju relativno nova oblast, te da su edukacija i pojašnjenja i te kako dobrodošli.

LITERATURA

Arnould, F. (2011). *Priručnik za mentore za socijalno uključivanje: Socijalno mentorstvo kao vještina i usluga organizirana u zajednici*. Verzija objavljena od strane Udruga za pomoć žrtvama Bijeli krug Hrvatske, Udruga za pomoć žrtvama i svjedocima, dostupno na: https://www.bjelikrug-hrvatske.hr/wp-content/uploads/2020/11/Prirucnik-za-mentore-za-socijalno-ukljucivanje-1.pdf?fbclid=IwAR2iXAXGdxd4jQPbJiZJCIRVU93hMwxPT0nbu-JIHREgU0BEa_fjceb6Vvw

Burgund Isakov, A. (2018). *Smjernice za OCD Zapadnog Balkana koje rade sa mladima koji napuštaju sistem alternativnog staranja*, Juventas, Podgorica.

Burgund Isakov, A. (2019). *Analiza položaja mladih koji napuštaju sistem alternativnog staranja*, SOS Dečija sela Srbija, Beograd.

Cameron, C. (2016). *Leaving care and employment in five European countries: an undocumented problem?*, SOS Children's Villages International, London.

Cantwell, N., Gale, C., McGhee, K. and Skinner, K. (2017). *Prepare for leaving care, Practice Guidance*, SOS Children's Villages International, Innsbruck.

Car, K., Malčić, M. i Sambolek, I. (2019). *Praktični priručnik. Kako implementirati model rada s mladima u riziku od beskućništva u organizaciju?*. Udruga Igra, Zagreb.

Charles, K. (2021). *Leaving and Aftercare Discussion Document and Recommendations*, Epic, dostupno na:

https://www.epiconline.ie/wp-content/uploads/2021/06/EPIC-Discussion-Paper-on-Aftercare_090621.pdf.

Daly, F. (2012). *"My voice has to be heard" Research on outcomes for young people leaving care in North Dublin*, Epic, Dublin.

Dixon, J., Ward, J. and Stein, M. (2018). *Brighter Futures for Care leavers, A Consultation on Outcomes and Aftercare for Young People Leaving Care in Ireland*, Focus, University of York.

Europska stručna skupina za prijelaz s institucionalne skrbi na usluge podrške za život u zajednici (2012). *Zajedničke europske smjernice za prijelaz s institucionalne skrbi na usluge podrške za život u zajednici, Upute o uvođenju i podupiranju trajnog prijelaza s institucionalne skrbi na alternativne oblike skrbi i podrške u obitelji i zajednici za djecu, osobe sa invaliditetom, osobe s psiho-socijalnim poteškoćama i starije osobe u Europi*, Brisel, dostupno na: https://deinstitutionalisationdotcom.files.wordpress.com/2018/04/2013-04-08-common-european-guidelines_croatian-version_edited.pdf

Gilligan, R, Brady, E. and Cullen, L. (2022). *One More Adversity: The lived experience of care leavers in Ireland during the Covid-19 pandemic*. School of Social Work & Social Policy, Trinity College, Dublin.

Hodžić, L. (2017). *Glasovi mladih koji izlaze iz brige u Bosni i Hercegovini*. SOS Dečija sela BiH, Sarajevo.

Horvat, M. et al. (2012). *Studije slučaja mladih pripadnika socijalno isključenih skupina*, Mreža mladih Hrvatske, Čakovec.

Kennedy F. and Clarke, M. (2018). *Prevention & Early Intervention Series, Focussed Policy Assessment No.2 Aftercare*, Irish Government Economic and Evaluation Services, dostupno na: <https://igees.gov.ie/wp-content/uploads/2018/10/PEIU-FPA-Series-Aftercare.pdf>

Kovačević, I. i Vujović, I. (2015). *Napuštanje institucionalne zaštite: Analiza politika, institucionalnog okvira i praksi*, Juventas, dostupno na: http://juventas.me/wp-content/uploads/2019/07/Napu%C5%A1tanje_institucionalne_za%C5%A1tite.pdf

Kusturin, S. et al. (2014). *Okvirko-Priručnik za osnaživanje mladih u procesu izlaska iz alternativne skrbi*, Udruga Igra, SOS Dječje selo Hrvatska i Dječji dom "Maestral", Zagreb.

Laklija, M. (2019). *Analiza prava i skrbi za djecu bez roditeljske skrbi i pod rizikom gubitka roditeljske skrbi - za razdoblje 2011-2017(18). Ključni nalazi i preporuke*. SOS Dječje selo Hrvatska, Zagreb.

Meysen, T. (2020). Leaving care in Germany: legal and organisational framework, *Colloquium pedagogika-nauki o polityce i administraciji kwartalnik*, 3(39), 51- 58.

Mladost (2019). *Izveštaj o radu doma Mladost u Bijeloj za 2018. godinu*, dostupno na: <http://www.dombijela.me/images/dokumenti/godisnjizvjestaj2018.pdf>

Mladost (2022). *Izveštaj o radu doma Mladost u Bijeloj za 2021. godinu*, dostupno na: <https://www.dombijela.me/images/dokumenti/Izvjestaj-o-radu-2021.pdf>

Mreža mladih Hrvatske (2015). *Kako da garancija bude za sve mlade?*. Zagreb.

Mullan, P. (2018). *Outcomes for Young People Leaving Care in Ireland*, thesis submitted to Maynooth University in fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in the Faculty of Social Sciences, dostupno na: <https://mural.maynoothuniversity.ie/15776/1/Philip%20Mullan-08.03.2022%2016-12-02.pdf>

Nemtzov, F., Topolski, K., and Tacoronte, Z. (2018). *Prepare for leaving care*, SOS Children's Villages International, Innsbruck.

Novosel, T. i Preveden, A. (2015). *Mladi iz alternativne skrbi na marginama garancije*. Mreža mladih Hrvatske. Zagreb.

Pavlović, B. i Sofović, J. (2014). *Položaj djece u Bosni i Hercegovini-Analiza položaja djece bez roditeljskog staranja i/ili djece kojoj prijete gubitak roditeljskog staranja zasnovana na pravima djece*, SOS Dječija sela, Sarajevo.

Quality Standards in Out-of-home Child Care in Europe (2007), dostupno na: <https://resourcecentre.savethechildren.net/document/quality4-children-standards-out-home-child-care-europe/>

Ramić, S. i Pandžić, A. (2020). Kvalitet zaštite porodica sa djecom na području Tuzlanskog kantona, *Socijalna politika*, 2, 9-31, doi:10.22182/sp.22020.1

Republički zavod za socijalnu zaštitu Republike Srbije (2021). *Deca u sistemu socijalne zaštite*, Beograd.

Republički zavod za socijalnu zaštitu Republike Srbije (2021). *Izveštaj o radu ustanova za smještaj dece i mladih za 2020. godinu*, Beograd.

Schröer, W., Thomas S., Ehlke, C., Mangold K, and Oehme, A. (2016). *Abeona: An Effective response to care leavers professional integration*. Erasmus plus, Germany, dostupno na: https://www.uni-hildesheim.de/media/ub/Fachportal_Leaving_Care/P_Abeona/National_Report_Germany_1.pdf

Strahl, B., Du Plessis van Breda, A., Mann-Feder, V. and Schröer, W. (2020). A multinational comparison of care-leaving policy and legislation, *Journal of International and Comparative Social Policy*, 1-16, doi:10.1017/ics.2020.26

TUSLA (2017). *National Aftercare Policy for Alternative Care*, dostupno na: https://www.tusla.ie/uploads/content/4248-TUSLA_National_Policy_for_Aftercare_v2.pdf

UNICEF BIH (2017). *Situaciona analiza o djeci pod rizikom od gubitka porodične brige i djeci bez roditeljskog staranja u Bosni i Hercegovini*, dostupno na: <https://europa.ba/wp-content/uploads/2018/07/Situaciona-analiza-For-Web.pdf>

Vargović, S. (2015). *Vodič za pružanje usluga organiziranog stanovanja uz sveobuhvatnu podršku djeci i mladima s problemima u ponašanju*. Udruga za rad s mladima Breza, Osijek.